

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

---

TARTALOM

- Kovács András Ferenc*: Prológ az olvasóhoz • 699
Hazai nyalánkságok • 699
Őszi-téli dallamok • 700
Tengerész Henrik búcsúzik • 700
- Szabó Magda*: En route • 701
Kőríz Imre: Horából • 708
Ugyancsak • 709
- Rába György*: A titokzatos • 710
A hűtlen táncok • 710
A nők megkövetése • 711
- Kerényi Ferenc*: Egy magángyűjtemény kincseiből • 711
Tandori Dezső: MUV ∞ • 722
Térey János: A Lipótvárosi Teher • 727
Tatár György: Individuum és rendszer • 730
Rugási Gyula: „János napjai” (Kommentár a *Máté* 11,
12–13-hoz) • 737
- Csiki László*: Ahogy a dolgok
történni kezdenek • 749
- Kukorelly Endre*: *Élet és nem* ezeket ismételtetik • 754
Egy fényképre • 757
- Pósfai György*: Dendrománia • 757
Perneczky Géza: Aranyhorda • 764
A földszínű ország • 767
Irodalomról • 768
Az orchidea-eset • 770

- Falcsik Mária*: Bejárólíra • 773
Arspo. Brevis • 774
Le grand écart • 774
- Csengery Kristóf*: Zuboly hajnali elmélkedése • 775
Egyedül táncol • 776
A gazfickó nyomában • 776
- Sajó László*: Amikor nagyanyja sírját kereste • 777
- Kovács Imre Attila*: Fogadóóra • 778
- Ferdinandy György*: Életem legboldogabb korszaka • 782
- Bodor Béla*: A bölcsélet költészete (József Attila rejtett „metafiziká”-járól) • 785

FIGYELŐ

- Vallasek Júlia–Tarján Tamás*: Két bírálat egy könyvről (Szabó Magda: Für Elise) • 805
- Gács Anna*: Terminator literatus (Dragomán György: A pusztítás könyve) • 815
- Vajda Mihály*: A különbség (Vallatás a Lubjankán. Lukács György vizsgálati ügyiratai) • 819

VITA

- Vattamány Gyula*: A modern Aranyszájú (Perczel István Aranyszájú Szent János-kötetéről – szabadon) • 823

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Kovács András Ferenc

PROLÓG AZ OLVASÓHOZ

„*La sottise, l'erreur, le péché, la lésine*”

(Baudelaire: AU LECTEUR)

Butaság, kapzsóság, tévelygés, ferde vétek,
Ha sanda nyáj huhog, s oltári kör dumál
A szentségről, amíg kincstári flördümál
Dühödt parfömje zsong körül korrekt ebédet,

Dicsó vasárnapon, ha elzengett az újság,
De nem oda Buda, ha baljós Pest odább,
S átjár a hálapénz sok apró despotát,
Akár az eszmevész, hogy korcs koruk lesújítsák –

S a költészet se több silány, import habóknál!
Ilyentájt fáj a szó, s mint lenge szájpenész,
A Szépség szétenyész, hiszen muszáj s nehéz
Prológni renyhe lég plafonján, mint a póknyál,

Ha nincs mit mondanod, s nem is lehetsz nagyon fair,
Ha hattyúdal csapong a fény meanderén,
S nem vált meg elfajult vers, létkaland, merény,
Csak léha ihleted, ki szembefúj s nyakon ver,

Hypocrite lecteur – mon semblable – mon frère!

HAZAI NYALÁNKSÁGOK

Jancsinak és Juliskának

Ó, édes Erdély, hány veszett gyerek vár!
Bocsásd az ízéd harsány alkuba,
Te meggybefőtt, te tortahegy, te lekvár –
Ily tripla krémest juszt se nyal Kuba!
Mindent beken, ragaccsá tesz melaszlag
A múltak méze – légy te lágy glazúr,
Hős vércukorszint, nagyság, eszme-maszlag

S darázfészek, mit hosszan rág az Úr,
Mint nonpluszultrát vagy mozarti bombont,
S torkán akadsz aranygaluskaként,
Te hű eperhab, könnyű, nyári hongond –
Bú hinti rád a tarka, guszta fényt,
S kürtőskalácstól áldott marcipánig
Negédesít egy álmos harci pánik!

ŐSZI-TÉLI DALLAMOK

Ki nyárból ősze ballag át,
Sugárból szőne balladát –
Fölötte tépett, őszes ég,
Vörösbe tévedt szőkeség.

Ki őszből télbe lépeget,
Lehelne szélnek éneket –
Fölötte köd, hó, szent hideg,
S a dallam sem szól senkinek.

Ki tél s tavasz felé megyen,
Miért töprengjen éneken?
Örökre úgyse tartana
Fölötte dal, se ballada.

TENGERÉSZ HENRIK BÚCSÚZIK

„*O naus felizes*”
(*Pessoa*)

Térképhez, könyvhöz, régi csillagokhoz
Rossz már szemem: hullámozván sorok
Mosódnak el, míg égi illatot hoz
A szél, ha nyílt vizekre vánszorog,
S a Jőreménység vad, roppant fokán túl
Hajóraj járja, fosztja Indiát –

S az én nevemben, hars kaland okán dúl!
 Sosem gondoltam volna, mint diák,
 Kit vonzott még a föld sok kába tája,
 S homályba téka és kulissza vont,
 Hogy sorsom egy kőszarkofág Batalha
 Kolostorában... Én, ki Lisszabont
 Teremtettem!... De elrejt száz ciráda –
 S mennyőceán zúg száz, új, más világra.

Marosvásárhely, 2003. április 7-én

Szabó Magda

EN ROUTE

A FÜR ELISE második kötetének nyitófejezete

Eleinte élveztem mindent, az ingerültség, amit Gianni gondoskodó szeretete ébresztett bennem, az épp a felnőtté válás nagy percét élvező kezdő utasban szelíd hálává csendesült: mennyi tapintattal, gyöngédséggel áll mögöttem Cili vőlegénye akkor is, mikor nincs a közelemben. Megható volt már a Pestig tartó út kényelmének biztosítása is, hát még a folytatás a nemzetközi vonaton, s ebbe épp most segít be a nyilván általa megfizetett kalauz, mert elképzelhetetlen, hogy csak úgy szíve nemességéből jutott eszébe a középkorú férfinak, hogy ott ugráljon köröttem, mikor megálltam a jegyemen jelzett kupé előtt, mögöttem a földre borított bőröndök reménytelen sokasága. Mire kettőt néztem, már vitte kofferjaimat ez az új kalauz, aki a vonatba lépés előtt csak rápillantott elkért útlevelémre, azonnal adta is vissza, több nekifutással a fölkébe cipelte a bőröndszörnyeket, fel is rakta őket a helyükre. Egymagam voltam a bécsi gyors egyik fölkéjének a birtokosa, leendő sógorom úgy váltott jegyet, hogy ha nem kívánczok rá, ne kelljen megismerkednem senkivel. A kalauzt örökös utazásai során Gianni nyilván jól ismerhette, mert rendezgetés közben meg is kérdezte, mikor várható vonatjukra újra a mester, akit mindenki szeret ezen a vonalon, és szóljak, ha valami nem úgy van a fölkémben, ahogy elképzeltem, mert ő nem szeretne később szemrehányást hallani. Egyébként rövidesen indulunk, jó utat kíván.

Ott álltam a nemzetközi gyors luxusfölkéjében, tükrök és ismeretlen tájak képei közt, a megteendő utat szirtek, tavak, épületek fotói ígérték. Magam voltam, ahogy valaha álmodtam, később a kalauz visszatért egy köteg újsággal, folyóirattal, de amikor észrevette, hogy inkább a színházi lapok érdekelnek, félresöpörte a politikai tartalmú sajtót, és én ott ültem, mint egy fotómodell a filmmagazinok gyűrtjében. A kalauz az indulás percében megkérdezte, mivel minden illetékes látta már és kifogástalannak találta a jegyemet, ne kísérjen-e át később az étkezőkocsiba, hisz reggel nyilván keveset ettem, vagy egyáltalán nem, talán jólesnék most valami frissítő az irdatlan

melegben, később esetleg valami könnyű ebéd. Míg beszélt, csak a fülem figyelt, a lelkem nem, éreztem, valami moccan alattam, a vonat megreszketett, azután zaj nélkül elindultam Európa felé, és minden inkább foglalkoztatott volna, mint az étkezés lehetősége, eszem ágában sem volt kilépni ebből a tökéletes kényelemmel berendezett bársonyalitkából. Nagy perc volt életemben ez a parányi jelzés, az Ibitur rezzenése. Tudtam, Győrben csak két pillanatra állunk meg, míg az útlevelesek és vámosok fellépnek a vonatra, a kalauz közben többször benézett, mindig megkérdezte, nincs-e valami, amit tehetne értem, és mikor észrevettem, mosolyog, mikor látja, hogy én a filmmagazinban csak a színészképeket bámulom áhítattal, elszégyelltem magam előtte, és dacosan letettem a Wochenschaut. Előhalásztam a táskámból a német Platont, és elkezdtem olvasni. Meglepett, milyen szomorú lettem az emelkedett szövegtől, értettem én Platon érvelését, csak iszonyúan untam. Amellett rám tört a vágy, elkezdtek hiányozni az enyéim, a város, a táj, a biztonság, hirtelen idegesített a futását alattam semmivel sem érzékelhető luxusvonat iparkodása, minden bosszantott, aminek azért kellett volna örülnöm, mert ezt vártam, csakhogy vele együtt járt valami, aminek fellépésével nem számoltam addig: a felcsapó honvágy. Sokat utaztam életemben, ritkán a magunk vagy – később, a férjem halála után – a magam örömére, igazi nyomot ez a legeslegelső hagyott bennem, amelynek látszólagos nyugalma mögött ott reszketett az ismeretlentől való rettegés, az enyéim hiánya. Úszás oktatása alatt éreztem kisgyerekként ezt a sajátságosan testi félelmet, ami a fürkében váratlanul elfogott, mikor az úszómester visszavette kampós tartóbotját, és nélküle zavart a mély vízbe – később szerencsére elmúlt, étkezni nem mentem át a büfékocsiba, egyáltalán sehová sem mentem, néztem ki az ablakon, és éreztem, ilyen messzinek még sosem éreztem a messzit, mint míg egyre távolabbra kerülök mindentől, amit eddig ismertem. Győrben valóban megálltunk, a fürkém megtelt hatósági személyekkel, akik levétették bőrkrokodiljaimat, egyet közülük egészen kiürítették velem, láttam, a kalauz is ideges, de sokkal később raktam csak helyére az eseményeket, a kalauz nem attól félt, hogy valami tilos kerül elő a bőröndből, hanem hogy sokáig kell szem előtt tartania a rettenetes és több mint félszáz éves, idomtalan és luxuskocsiba nem illő bőröndöket. Az útlevel-ellenőrzés alatt erősen megnéztek, úgy szerettem volna megkérdezni, milyennek találják, a képről is, a valóságban is egy sovány, alacsony, középen elválasztott, vällig érő hajú, tizenhét éves lányt láthattak, akinek flammáta ruhája éppen akkor buggyant elő, azt reméltem, hogy nem látszik rajtam, milyen zavarba hoztak láttán az emlékek, végre a vámosok, útlevelesek eltűntek, az emlék is visszabújt abba a kamrába, ahol állandóan tartottam, meg kellett öregednem, mire ráeszméltem, az ismeretlen és állandóan bennem élő múlt emlékanyaga nélkül nem tudtam volna leírni egyetlen használható sort sem, jelent ábrázolni, jövőt elképzelni a múlt helyébe. Mikor mindenki eltűnt, a kalauz már nem tett vissza a bőröndök közül egyet sem, hiszen elérjük lassan a határt. Azt hittem, összeesem, mikor úgy melleleg még közölte, készüljek fel változásra: a győri MÁV-igazgatót felhívta Forstler professzor úr intézetéből valaki, és jelezte, kérjenek meg, szálljak le Hegyeshalmon, onnan az ő autójuk visz be Bécsbe. Megdicsőülten nézett rám, ki lehet ez a sovány, akinek a nemzetközi gyors is kevés, autón szállítják, meg ne lökjék már a pályaudvaron. Lehet, hogy csak képzeltem a gondolatait, mert nem jelzett az arca, én egyáltalán nem örültem a műsorváltozásnak, soha életemben nem szerettem a meglepetéseket. Mit csinálok én Hegyeshalmon, miért szálljak le, miért jönnek értem, miért nem maradtak meg a megállapodásnál, hogy a Westbahnhof peronján majd megismernek, addig állok a vonat mellett, míg észre nem veszik az anyám

már telefonon jelezte ruhát, kalapot rajtam, a kalauz látta, hogy nem boldog meglepetést szerzett a hírrel, ez meglepte, mert a professzor közismert Mercedesese nem volt akármilyen berendezésű, és nyilván a Hausdamét küldi majd a kisasszonyért, felfoghatatlan, hogy nem örül neki. Hausdame, tűnődtem, tudtam, hogy ilyen segítségnek lennie kell ott, a grófnő nem vállalhat háztartási vagy fürdőügyi tennivalókat. Boldogabbnak kellett volna lennem, de nem voltam, apai örökség volt a kelletlenség minden nem eltervezett mozzanatra. Már nagyon közel voltunk a határhoz, mikor új közegek jöttek, akkor már nemcsak magyar vámosok és útlevél-ellenőrök, de osztrákok is. Először szólt hozzám idegen hatóság úgy, hogy felelnem kellett: „Reiseziel, Fräulein?” – hála istennek, megértettem, az érdekl, miért utazom. Mondtam, amiben apámmal megállapodtunk: „Sommerfrische und Sprachstudien.” Megértették. A vonat közben megállt, és a kalauzom elkezdte a szörnyeket lefelé cipelni, én utolsónak ereszkedtem le a tökéletes ismeretlenségbe a határállomáson. Soha nyomorúságosabb és bánatosabb utazó nem léphetett le a vonatról, soha tanácstalanabb ténfergő nem állhatott a hatóság megszállta vonat mellett, mint én, aki zavartan, idegesen csak néztem, és nem láttam senkit, nyilván nem volt még a közelben sem a Mercedes, amely rám vár. Álltam tanácstalanul, viszonylag sokáig, míg a mindkét nemzetbeli vasutasok gyanakvó figyelmét felkeltő ácsorgás véget nem ért, mert mikor leléptem a vonatról, nem volt Hegyeshalom állomásán sem autó, sem feltehetőleg valamit felém lengető személy. Álltam, valahogy megalázottan, kicsit félve,után, az egyetlen realitás, ami mégis könnyebbé tette a percekét, a felismerés, hogy a táj ideát meg odaát megint csak teljesen azonos, és akkor újra eszembe jutott Trianon, Trianonról Cili, aki tudná, mi legyen váratlan esetben, Ciliről meg Mihály és az egész kislánykori koncepció a határok abszurdításáról. Valaki megszólított, megkérdezte, mire várok, csak nem akarok gyalog nekiindulni Bécsnek, közöltem, nem, csak késik, aki magával visz. Azt hiszem, csak képzeltem, hogy sokáig megvárattak, én már kétségbeesésemben a kalapomat is levettem, amit a vonatról lelépve, ahogy az akkori illem kívánta, gondosan fejemre illesztettem. Végre túl a határsorompón és az őrházakon láttam, hogy egy koci közelít, egy bámulatosan szép fekete autó, olyan, amilyenből otthon csak egy van, az egyetem rektorának, és a kocsiából kiszáll egy hölgy, nagy szalmakalapot visel, és hihetetlenül elegáns. Szőke, napszemüvege van, mint a filmekben Dietrichnek, felém int egy picit zsebkendővel, iratait nem ő viszi az osztrák határőrökhöz, hanem a sofőrje, a határon egyébként ismerhetik, nyilván sokszor megtette ezt az utat. A hölgy a határsorompó mellett átlép magyar földre, és elindul felém. Életem örökre rögzült pillanatai között külön kancsal világitásban marad meg ez a kép a hegyeshalmi állomáson: túl a határsorompón sofőr ugrik ki egy óriási kocsiából, ajtót tár egy hölgynek, kilépni is segít neki, az meg régi jó ismerősként áthalad az osztrák határőrök között, bólint a magyar hatósági közegeknek, és elindul felém. Nem kellett keresnie, egymagam álltam rémült arccal a döglött krokodilokhoz hasonló dagadt bőröndök között, ahogy egyre közelebb haladt felém, elbámultam a külsején: tökéletes játékszer nőben, csupa apró fűrt a haja halványlila, nagy szélű, íriszekkel díszített nyári kalapja alatt, mindene picit, szája, füle, orra, harmincnégyes lehet a cipője, szokatlan magas sarkú, és a ruhája, ahogy abban az évben divat, jó arasszal ért lejjebb a térdénél. Valami könnyű, lebegő öltözetet viselt, az is csupa virág, mint a kalapja, úgy összességében minden halványlila rajta és vele, a retikülje, az ékszerei, a füléből majdnem vállig lógó, hosszú ametiszt víz-esés fülbevaló, fél kezéről akkor hámozta le cikláment idéző kesztyűjét, legalább harminchat-harmincnycok fok volt azon a nyáron, érkezésem nyarán a határon, akkor még

nem sejtettem, a hölgy mitől nem vált verejtékessé, míg verte a brutális nap; addig a napig nem ismertem a légkondicionált autóbilt.

Elébe merészkedtem pár lépéssel, mert félreérthetetlen módon intett a lehúzott kesztyűvel, én nem intettem üdvözlésképpen, csak bókkoltam, nem tudtam, milyen nyelven szólít meg, de tudtam, ki visz most magával.

Julius megírta apámnak, hogy a Hausdame a feleségének gyerekkortól bizalmas barátinője, egy Galíciában elesett huszártiszt özvegye, Baronin Dominique, valamikor intézeti társak voltak Francia Svájcban, és később tapintatos módot kerestek, hogy a megözvegyült hölgyet és kislányát anyagi tekintetben segíthessék. A bárónő otthont kapott a vízgyógyintézetben, és nem érezhette, hogy baráti szívvel kínált kegyelemkenyér jutott neki, mint Hausdaménak ugyancsak volt tennivalója, Julius felesége, a grófnő, Maria Leopoldine rászorult a segítségre, Európa arisztokráciája után a már meggyőzött Amerika fedezte fel magának Forstlerau csodavizét s a professzor és orvoskara eredményes munkáját. A vízgyógyintézet konyhája híres volt, annyira híres, hogy valamivel távolabb a gyógyító részlegtől, betegszobáktól, medencéktől, a híres Philosophen és Zyklamen út egyesülésén kis étkezdét tartott fenn az intézmény, a bárónő nagy terhet vett magára, mikor ennek az irányítását is átvette, de vállalta örömmel, mert ennek fejében aztán az apjavesztett kislány ugyanabban az arisztokratályonokat képző intézetben nevelkedett, ahol az anyja és a grófnő, nem kényszerült a katonárvák internátusába. Istenem, miért hagytál meg egyetlennek közülük? Ha Bécsben átfut velem a kettős villamos a Theresianum előtt, kimondom magamban: Hertha, és elpárá-sodik a szemem.

Tudtam, a hölgyet Baroninnak kell szólítanom, és a keresztneve Dominique, ezt per-se csak tudhattam, nem használhattam. Ahogy felém tartott, olyan üde volt, mintha nem kánikulában jött volna el a határig, elképzelt koránál sokkal fiatalabbnak láttam, de kor nélkülinek érzektem, tudtam, nálam idősebb lánya van. Láttam rajta, nagyon kedves akar lenni, inkább kedves, mint formális. Örökké rajtam maradt hivatalos nevetem ő találta ki, az Ágyai Szabóval nem tudott mit kezdeni, nem állt rá a szája, hát átalakította Szabó von Agyaira, sokáig próbálhatta, mire megtalálta a civilizált megszólítási formát. A gy betűt törölte, pontosabban zs-vel pótolta, az Ágya helynevet meg franciásra csiszolta, mikor rám kiáltott olyan áradó derűvel, mintha én tennék szíves-séget neki, hogy itt állhat a tűző napon, és meg kellett tennie miattam, illetve a régen halott Gyula bácsi miatt az utat: „Bienvenue, mademoiselle, bienvenue en Autriche!” A sofőr, aki mögötte állt, tisztelgéssel köszönt, és mondta utána, amit hallott, csak a neki szóló utasítás szerint: „Kisztihand, Fräulein von D’Aza.” Én mindkettőtől Will-komment vártam, utóbb kiderült, a professzorral otthon, egymás között sose beszéltek németül. A sofőrnek udvariasan válaszüdvözetet intettem, a bárónőnek – akiről utóbb kiderült, hogy ha teheti, egyetlen szót nem szól az anyanyelvén, csak olyan esetben, amikor az idegen nem boldogul a franciával vagy angollal – megint pukedliztem, és a hátamon csorgott a verejték az ideges nyugtalanságtól, ki tudom-e mondani, amire apám figyelmeztetett, a bók mellé a hivatalos visszaigazolást: „Baronin.” A hölgy egészen közel állt hozzám, friss illat párolgott ruhájáról, s ez az egész parányi dáma olyan valószínűtlenül ép volt a szikár föld és a szenvedő, gyér lombú bokrok előtt, hogy azonnal megéreztem emberi erejét: ez a nő állja azt a sorsot, amit Isten kiszabott rá. Nem olyan volt, mint egy osztrák katonatiszt özvegye, inkább mint egy színésznő, aki valakit alakít, akit azonnal szívébe zár az ember. Hogy nem szólhatok németül, hanem azonnal franciául kell beszélnem, megrázott, de nem rémített, a semmisségek, amelyek

ilyenkor, első találkozás idején cserélgethető, már vérünk ké váltak az iskolában Möszejó révén. Meg tudtam nyugtatni, hogy az utazás túrhető volt, kényelmes, *je ne suis pas fatiguée, au contraire, et me fait un grand plaisir faire la connaissance d'un membre de la famille du Professeur Forstler*. A sofőr ismét kitárta az ajtót, először a bárónő lépett be, utána én, nagyot szívtam az illatos, citrusleheletű, mélyhűtött levegőből. *C'est ravissant* – hallottam Dominique szopránját –, *et ne pas sentir la chaleur?* Rámosolyogtam: az emlékek visszahozta Möszejót, ahogy azt magyarázza, a voltaképp jelentéktelen semmiségek átviznek a nehézségeken, mint a hídon, beszélni nem kell, *mes enfants, il faut bavarder*. Éreztem, sikerült a belépésem Ausztriába, azt is, amit Dominique közölt, a professzor úgy találta, kényelmesebb lesz, ha értem küldi a kocsiját, ma nincs bent egyetemi napja, tudja nélkülözni a nagy kocsit, amiben poggyászaim is elférnek. A poggyász, Jézusom! – ez volt az első ütés, amit a simán megúszott határátlépés idején kaptam, akkor eszméltem rá, a nagykövet külsejű sofőr hátra, a csomagtartóba már begyömöszölte szégyenteljes szörnyeimet. Tudtam, hogy nem tesz erről említést senki, nem is tett, azahogy igen. „D’Azsa kisasszony történelmi jellegű csomaggyűjteménye bámulatos – mondta Dominique. – Valaki elárulta önnek, ma chère, hogy a grófnő szenvedélyes szerelme minden sajtáságos bőrúnak? Az istálló mellett – remélem, szívesen lovagol, a magyarok híresek erről – halomban áll olyasmi gyűjtemény, mint amit ön hozott magával. Ön olyan szeretetre méltó – így mondta –, »amiable«, D’Azsa kisasszony.” Nem tudtam, mi fáj jobban, hogy a holmim istállóba való, vagy a lehetőség, hogy a Lidikáéknál szerzett gyakorlat birtokában esetleg ráültenek egy lóra. Láttam a tükörből, a sofőr parányi mosollyal üzent: hagyjon rá mindent, kisasszony, örüljön, ha félreértik. Ez nálunk itt olyan ház, ahol okosabb nem figyelmeztetni senkit a tévedéseire. Néztük egymást a tükörben, a kocsi futott, a szervek intettek a sofőrnek, menjen tovább, nem volt vámvizsgálat, az útlevelemet se kérték, fel se kellett nyitni a kocsit, mindenki ismerte a bárónőt, futottunk valami teljesen magyar dunántúlinak ható területen előre, aztán váltott a táj, az erdők ritkultak, nagy forgalom volt az országúton, először láttam valamit, ami megdöbbenett, nem értettem, miért kenik be itt az út menti fákat mésszel. Dominique megkönnyítette számomra az utat, azt mondta, feltételezi, nekem most az a jó, ha az egész napi utazást kiheverem addig, míg az intézetben, ahová visz, átvesznek, hát hallgassunk, és ha akarom, nézzem a vidéket. Addig szemlélttem lelkesen a meszelt fákat, míg arra nem ébredtem, hogy alighanem elaludtam, úgy keltem át a Lajtán, hogy nem vettem észre, és feltehetőleg Bécs közelében járunk; míg én szenderegtem, az országutat is elhagytuk. Mikor már újra tudtam figyelni, megpróbáltam valahogy megismerni, merre járhatok, persze hiába, nem tudtam kitalálni, melyik úton visznek, nemigen volt épület, inkább bozót, s mintha láttam volna valami műemléket is, valami kálváriát vagy mit, de igen szegényes helyen, az országúton.

Dominique megtanított rá, hogy viselkedik az ember, ha el akarja hitetni valakivel, aki elaludt mellette a sok izgalomtól meg a korán keléstől, mi sem történt, ott folytatta a mondatot, ahol logikus megjegyzés volt tehető. Ez már az egyik külváros, hallottam, nem nagyon érdekes, bár most hagytunk el egy olyan emlékművet, amelyet jobbára csak járatos városismerők tartanak számon. D’Azsa kisasszony, most azon az úton megyünk, amelyen valamikor a keresztes hadak idején a Szentföldre indulók elhagyták a várost, itt is álltak azok, egy kis emelkedőn, akik a lovagokat visszavárták. Ez már csaknem Wien.

A kocsi rándult egyet, nagy kanyar következett, s a zavaros, a teherforgalom miatt majdnem áttekinthetetlen kereskedelmi útról a városi közlekedési rendbe kapcsolódtunk, egyetlen épületet nem ismertem fel, amit fel kellett volna, hiszen filmen, híradóban is láttam, de a kilátást a pestinél lényegesen élénkebb közlekedés elfogta a pillantásom elől. Dominique igazán mindent elkövetett, hogy szórakoztasson, elmondta, ahová visz, ahol az intézetem áll, a legérdekesebb részek közé tartozik, valamikor az volt az irgalom és irgalmasság, a betegellátás és adakozás területe. Sok háború volt a történelem folyamán – ki tudta mondani, csak a pillája rezzent egyet, és abban a percben szerettem Dominique-ot, mert ahhoz meg nekem volt érzésem, hogy egy rezzenő pilla alapján rekonstruálni tudjam valaki emlékei között egy harctéri halált halt tiszt felbukkanó árnyékát. – „Majd látni fogja, ha már szabad lesz önállóan sétálnia, olyan kerületben él, ahol Schubert meg Beethoven bérelt szobát, és az átlagosnál is nagyobb a zöld terület. Professor úr üzeni, a sofőr minden vasárnap eljön a kisebbik kocsival önért, és elviszi a templomba, a Dorotheergasséba, a templom ugyan a lutheránus felekezeté, nem a kálvinistáké, de professor úr úgy emlékezett, önök majdnem azonosak.” Elképedtem Julius emlékezetén, mikor járt ő még nálunk, Ottományban Gyula bácsival kálvinista templomban, hogy nem felejtette el, én vasárnap templomba megyek, és hol lelem a nekem valót ebben a katolikus jellegű nagyvárosban. A kocsi ígéretének is megörültem, egyáltalán mindennek örültem, már fáradt se voltam, csak kicsit izgatott.

Váratlanul azt éreztem, boldog vagyok, eddig minden nagyszerűen ment, a végén kiderül, jobban tudok franciául, mint képzeltem, csak nem vettem észre, mert Möszejó sose tett fel előre meg nem beszélt vagy könyvben gyakorlatként nem közölt kérdéseket, mi mindig Gallia megszállásával foglalkoztunk. Ahogy közeledtünk, felélenkülttem, a sofőr szeme változatlanul felém fordult olykor, az, amit az arcom mutatott, vídammá tette, szemmel láthatólag büszke volt városára, amely most kezdett lassan fel-fogható látvánnyá alakulni. Még nem tudtam, hol járunk, hogy az melyik utca, amelyen villamos és autóbusz jár, amelyiken most hagytuk el a kémiai intézetet: a környék II. József-re kellett volna, hogy emlékeztessen, de Ananké azt sem súgta meg, hogy évek múlva naponta vendég leszek a vegyszerillatú kis palotában. Ahogy futottunk, úgy láttam, az utcák tiszták, a házakon sok ablakban virág, egy nagy téren is áthaladtunk, Dominique rámutatott a villamosra, az állt rajta: Grinzing. Elbámultam a percen, mikor a valóság összekoccant valami képzelttel: mintha velem szemben lépegetett volna Erzsébet királyné pusztán amiatt, hogy mióta élek, tudtam róla. Megpróbáltam összeilleszteni, előkeresni Graál Adél órái közül azt az anyagrészt, amely erre a percre rímelt volna, azaz, hogy míg Kőszeg várát Jurisich védte nálunk itthon a török támadás ellen, Sobieski János szépen átlomagolt a hátszágokon, és segített megmenteni azt a várost, amely nélküle nyilván megsemmisül a török ágyúesőben, mi meg végre megszabadulunk két hatalom elnyomásától. A sofőr halkán figyelmeztetett, nézzek magásra, ott fut a magasvasút, megbámultam, nézzem a Népszínházat is, ahol szép operettek láthatók, a város első védőgyűrűjét azonnal átlépjük, a Gürtel egyik mindjárt elért utcája már jelzi új otthonomat. Ráhajtottunk a régi széles útra, láttam a sarkon postát, patikát, büszke és gazdag, többemeletes polgárházak közt futottunk, elmentünk egy templom előtt, a bárónő keresztet vetett, és azonnal rám nézett, követem-e a mozdulatot, de hát mi nem vetünk templom előtt keresztet. Valami park is látszott, az első, melyen mintha romok vagy rommaradványok maradtak volna el a futó autó mellett, itt leli meg – mondta Dominique – Schubert és Beethoven eredeti temetkezési he-

lyeit, a kert túlsó felén, vigyázat, tessék fogódzni, most fordulunk, ott lesz a leendő lakóhelyem. Óriási épület előtt lassítottak, majdnem egyharmad utcányin, a park egész hosszában ez az épület állt, nagyot dobbant a szívem, mikor a sofőr megállt. Láttam a felírást: Avilaneum, Avilai Szent Teréz szobrát, ott állt egy fülkemélyedésben, de az épület, ott szemben a parkkal, kihaltnak látszott, nem működő intézménynek, én úgy tudtam, minden frissen érkezőt virágerdő vár és fogadóbizottság. Itt kolostor módján zárt volt a rézkilincses nagyajtó, mintha nem élne benne senki, s a csendes nyári szélben megmoccant egy irtózatosan hosszú gyászlobogó. Ide visznek engem, ebbe a halottas házba? Dominique is megrémült, ijedtében németül fordult a sofőrhöz, akiről legalább megtudtam, hogy Herr Durstignak kell szólítani, majdnem kiáltva kérdezte, mi történt itt, hol a virág, a fogadóbizottság, mit jelentsen a zászló. Meghalt valaki, mondta Herr Durstig, valaki, aki ide tartozik, talán csak nem a vezetőség valamelyik tagja? Dominique majdnem sírt, hát nem mindegy, így adjam át Von D’Azsa kisasszonyt egy gyászháznak, hátha kitört valami járvány, ez volt a pestisesek területe, és minden nyomorult gyógyítóhelye a középkorban. „A kisasszonyt akkor is átadjuk”, mondta Herr Durstig nyugodtan, elkezdte kirakni a csomagokat, mindent a bejárati ajtó küszöbére tett, hogy könnyebb legyen a továbbszállításuk, ha majd bevisszük, aztán kisegített mindkettőnket a kocsiból, és be akart nyitni, csak hogy az ajtó nem nyílt, mintha a dacos gyászlók még egy kilincsmozdulatig sem óhajtanának osztozni a nyomorúságban, ami rájuk tört. A sofőr verte az ajtót a kopogtatóval, kétszer hiába csengetett, engem meg kivert a verejték, mindig babonás voltam, hát még ebben a percben, édes istenem, milyenek ígérkeznek az én nyaram, kinek a halála sújt le engem vagy más. Harmadik erőteljes ütésre tárult csak az ajtó, akkor még persze ismeretlen volt mindenki, nem tudtam, hogy a pirosra sírt arcú, kövér, kusza hajú, láthatólag az összeesés határán álló idősebb hölgy a szállodai részleg vezetője, Frau Wunderlich. Dominique jól ismerte, kérdeznie sem kellett, mi történt, a kövér, kisírt szemű mondta magától: „Elvesztettük Sieglindet, bárónő. Von Szabó kisasszony, szíves elnézését kérjük – hibátlanul mondta ki a nevemet –, az intézetben mindenki, aki mozog, a rekviemre ment, egyelőre a recepció sem intézkedik, ön persze elfoglalhatja a szobáját.” A sofőr elindult a kofferekkel, a kisírt szemű mondott neki egy emelet- és szobaszámat, pakoljon be, kísérjen fel, aztán elbúcsúzott, és hálás köszönetét fejezte ki a szívességért a bárónőnek az igazgatónő nevében, aki már a templomban van, és vár bennünket. Dominique villámgyorsan elköszönt tőlem, és sürgette a sofőrt, helyezze el már a szobában a szörnyetegeket, és el innen, minél hamarabb, az intézetben is csak legyen túl azon a közlésen, ami majd iszonyúan megrázza a professzorékat. Sieglind halott, hát ki hitte volna, tizennégy éves korában hogy halhat meg valaki, miben? Ahogy a sofőr visszatért, már ült is vissza a kocsijába, húzta vissza lila kesztyűjét, és búcsút intett: „A viszontlátásra, igazán fáj, hogy kicsit félresikerült az érkezése, majd kölcsönösen hírt adunk egymásnak. Auf wiedersehen, Fräulein von D’Azsa”, és a kocsni indult is, én meg ott álltam egy vadidegen előtérben egy könnyeit törölő, ismeretlen hölgygel, és először éreztem tanácstalan rémületet. Ki az a Sieglind, és én most mit csinállok, ez a kövér is azért van még itt, hogy engem beeressen, megy azonnal a gyászmisére. Milyen lesz ez a nap, ez az élet, ez a nyár? Ananké megcsóválta a fejét mögöttem, még nem jelzett, gondolta, elég ennyi egy napra, de alighanem azt is gondolta, ez még csak a nyitás, gyermek, majd megtanulod te egy életre a halott nevét, és gyújtasz te még gyertyát Sieglind von Adlerbrunnen emlékére.

Kőríz Imre

HORÁCBÓL

*Eheu, fugaces, Postume, Postume,
labuntur anni! — — —*

Jaj, a szökevények, ó jaj, Postumus, illannak el
éveink! A hit se ment meg: ráncra nap-nap ránc felel,
föled görbed majd az aggkor,
s futhatsz akármerre akkor,
hasztalan, ha halni kell.

Engesztelheted, barátom, háromszáz bikával őt,
akár mindennap, Plutót, a meg nem engesztelhető,
bősz vizével aki most is
az óriás Tityost is
összebilincseli, sőt

át kell a vízen hajóznunk majd mindannyiunknak ott,
ajándékkal kik olyanál élünk, mit a föld adott:
lehattél bár nagy király itt,
ugyanaz a csónak szállít,
mint a kunyhóban lakót.

Óvhatjuk magunk a gyilkos Marstól, csak hiába az,
s a csikorgó Adriának habjaitól: ugyanaz.
Fúvó széltől félttem testem,
ártó őszben, elesetten?
Hasztalan minden panasz:

meglátjuk a lomha habbal bukdácsoló Cocytos
bús vizét s a Danaidák családját is, a gonoszt,
s azt a férfit is, kit hosszú
bajjal büntet égi bosszú:
Aeolides Sisyphost.

El kell hagyni majd e földet, házat, asszonyt, bárha szép,
s fáið közül, melyeket a kertedben művelsz ma még,
utadon, te kurta gazda,
semmi más, mint a mihaszna
gyászciprus, csak az kísér.

Borospincéd büszke kincsét vaslakat most őriz sok:
örökösöd mind kinyitja, s mit nem adnak fel papok
asztalára sem, oly ritka,
folyik, mint a víz, s beissza
majd a föld, s nem te iszod.

UGYANCSAK

Arany János emlékének

Egyszer ártott volna a szószegésed,
hogyha, Barine, fogaid közül csak
egy kicsit barnább, ha csak egy kisujjad
körme fakóbb lesz,

úgy el is hinném, de te valahány új
csalfasággal terheled, a fejed csak
ékesebben tündököl, általános
férfi-csapásként.

Hát a végén még kiderül: megéri
holt szülőd sírját meg az este csillag-
táborát csalfán felidézned, égi
isteneinkkel!

Venus ezt már csak neveti, azt mondom,
és a nimfák is, s Cupidó, tüzes nyíl-
vesszeit véres kövön élesítve,
csak nevet ő is.

Hisz neked serdülnek az ifjak itt mind,
friss utánpótlásul a szolgálhatnak,
és komizságod nyögi bár a vénebb,
az se marad le.

Félti is tőled anya kis legényét,
félti vén fősvény, s a fiatal asszony
is remeg, férje nehogy ott ragadjon
bájköreidben.

Rába György

A TITOKZATOS

Minden hajlatod illatos
föltárni vonzó dombvidék
belém fájdulsz titokzatos
s amíg élek fogsz fájni még
mert enyém sohasem leszél
húsz harminc évnyi szakadék
választ el fűszeredtől
és ahogy lábam menetel
mind messzebb ez a földi ég

A HÚTLEN TÁNCOK

Szerettem én a hölgyeket
és szerettem a völgyeket
és rajtuk még a dombokat
ha bontották a gombokat
leginkább mégis csak özön
villanást párát szemükön
ha elmerengtek ha nevettek
fittyet hányva a szürkületnek
önfeledt mosolyuk ígért szent
elkárhozást farsangi édent
derút mímelve én magamban
egy rebbenésnyit sem mulattam
mert nagyanyám sokágu ráncát
láttam régen elhagyta táncát

A NŐK MEGKÖVETÉSE

Kik velem együtt lábaltatok át
 a terep komisz suvadásain
 húgaim és néha nővéreim
 megkövetlek ti mégsem egy család
 ha épp nektek nem zengtem karmazsin
 ajakkal a vágy férfihimnusát
 s ha mit boldog test másik testnek ad
 kiktől elvontam s emlékbeli kín
 maradt utánam csak pusztá jelül
 ti is én is cirpelünk egyedül
 egy szál tücsök állatkereskedésben
 a sok kanári papagáj között
 és szemünkbe máig se ütközött
 a sors kulcsa nem tudjuk ti se én sem

Kerényi Ferenc

EGY MAGÁNGYŰJTEMÉNY KINCSEIBŐL

Kiss Ferenc nevét elsősorban József Attila-kéziratgyűjteménye révén ismerhették meg a hazai filológusok. Azóta sokan és sokszor tapasztalhattuk nyitottságát és segítőkészségét: gondoljunk például Petőfi Sándor *IBOLYÁK* című, 1996-ban felbukkant és még abban az esztendőben hasonmásban megjelent versesfüzetére! Noha érdeklődési területe elsősorban a XX. századelő magyar avantgárdja, gyűjteménye más művelődéstörténeti korszakokból is fontos és érdekes dokumentumokat őriz.

Mostani válogatásunk a XIX. század első feléből tartalmaz tíz, kommentált szöveget: író, színész, szobrász tollából. Közlésünk betűhív; így további, akár tudományos elemzésre is alkalmas. A rövidítések feloldását és az olvasást könnyítő központosítás ki egészítését szögletes zárójelben hozzuk.

1. Kazinczy Ferenc levele Péchy Imréhez (Széphalom, 1809. október 16.)

Irodalmunk legnagyobb levelezője egy-egy élményről, új múrőről vagy – mint esetünkben is – öröndetes családi eseményről levelek sorát írta meg néhány nap leforgása alatt. Így volt ez Iphigenia nevű leánya (1805. augusztus 6.) és a másodszülető, az itt is emlegetett Eugenia („*a kis Genie*”) 1807. december 4-i világra jöttkor is. Két leánya után Kazinczy – ekkor már ötvenéves! – igen szeretett volna fiút. Talán ezzel is összefüggött, hogy újabb leánya, az 1809. október 15-én, Szent Terézia napján született

Thália megérkezéséről rekordszámú tudósítás készült. Eddig tízet ismertünk közülük; három már a születés napján, további három-három október 16-án és 17-én papírra került. A sort a Berzsényi Dánielnek október 21-én küldött levél zárta.

*„Nagy tiszteletű Drága Jó Uram[,] kedves Uram Bátyám,
Emberé az akarát. Istené az adomány. Én oka nem vagyok; de lányom van harmadikszor is. A' feleségem egy egész holnappal betegedett-le későbbben[,] mint reményltem, 's a' Kalendáriom Szent Thereziája nékem egy Sophronia Thalia nevű egészséges, nagy leányt ada. Ajánlom őtet is, feleségemet is, magamat is, a' kis Genievel Uram Bátyámnak, Asszonyom Nénémnek 's a' kis Sophienak gratziájokba 's atyafiságába, 's alázatos tisztelettel maradok*

Az Urnak[,] Uram Bátyámnak

alázatos szolgálja

Széphalom, 16. Oct[ober]. 1809.

Kazinczy Ferencz.

A' gyermek tegnap lett, ma keresztteltem-meg itt. Csak tréfa volt panasom[,] hogy nem fiú. Szerettem volna végre fiút: de én minden nyughatalanság nélkül megnyugszom az Isten akaratján, mert mind ész, mind vallás ezt kívánja.”

Mivel a levél antikváriumi vétel útján, boríték nélkül került a gyűjteménybe, sem címzés, sem előtörténet nem segít az ismeretlen címzett azonosításában. Kazinczy, a levelezés nagymestere azonban csak egyetlen személy esetében használta (ismételten) ezt a bonyolult megszólítást. A címzett ennek alapján nevezhető meg Péchy Imre személyében. Kazinczy nagybátyjára valóban ráillettek a titulusok: 1753-ban született, tehát hat évvel volt idősebb az írónál („*Uram Bátyám*”), és a „*Nagy tiszteletű*” is megillette mint a tiszántúli református egyházkerület és a debreceni kollégium világi főgondnokát. Szintén erre utalhat az utóirat, amely a predestináció szellemében enyhítette a barátoknak önironikus hangnemben küldött kesergést a sok leánygyermek miatt. (A levélben említett „*kis Sophie*”-t nem tudjuk azonosítani, Péchyéknek ilyen nevű gyermekük nem volt.) Péchy Imrének Kazinczy Ferenc többszörösen is hálás lehetett: 1806-ban mint a família legtekintélyesebb tagja (volt alispán, országgyűlési követ) ő közvetített a család álmosdi birtokrendezésében, és kölcsönrel is támogatta unokaöccsét a fogsága utáni újrakezdésben. Egyébként Kazinczy negyedik gyermeke 1811-ben végre fiú lett: Márk-Emil-Ferenc.

A következő négy levélnek (2–5. sz.) és a 7–8. számúnak is közös a címzettje, Fáy András. Kiss Ferenc gyűjteményének gazdagsága lehetővé tette volna, hogy – a levélírókhoz hasonlóan – minél nagyobb változatosságra törekedjünk a címzettek vonatkozásában is, ám a szándék más volt. Szerettünk volna emléket állítani Fáy sokirányú és nagy hatású reformkori tevékenységének; méltán nevezte őt Mikszáth Kálmán „*a nemzet mindenese*”-nek. A levelek sorsa is közös. Fáy 1864 után széthullott, ma sok közgyűjteményben és magántulajdonban is fellelhető hagyatékából jutottak a XIX. század neves gyűjtőjéhez, a tolnai földbirtokos Csapó (II.) Vilmoshoz (1840–1933), és a család őrizetében maradt fenn a legutóbbi időkig, amikor is vásárlás útján Kiss Ferenc gyűjteményébe kerültek.

2. Döbrentei Gábor levele Fáy Andrásához (Buda, 1834. szeptember 10.)

1833 nyaratól magyar színtársulat játszott a budai Várszínházban, október 1-jétől Pest vármegye támogatásával, Fáy András és Döbrentei Gábor igazgatása alatt. A pártolásból a Magyar Tudós Társaság sem akart kimaradni: eddig is bérelt páholyán, a játékk-

rend fordítói gyarapításán és a drámapályázatokon túl az 1833. november 10-én a negyedik nagygyűlés – Széchenyi István felvetésére és az ő elnökletével – bizottságot küldött ki a támogatás további lehetőségeinek felkutatására. Tagja lett a két színgazgató (levelünk írója és címzettje) mellett Kisfaludy Sándor és Vörösmarty Mihály is. Javaslatauk alapján tűztek ki harminc arany pályadíjat egy értekezés elkészítésére: MIKÉPPEN LEHETNE A MAGYAR JÁTÉKSZÍNT BUDAPESTEN ÁLLANDÓAN MEGALAPÍTANI? A jeligés pályázatra – határideje: 1834. június 8. volt – 19 és ebből 18 elbírálható munka érkezett. A bíráló-bizottság (Schedius Lajos, Döbrentei Gábor, Bajza József, Toldy-Schedel Ferenc és Vörösmarty Mihály) a 1834. július 29-i, heti ülésben ismertették véleményüket. A győztes Fáy András lett, a második helyet Kállay Ferenc, a harmadikat Jakab István szerezte meg. Ekkor döntöttek a díjnyertes pályaművek kinyomtatásáról is. Kállay és Jakab ívenként három arany honoráriumot kapott; Fáy azonban a maga harminc aranyát letétbe helyezte a Tudós Társaság pénztárában, hogy majd a Nemzeti Színház építési alapjához csatolják. A MAGYAR JÁTÉKSZÍNI JUTALMAZOTT FELELETEK kiadásának ügyeit Döbrentei hivatalból, mint a Tudós Társaság titkoka végezte.

„Tekintetes Fáy András Urnak Pest

Tisztelt barátom,

Kezemhez küldötte Kállay sürgetésedet. Emlékszel[,] hogy én akartam legelső a' játékszíni jutalom feleletek elébbi ki adását, mintsem az 5^d nagy gyűlés és Igazgatóság ülése megtartatik.

De az előbeszéd helybenhagyására most mindjárt azért nem hihatok össze ülést, mert az oda kinevezett 5 tag közül, 2 nincs jelen, Vörösmarty és Perger. Továbbá Kállay feleletéért a' Censorhoz ma is hülyában küldöttem.

Végeztem egyébiránt mindenről, hogy elutazásom alatt a' 3 felelet elhagyja a' sajtót. Itt leszek megint Octóber 6^{dikán}. Héti ülésiünk kezdődik 8^{dikán} 's akkor az előbeszédet mindjárt eléveszem. Ki lehet nyomtatva 12^{dikéig}. Így tehát békötéssel mindennel jókor elkészülnék 's áruba a' feleletek még 5^d nagy gyűlésiünk előtt jönnek.

Legutoljára nyomtattattam a' matematikai műszótárhoz és a' nyelvtudományi pályamunkákhoz is az előbeszédet.

Azt hallom, tartasz attól, hogy valaki elébb látná munkádat[,] mintsem kijőne 's akkorra recenzióját is kiadná az arról.

Az én kezemből Gr[óf] Széchenyin kívül még senki se kapta kézírásodat, 's nem fogja, valamint a' nyomtatott ívet sem. Tudom, mi az, ad manus notariales adás, és tudom[,] hogy titkoki hivatalomat még mindig becsület kötelessége szerint és factiotlanság nélkül vittem.

Nem is hiszem hát a' mondát. De feleslegesen is, megnyugtatásodra, megemlíttem 's bizonyosá teszek.

Buda, Septemb[er], 10^d
1834.

barátod
Döbrentei Gábor”

A levélből első olvasásra is szinte süt a feszültség. Fáy levelét nem ismerjük, ám a jogi eszközök emlegetése és a pártoskodás (a „factio”) vádja éles nézetkülönbségeket takar. A budai tartományi biztosként működő és e funkciójában Bécsbe is gyakran utazó Döbrenteiről városszerzte beszélték, hogy bomlasztani akarja a színtársulatot; a színeszek nem szerették. A két igazgató szembekerült a színházépítés ügyében is (Fáy Széchenyi Duna-parti tervét támogatta), és a levél írásakor Döbrentei már azt is tudta, hogy – hivatali előléptetése miatt – rövidesen meg kell válnia a Tudós Társaság titkári székétől. A MAGYAR JÁTÉKSZÍNI JUTALMAZOTT FELELETEK előszavát végül 1834. október 8-án fogadta el a heti ülés; a kiadvány megjelenését október 29-én hírlelte először a Je-

lenkor című hírlap, Döbrentei október 26-i híradása alapján. Az Egyetemi Nyomdában készült füzetet Eggenberger József könyvkereskedő árulta, olcsóbb papíron 36, finomabb papíron 48 pengőkrajcárért. Ily módon megjelenése megelőzte ugyan az Akadémia nagygyűlését, de nem változtathatott azon, hogy Pest vármegye közgyűlésén (október 20-án) Fáy elszigetelődött mint az Al-Dunán tartózkodó Széchenyi híve, és mivel díjnyertes nézetei még nem jelentek meg nyomtatásban, lemondásra kényszerült. Ehhez nagyban hozzájárult a hajlékony gerincű Döbrentei panaszáradata, amelyben igazgatótársát gyakori kompromittálásával és a színészek ellene uszításával is megvádolta.

3. Megyeri Károly levele Fáy Andrásához (Buda, 1835. június 2.)

Fáy András, megválva a színigazgatástól és azt megelőzően, hogy Pest vármegye országgyűlési követévé választották volna, 1835-ben a Pesti Casino igazgatója volt. A levélben említett koncertet ebben a minőségében szervezte meg. Szerdahelyi József, az első magyar Figaro Rossini SEVILLAI BORBÉLY-ában, a vándorszínészet kedvelt baritonistája 1835. március végétől, Déryné Széppataki Róza, a jelképpé lett szoprán énekesnő május 23-ától szerepelt a budai Várszínházban. Ezzel lehetőség nyílt arra, hogy – a szintén ideszereződött Erkel Ferenc zenei vezetésével – az együttes énekesjátékokat is előadhasson, új közönségrétegeket toborozva. A Petőfitől is megénekelte Megyeri Károly a budai társulat színész-rendezőjeként működött ekkor. (Neve eredetileg Stand volt, ezért írjuk i-vel.)

„Tettes [Tekintetes] Njemejs és Vitézlő

Fáy András nagy érdemü Tábla Bíró

Urnak alázatos tisztelettel

Pesten

Tekintetes Tábla Bíró Úr!

Déryné Aszszony és Szerdahelyi! úr alálassan köszönnvén az Tettes úrnak illy betses fell szállítására készek lesznek a jövő Vasárnap adandó Cassinóban egy kettős dalt énekelni, amelly alázatos jelentésem után magamat mindenkor nagyra tisztelt kegyébe ajánlva maradtam

Az Tettes Tábla Bíró Úrnak

Budán Junius 2^{án} 835.

alázatos szolgálja
Megyery Károly”

A koncert „a jövő Vasárnap”, azaz 1835. június 7-én létre is jött, a Pesti Casino évadzáró hangversenyeként, megszámú hallgatóság előtt – bár nem egészen a tervek szerint. A *Honművész* című divatlap *Hangászat* rovatából tudható, hogy csak a primadonna lépett fel: Déryné egy áriát adott elő Hérolld MARIE című dalművéből, Szilágyi Pál magyar szövegével, Erkel Ferenc zongorakíséretével. Az opera hazai bemutatója 1829-ben volt Kassán, a címszerepet azóta énekelte. Most is sikere volt vele: „...valamint felléptekor úgy az ének végén is a’ csinosan éneklő magyar dalszínészné zajgó tapsokkal idvezeltetett”. A tudósító, alkalmasint maga a szerkesztő, a képzett muzsikus Mátray-Róthkrepf Gábor örömmel emelte ki, hogy az 1827 óta létező Casinóban először énekeltek magyar nyelven. Tapintatosan célzott arra is, hogy Déryné nem volt tökéletes hang állapotban: a közönség „tökélyesebb exoticaí terményt tanult is már ismerni...” Hangjának csökkenését Déryné az egészségtelen budai levegőnek tudta be – bár az is csoda, hogy a vándorszínészet mostoha körülményei között huszonöt éve éneklő primadonnának még mindig volt énekhangja...

4. Kölcsey Ferenc levele Fáy Andrásához (Nagykároly, 1837. december 15.)

Kölcsey Ferenc, amikor 1837. november végén Szatmár vármegye székhelyére érkezett, hogy részt vegyen az évnegyedi közgyűlésen, nagykárolyi tartózkodását arra is felhasználta, hogy feldolgozza levelezési hátralékát. Bártfay Lászlónak és pesti barátainak november 30-án írt; december 14-én pedig három levelet tudott le, a Wesselényi Miklósnak, a Szemere Pálnak és a Toldy Ferencnek szólót. A másnap írott, itt közölt létéről tudott az irodalomtörténet, minthogy a Bártfaynak küldött levélben utalt rá, hogy Fáynak szintén adós a válasszal.

A szöveg jobb megértéséhez szükséges Fáy András említett, október 10-i levelének legalább vázlatos ismertetése. Az író, Pest vármegye 1835-től volt országgyűlési követét Szatmár vármegye rendjei tiszteletbeli táblabíróvá választották, ezt köszönte meg októberben. Megjegyzendő, hogy hasonlóra törekedett ő is a vezérvármegyében, Kölcsey megtiszteltetésére, de ezt személyesen (az utóbbi időben már-már a legnagyobb magyarok sorába iktatott) József nádor, örökös főispán akadályozta meg. A Kubinyi Ferencre, Patay Józsefekre és Ágoston Józsefekre vonatkozó megjegyzés az országgyűlési ifjak perének „mellékhadszíntere”. Az utolsó bekezdés csöndes és mértéktartó célzásai indokolják a Fáynak küldött válasz kései voltát és a levél rövidségét. Más, ekkortájt írott leveleiből tudjuk, hogy a „*magányos bajaim*”-on semgyulladás és reuma értendő. A „*mezei birtokom' telyes feldúlátása*” historiáját azért nem részletezte, mert pesti barátait arról már szeptember végén tudósította: a szatmárcsekei határ tagosítása után Kölcsey Mihály, unokatestvére feldúlatta bevetett szántóit és kaszálóit. A meginduló birtokper és a kártérítés ügye vette igénybe a költő minden idejét és energiáját. A címzés pedig azért sommás, mert nem postán küldte, hanem a Károlyi-uradalom Nagykároly-Pest viszonylatban rendszeresen küldött „táskájában”, azaz küldeménycsomagjában.

„Fáy Andrásnak.

Nagykároly, December 15. 1837.

Kedves Barátom,

October' 10dikéről nagybecsü leveledet vettem, 's vele azon köszönetírást, melyet Megyénkhez útasítottál. Ez utóbbit ffolyó]. h[ő]. 11dikén közgyűlésben felolvastuk, 's közönségünk kifakadó örömmel vette. Itt is, mint mindenütt sok tisztelőid vagynak; azok, kik előbb munkáid' olvasásakor szép és vidám órákat töltöttek, később örvendőv kísérték országgyűlési pályád' szennyetlen lefolytát, 's áldást mondanak Reád.

Leveled' azon híre, hogy Kubinyi, Patay és Ágoston a' kir[ályi]. táblára idéztetnek, ismét egy ok vala, miért kedvetlen óráink szaporodjanak. Amit Te jósló hír gyanánt írtál, az itt néhány nappal később valóság gyanánt hirdettetett, 's Ráday is a' koszorúba fűzetett. Wesselényitől e' hónap' 3dikán költ levelet vevék, de ebben semmi idéztetésről szó nem tétetik; azért azt szeretném hinni: a' szerencsétlen jóslat nem telyesült. Mások által a' pestmegyei gyűlésről azt értjük, hogy az csendesen ment véghez novemberben; ez is azt mutatja, hogy a' kedvetlen történet nem állott elő, különben a' panasz kifakadt volna.

Itt nálunk semmi különös nem adta elő magát; nem mintha bajaink nem volnának, mert magyar körülírásu pecsétünk, a' religiói tárgy, a' kamarai bíróság 's több e' félék miatt köztünk 's a' Felsőség között fennálló vitatkozások vagynak. De ezek már régi tárgyak, 's lármára, vitatásra, kifakadásokra többé okot nem adnak.

Gazdasági egyesület név alatt egy félig társalkodási, félig gazdasági intézetet létesítettünk. Ohajtható, bár jó következményeket húzzon maga után. Csinosb társalkodási tón, olvasási kedv' ébresztése, 's mezei gazdaságunk' lehető jobbítása: ezek a' cél, mire törekednénk. Tisztább, 's egy-

szersmind szükségesb cél után nem fáradozhatnánk; bár ne jöjjön közbe véletlen, előre nem látható kedvetlenség!

Magányos bajaim, 's azon temérdek károk, miket mezei birtokom' telyes feldúlata által szenvedtem, literaturai munkálatimban nagyon hátravettek. Az ég tudja: mikor és mikép fogok kimenekedhetni. Az ég oltalmazzon hasonló bajjoktól, 's áarassa Reád áldását, mint érdemled. Ölelek, változatlan barátsággal. Kölcsey."

Kölcsey Ferenc 1838. augusztus 24-én meghalt. Nem érte meg az őt megkárosító elleni pör végét, felmentésüket, 9800 forintra becsült kára megtérítésének elmaradását. Nem érte meg a Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos elleni elmarasztaló ítéletet sem. Jelenlegi ismereteink szerint a két reformkori magyar író-politikus között ez volt az utolsó levélváltás.

5. Ferenczy István levele Fáy Andrásnak (Pest, 1838. március 20.)

Az első magyar szobrászművész, Canova tanítványa, aki nevét „*Ferenczy István, a művész*” alakban szokta leírni, romantikus öntudattal, 1824 óta élt Budán, és Fáy András legszűkebb baráti köréhez tartozott. Az író, noha mecénásként nem léphetett föl, kezdeményezőként, résztvevőként vagy akár mint egyleti pénztáros, folyamatosan fázadozott azon, hogy Ferenczy számára országos támogatást szervezzen, megbízást szerezzen köztéri szobrokra és szervezeti formát teremtsen a hazai művészet pártolására. A két barát a nagy pesti árvíz estéjét, 1838. március 13-át is együtt töltötte a Nemzeti Színházban; társaságukkal Donizetti BEATRICE DI TENDA című operájának bemutatóját nézték meg a híres opera-énekesnővel, Schodelnéval a címszerepben. Innen Fáy Klap utcai házához (ma: Irányi utca 16.) mentek, ahol a gyakorlatias Ferenczy megtette az árvízi előkészületeket. Amikor Fáy március 16-án kimentették és Pestre vitték, a Budán lakó Ferenczy helyben maradt, és felvigyázott barátja javaira is.

„*Tekintetes Nemes Fáy*

András Úrnak több

T-[ekintete]s Vármegyék Tábla Birájának

Péczelen át

Káván

Pesten kedden 20 Martz[íus] 1838

Kedves Barátom

Pesti házad a' leg jobb rendben van. Annyira[,] hogy nem is tudom[,] ha lesz-e szükséged a' Budai Quarterra [szállásra] hasonló kép a' Jankovits és Würstler ház is, hanem a' Házad faránál lévő ház a' Sebestyán Platz felé ad némi nemü aggodalmat – a' melly rád nézve csekély vagy semmi kárt sem tehet; én csak provisorie [ideiglenes] lépéseket fogok tenni a' Quartely keresetbe. Te pedig bátran igyekezz a' tulajdon házadba való szállásra[,] hogy magad leg jobban rendelkezess. – Leg rosszabb esetbe[,] ha te mobiliadat és konyha készületedet Budára hozatod, nem a leg kellemetlenül lakhatnál nálam is; de mindég azt mondom, nem lesz arra is szükség. Házad népe egészséges, 's Hozzád 's személljedhez ragaszkodók. Valamint én is

hiv Barátod

Ferenczy István m[aga].

k[ézével].”

Pinczéd a tizenegyedik graditsig

le apadt és városi parancsolat sze-

rint nem szabad a pinczéből a vizet

kimérni.

A sietve papírra vetett, megnyugtató tudósításból csaknem teljesen hiányoztak az ékezetek is; ezeket jelölés nélkül pótoltuk. A harmadik jó barát, Vörösmarty Mihály már március 19-én vagy 20-án visszatért Pestre, ő Fáy szomszédjában lakott: „*Jövet Ferenczyt itt találtam 's vele itt is ebédeltünk maradék boraimból iván búfelejtésül.*” Vörösmarty tudósításai szintén megnyugtatóak voltak, ennek ellenére Fáy csak áprilisban jött vissza Pestre, addig sorra látogatta Pest megyei birtokait; a levelünk címzésében szereplő Káva mellett a híradások Bényére és Gombára mentek.

6. Bajza József levele Tóth Lőrinchez (Pest, 1840. április 22.)

A Pest vármegye által, közadakozásból felépített Pesti Magyar Színház 1837. augusztus 22-én nyitotta meg kapuit. Első igazgatója Bajza József volt, vármegyei igazgatóválasztmánnyal a háta mögött. Azonban – saját szavaival – mindössze „*nyolc hét hián egy évet*” töltött funkciójában. Lemondott, mert nem tudta érvényre juttatni a liberális írócsoport műsorpolitikai elképzelését, amely a dráma és ezen belül az eredeti magyar dráma működésében látta a nemzeti játékszín alapfeladatát. Szemben a vármegyei igazgatóválasztmány véleményével, mely szerint az arisztokrácia és a német polgárság magyar színházba szoktatására az operajátszás a megfelelő eszköz. Pest-Buda egyetlen magyar játéknyelvű színházában a műsorarányok vitájának, az operaháborúnak szűkszerűen ki kellett robbannia.

Mivel az 1832/36-os országgyűlés a következő diétára halasztotta a törvényi szabályozást, 1839 nyarán Bajza József röpiratban összegezte igazgatói tapasztalatait és véleményét a Nemzeti Színház céljairól, valamint a hozzájuk rendelhető eszközrendszeréről. Az 1839. június 5. óta ülésező pozsonyi országgyűlés követeit befolyásolni szándékozó tanulmány önálló kötetben jelent meg Pesten, 1839 októberének közepén SZÓZAT A PESTI MAGYAR SZÍNHÁZ ÜGYÉBEN. (Két modern kiadása is van, miután Szigethy Gábor beválogatta a GONDOLKODÓ MAGYAROK című, nagy sikerű sorozatába.) Ez tehát a levélben említett SZÓZAT, amelyet „Schwaiger”, azaz Sch. András árusított az országgyűlés ideje alatt. A „*Könyvárosok*” rajta kívül még hárman voltak ekkor Pozsonyban.

A címzett, Tóth Lőrinc Bajzaék baráti köréhez tartozott; az országgyűlésen gr. Batthyány Kázmér jogtanácsosaként és távol levő főrend követeként vett részt, miközben Bajzát szerkesztői feladatai – és anyagi helyzete – távol tartották Pozsonytól. Az intézkedés olyan időpontban született, amikor a színházi törvényjavaslatot, amely országos igazgatást rendelt az immár Nemzeti Színház fölé, az alsó- és a felsőtábla már megvitatta és elfogadta, de a királyi szentesítés még nem történt meg – mindazonáltal a röpirat terjesztése (voltaképp teljesítve feladatát) okafogyottá vált. Az üdvözölt reformpolitikusok közül Deák Ferenc Zala, Klauzál Gábor Csongrád, Pulszky Ferenc Sáros megye követe volt. A sommás külső címzés arra utal, hogy Bajza nem postán, hanem valakivel küldte a levelet Pozsonyba.

„*Tek[intetes]. Tóth Lőrincz úrnak.*

Édes Lenczim,

Mínthogy Schwaigert egyszer már olly ügyesen tudta exequálni, igen kérem önt, legyen szíves tőle a' hátra lévő tartozást is kizsarolni. Egyszersmind, hogy kérésem páros legyen, ne sajnálja ön a' Szózatok' el nem adott példányait visszavenni a' Könyvárosoktól és országgyűlés' végeztével lehozni magával. Mert azokból, mi eddig el nem kelt, ezentúl Pozsonyban elkelni nem fog.

Azt halljuk, hogy a' színházat gr. Széchenyire, Fáyra és Döbrenteire bizta az ország. A' két első jó volna; a' harmadik elsőket Pestről minden magyar színészt.

Deákot, Klauzált, Pulszkyt idvezlem. Bocsánatot alkalmatlanságomért. Ápr. 22. 1840.

*Tisztelő barátja
Bajza”*

Ami az országos főigazgatók személyét illető találgatásokat illeti, az 1840. május 13-án kihirdetett XLIV:1840. tc. erről nem intézkedett, csupán azt a kiküldöttséget állította össze, amelynek feladata lett a Nemzeti Színház átvétele Pest vármegyétől. Ez évekre elhúzódván, Széchenyi neve még az 1843/44-es országgyűlésen is felmerült, de ő ekkor más terveivel volt elfoglalva. Fáy András és Döbrentei Gábor neve sem véletlenül fordult elő a híresztelésekben: az 1830-as évek közepén együtt igazgatták (Pest vármegye megbízásából) a budai Várszínházat, amikor ott magyar színtársulat játszott. Döbrentei már akkor az opera és a balett híve volt (lásd az 5. levél jegyzeteit!), így Bajza aggodalma nem volt alaptalan. Az első országos főigazgató (1845 januárjától) végül gr. Ráday Gedeon lett, aki alatt Bajza 1847/48-ban az aligazgató adminisztratív feladatait vállalta.

7–8. Garay János levelei Fáy Andrásnak (Pest, 1842. december 23. és 28.)

1842. október 5-én teljesült Toldy Ferenc biedermeier kívánsága: Vörösmarty Mihály Fáy András főtí szüretére megírta és ott nagy lelkesedés közepette elszavalta a FŐTI DAL-t, a régóta várt és hiányolt „geselliges Lied”-et, a művelt társaság bortalát, ami nem azonos a duhaj diáknótákkal, a dévaj kocsmadalokkal. A műfajban természetes módon benne rejlett a zenésítés lehetősége. A legfürgébbnek Thern Károly zongoratanító bizonyult, az előző évben még a Nemzeti Színház másodkarmestere: az ő kompozícióját már 1842. november 12-én hírlelte a *Regélő Pesti Divatlap*. Kottája még abban az évben megjelent: zongorára és tenor hangra. Az újság december 29-i száma viszont már új mellékletet ajánlott újjévre az olvasóknak: „...mint látjuk, Fáy András is elővevé újra műzsáját (mint tudjuk, fiatalabb korában számos áriákat szerzett, mellyek maig is élnek a nép s dalszerető ifjuság ajkán) s ítéljék meg a dalértők, nincs-e igazunk, midőn azt mondjuk, hogy az eddigelé ismertek közt Fáyé csakugyan legmagyarabb tyussal, népiességgel, jellemzetességgel bír”. (Ezt bárki ma is ellenőrizheti, hiszen Kiss Ferenc gyűjteményében a melléklet is megvan.) Az ajánlást is megfogalmazó Garay János szerkesztő két, nem postán, hanem pecséttel lezárt és kézbesített levélkéje a kottametszés és korrektúrája nehézségeit ecseteli. A *Regélő Pesti Divatlap* kiadóhivatala akkor a Rottenbiller-ház második emeletén működött, a Leopold utca 189. helyrajzi számú épületben (ma: Váci utca 59., a Sörház utca sarkán), míg Fáy András az 5. levélben említett saját belvárosi házában, a Kalap utcában lakott.

„Tekintetes Fáy András

Táblabíró urnak

különös tisztelettel

Helyben

Igen tisztelt Tekintetes Ur!

A' főtí dal ma estére vagy legfőlebb holnap reggelre lesz készen, minél fogva a' kívánt javítást remélem, mindenesetre megtehetjük; azonnal magam menedek a' litographushoz.

*Jó reggelt kívánva magamat becses uri hajlandóságába tovább is ajánlván maradtam
A' Tekintetes Urnak alázatos szolgálja
Pest, dec. 23ikán 842. Garay m[aga]. k[ezével]."*

***

*„Tekintetes Fáy András ur-
nak, különös tisztelettel Helyben
Tekintetes Uram,
Itt küldöm a' Fóti dal correcturáját, méltóztassék azt átnézni, de ugy, hogy legényem megvárhat-
ná, 's azonnal a' lithographushoz visszavihetné. Rettenetesen elkésett ez ember, mellyről dél felé
személyesen lesz szerencsém felvilágosítást adni.
Ma este már expedióink van. Tisztelettel maradván alázatos tisztelő szolgálja
Pest, dec[ember]. 28kán 842 Garay m[aga] k[ezével]."*

A levelekben említett „litographus”, azaz rézmetsző minden bizonnyal az újvidéki születésű, Pesten 1825 óta működő Kohlmann Károly, aki éppen 1842-ben magyarosította meg nevét Vidékyre, és aki a *Regelő Pesti Divatlap* számára rendszeresen dolgozott.

9. Madách Mária és Balog Károly házassági anyakönyvi kivonata (Alsósztrégova, 1847. január 16.)

Madách Imre azok közé a ritka költőink közé tartozik, akiknek nyomtatásban is megjelent személyi okmánytáruk. Madáchét a Nógrád megyei Levéltár forráskiadványainak 13. és 18. kötete tartalmazza, Leblancné Kelemen Mária levéltáros sajtó alá rendezésében: MADÁCH IMRE-DOKUMENTUMOK A NÓGRÁD MEGYEI LEVÉLTÁRBAN (Salgótarján, 1984) és ÚJABB MADÁCH IMRE-DOKUMENTUMOK A NÓGRÁD MEGYEI LEVÉLTÁRBÓL ÉS AZ ORSZÁG KÖZGYŰJTEMÉNYEIBŐL (Salgótarján, 1993). Amint címe is mutatja, az utóbbi a szélesebb merítésű, kiterjed a családtagok anyakönyvi adataira is. 362. tétele (az 587. oldalon) a házassági anyakönyv bejegyzése, eredeti lelőhelye ma: Mátrika v. D. Strehovej, 189. oldal. Megjelölte a tanúkat, Madách Imrét is; szövegét azonban, lévén közvetett Madách-dokumentum, nem közölte. (Megjegyezzük még, hogy a korábbi Madách-okmánytári kötetben – nem tudni, milyen forrás alapján – téves dátum, 1847. május 20. szerepelt.) A menyasszony, Madách Mária, a költő idősebb nővére az 1993-as okmánykötet 171. tételének (338. oldal) tanúsága szerint 1813. július 1-jén született – vagyis az anyakönyvben szereplő életkoradat hibás. Madách Mária nem 31, hanem 34 éves volt. A kor szokása szerint (és itt ráadásul a község földesúri, az egyházközség kegyúri családjáról volt szó) az adatok rögzítése bemondás alapján történhetett; annak ellenére, hogy az eredeti keresztelési anyakönyvet ugyanott, a sztrégovai plébánián őrizték. Madách Mária első férje az okmányban is említett Huszár József keszei földbirtokos, Nógrád vármegye alispánja volt 1833 és 1841 között. Házasságukból két gyermek, József és Anna származott. A férj mindössze 37 évet élt, tehát fiatalabban hunyt el, mint amilyen a második férj volt a házasságkötés időpontjában. Mivel az újraházasuló menyasszony életkor-változtatásának semmiféle családi vagy más, logikus oka nincs, feltehetően félrehallásról és elírásról van szó. Az anyakönyvi kivonat a házaspárnak kiadott példány, amely ükunokájuktól, a család őrizetéből került Kiss Ferenc gyűjtemé-

nyébe. Ugyanitt egy hiteles, német nyelvű anyakönyvi másolat is található 1907-ből. Kikérésére akkor azért kerülhetett sor, mert unokájuk, Balogh (III.) Károly ebben az évben házasodott meg, vette feleségül Csernyus Aline-t.

„Áldás ’s békeség az Úrban!

Alul irt hitelesebben bizonyitom: hogy a’ Rozsnyói Püspöki Megye Nográd Vármegyében Nográd hegyi All-esperesti kerületben kebeleztet Alsó Sztregova Romai Katolika Plebaniaján házasultak Anyakönyvében rovatok szerint e’ következők foglaltatnak.

Év, Hó, Nap	1847. Január 14 ^{dikén}
Az Eskető Pap	Bódy Ferencz Alsó Sztregovai Plébános
Hirdetés	3
A’ Házas Pár	Tekintetes ’s V[ité]zljő Mankobüki Balog Károly és Tettes [Tekintetes] Nemzetes Sztregovai és Kelecsényi Madách Mária
Ezeknek	Élethoruk 38. 31.
	Hit vallások Római Katolikusok
	Állapotjok és élet Cs[ászári] ’s Kir[á]lyi Kapitán 2 ^{dik} számu Lajos Bajor Király Lovas Ezred segédje
	Nemők
A’ Szülők	Néhai Baráti Huszár József Özvegye Tettes [Tekintetes] Nemzetes Mankobüki Balog József és Büttner Krisztina
	–
	Méltóságos Sztregovai és Kelecsényi Madách Imre Cs[ászári]. Kir[á]lyi: Kamarás és Kesselőkői Majthényi Anna. Tiszt[elendő]: Bukva György Evangélikus Lelkész, Tettes [Tekintetes] N[eme]s Nográd V[árme]gye Tábla Bírāja, s Tettes [Tekintetes] N[emes] Nográd V[árme]gye Tábla Bírāja, s Tettes [Tekintetes] Mé[ltó]s[ág]os ’s V[ité]zljő Sztregovai és Kelecsényi Madách Imre Tettes [Tekintetes] N[eme]s Nográd Vármegye T[ábla] Bírāja és Fő-Biztosa
A’ Tanúk	Károly Fejérvár Alsó Sztregova
	Buda Királyi Várossa
Származási } Lak } Helyök	
Minek nagyobb hitelességére adom ezen saját Kezem aláírásával és az Anyaegyház hivatalos petséjtével meg erősített oklevelet. Kelt Alsó Sztregován Január hó 14 ^{dikén} 1847.	
Bódy Ferencz, Alsó-Sztregovai Plébános, és Tettes [Tekintetes] Nógrád V[ár]megye Tábla Bírāja”	

P.

Madách Imre csak az esküvőre tért haza a megyeszékhelyről: január 11-én és 16-án még és már iratokat szignált Balassagyarmaton. A házaspár sorsa tragikusan alakult. 1849. augusztus 16-ra virradó éjjel Maroszlatina mellett mindkettejüket és Madách

Máriának az első házasságából származó fiát, a 15 éves Huszár Józsefet román felkelő parasztok meggyilkolták és kifosztották, amikor a honvéd őrnaggyá avanzsált és az erdélyi harcokban megsebesült tiszt családjával Nagyvárad felé menekült a világosi fegyverletétel után. A tragédiát csak a közös gyermek, az egyeztetendő Balog Károly kerülte el, aki Alsósztregován maradt és akit nagyanyja, Majthényi Anna és a költő együtt nevelt fel. Az itt indult és rövid életű házasság szereplőinek emlékét a magyar irodalomban Madách Imre (MÁRIA TESTVÉREM EMLÉKEZETE C. versében) és Szendrey Júlia örökítette meg (utóbbi A HONVÉD NEJE C. elbeszélésében).

10. Császár Ferenc levele Lauka Gusztávnak (Pest, [1850.] május 28.)

Dokumentumaink sorában ez az egyetlen, amely 1849 után íródott. Itteni közlését az indokolja, hogy mindkét szereplője (a levélíró és a címzett) még a reformkorban szerzett magának hírnevet – igaz, az eszmebarikád két ellentétes oldalán. Császár Ferenc, a zalaegerszegi csizmadia fia igen szép jogi karriert futott be. 1840 októberében a pesti váltótörvényszék ülnöke lett, ezentúl „nagyságos úr” megszólítás dukált neki. 1846 szeptemberétől még feljebb lépett; a hétszemélyes tábla bíróját, azaz a szeptemvirt már a „méltóságos úr” illette meg. Befolyását egy, a vezetése alatt álló konzervatív írócsoporthoz fordította, 1844-ben még a nyomorgó Petőfit is igyekezett magához édesgetni. (Ugyanakkor – egy fennmaradt számla tanúbizonysága szerint – Laukát is foglalkoztatta.) Kudarcat látva azonban a költő leghevesebb bírálójának egyike lett. Groteszki tréfája az irodalomtörténetnek, hogy nevéért jobbjára csak Petőfi gúnyverse, a CSÁSZÁR FERENC ŐNAGYSÁGÁHOZ ŐRIZTE MEG AZ UTÓKOR SZÁMÁRA. Amíg Császár a klerikális, a Pillwax ellensúlyozására létrehozott Gyűlde alapító tagja volt, Lauka Gusztáv (1840-től a Tudós Társaság írnoka) a fiatalok kávéházi törzsasztalának gyakori és szívesen látott vendége; humoristaként és szinte spanyol referensként jellegzetes szereplője volt írócsoportjuknak. Mivel családja Szatmárban, sőt Erdődön élt, Petőfi és Szendrey Júlia szerelmi szabadságharcát közelről szemlélhette: nénye készítette elő esküvőjüket, öccse volt a szertartás egyik tanúja. Júlia egyébként neki is tetszett, sőt kezére – úgy tűnik – még Petőfi eltűnése után és Szendrey Júlia második házassága között, 1849/50-ben is ácsingózott. A XX. századot is megélt Lauka hagyatéka szétesett, ekkor kerülhetett a levél az első levélben említett Csapó Vilmos tulajdonába. Tőle fia, majd unokája örökölte, akitől a Kiss-gyűjteménybe jutott.

„Lauka Gusztávnak
Debreczen felé

Nagy-Károlyban.

Pest, máj. 28.

Kedves Laukám!

E pillanatban veszem levelét – a patricziushoz intézettet; mosolylyal bontám fel azt, s örömmel válaszolok, hogy kívánata teljesítve lesz; június 1-vel megyen a Napló, melly igenigen szívesen veendi Önnek mind vidéki levelezéseit, mind műtára számára ígért dolgozatait.

Boldog Ön, hogy a családi körben töltheti e nehéz napokat; engem kihozott abból hazám s különösen nyelvem szeretete! Teszek mindig, hogy el ne alugyunk végképen; ha a nehéz körülményü idők majd elmúltak, könnyü lesz nekem nyugodnom a tövises útat megjárandott vándornak, bojtorján felett! Ez az én végzetem! De nem zúgolódom ellene; magyar vagyok, ismerem a magyar világot; részem, bárminő legyen is az, türelemmel s megadással lesz elfogadva általam. Mindig úgy vagyok: másnak az eper – nekem a csutkája!

Tehát írjon, kedves Laukám! Ha csak pár ezere vihetném is föl előfizetőim számát, jól díjaznám; most, minthogy messze vagyok még az első ezertől is, csak szívvarra valóval fogok szolgálhatni egyelőre.

*Éljen boldogúl, s írjon minél gyakrabban, hadd lássam, hogy él, és szereti csakugyan
változtatlan hívét
Császárt”*

Most két Bach-huszár cserél eszmét egymással. 1848/49-et mindketten végigszolgálták ugyan (Császár szeptemvirként, Lauka lapszerkesztői minőségben, a Honvédelmi Bizottmány jegyzőjeként és mint Kossuth Lajos futárja), de nem kompromittálták magukat igazán. Így Lauka titkára lehetett a szatmári megyefőnöknek, Császár pedig – akinek Vác melletti tuszkulániumát az oroszok feldúlták, állását pedig elvesztette – eléggé „gutgesinnt” maradt ahhoz, hogy a *Pesti Napló* kormányparti lapengedélyét megkapja. 1850. március 9. és július 25. között állt kiadó-tulajdonosként a lap élén, ekkor egészségügyi okokra hivatkozva visszavonult. Hiába állt az oktrojált alkotmány eszmei talaján, és hiába nevezte Bécsset következetesen „*a birodalom székvárosá*”-nak... A kapcsolatfelvételt Lauka kezdeményezhette, félve az elszigetelődéstől. A szöveg alapján állítható ez, Lauka levele ugyanis nem maradt fenn a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában lévő Császár-hagyatékban. Az első mondat arra vonatkozhat, hogy Lauka nyilván „méltóságos urazta” Császárt. (Ha ezt Petőfi megérhette volna!...) A rövid együttműködés során Lauka névtelen nagykarolyi tudósításokat küldött; egyetlen jelentősebb írása AZ ERDŐDI PAGONY-ról már Császár távozása után néhány nappal jelent meg.

Tandori Dezső

MUV ∞

Csorák és az Örök Visszatérés

Álarc, MUV, nincs-befejezés, MUV, a többiről mindjárt. Az euklidészi pontnak nincs kiterjedése. S van ilyen vers is. Jelölhetetlen, leírhatatlan. De nem az, hogy a tavaszoknak kellessz, mint lassan száz éve Rilke mondta, egy másik végtelenben, nem, nekem nem kellene a tavaszok, az őszök és tavaszok és telek és nyarak azt a hamis, tév-, mégis valós-véget hozzák, mellyel könyveim széthullanak, medvéimet, famadaraimat s a többieket nem simogatja meg naponta többször senki, és könyvespolcaim egyikéből, mely a szobrászat lényegét értette meg velem, s ezért nem is fotóztam – a tömérdek zászlócskának, kirakott képeslapnak, a kidőlni készülő térképeknek, tépett, sokszor még huszonöt éve élt madaraink által megtépázott papíroknak, az-egésznek-mint-térnek oly élete

volt, hogy kép azt vissza nem adja, ülni kellett sokat előtte,
s én ültem,

és nekem nem kellett a tavasz, a futyunkarintó-bokor
ernyős, nap- és esernyős virágzata, annyi volt csak nekem, mint
bármilyen más, alig jobb egy sárba-pocsolyába hajított, kukából
kilógó nap- vagy esernyő vázánál, lábsérülésem után úgy rákaptam
az itthonlétre, nem kellett a kocsmák, szerencsére kevés telefon
ér, csak végszükségben, munkaügyben, vagy akik nem tudják,
nem kell

hívni, és találkozásokról, sajnálom, végképp szó sincs.
S nem az, hogy végecséget cseréltem fel végtelenre, és itt
térünk rá erre: az euklidészi pontnak állítólag nem volt
kiterjedése, erről sokat írtam, nem úgy, mint arról, hogy
IGEN, NINCSENEK, igen, csak azt lehet igen-igen-igen mondani, hogy nin-
csenek például halvacsorák a hártumbuginós kertben, ahol a hátrugmunidó
oly gyengédséggel simogatta hátunk, és bugi szólt halkán, Oscar
Pet(t)tersontól lopott spanyol (de vicc, hogy épp brazil, tehát por-
tugál) nóták, portóit itunk, nincsenek halvacsorák, halva Csorák,
Csorák meghalt,

Zed's Dad is Dead,

nem csorákol többé gyengéd szívével
könyvespolcát (e leképezhetetlent, leképezhetetlent, feltérképez-
hetetlent, melyből a térképek mindig oly esetlegességgel
lógtak ki, jellegükhöz híven, hiszen a térkép legyen igenis mobil,
és –) nézve, Csorák nem rakja rendbe többé a térképeket, minek is
kellene, Csorák

meghalt.

Kivackoltam a lábamat, és meghaltak szá-
momra a tavaszok (épp idejük volt), meghaltak a kocsmák, meghaltak,
hogy boldogan járom hülyére magam kora reggel, hogy elketyemeljen,
hogy elkatyamoljam az egész napom, nincs euklidészi pontnak
kiterjedése, ily pont jelölhetetlen, hanem én

egyáltalán nem ily

euklidész-i-pont vagyok, holmi I-n, de ezt most hagyjuk, megírtam,
így, a pont-az-in abszurditása, nem, én Euklidészt megírtam, Csorákat
nem írtam meg. De hagyjuk a francba Csorákat.

Könnyű volt euklidészi pontokból vonalat összehozni-rakni! (Kérem,
persze, hogyan. Húzták, húzták a répát, de nem jött ki a répa a
rusz mesében, pedig bábúská és dáduska és Vnucska is húzta, Vnucska
lehet történetesen az ifj. Csorák, később, id. Csorák halálát követően
maga-csoráksága, egy szál, húzták az euklidészi pontot, melynek nincs
kiterjedése, és az egész ország villamosítása plusz az én nem tudom mi
létrehozta a szerencsére már lassan feledtem-mit. Vagy szemben ezzel
a korlátlan lehetőségek birodalma: az euklidészi geometriák megdőltek,
és annyi kis euklidészi-spanyol-étterem, portugál étterem, nem-euklidészi,
pardon, már én is összecserélem, annyi kis nem-euklidészi-spanyol

étterem nyílt, annyi kis nem-euklidészi-birkaburger, de annyi, hogy megkérdem: ha van kiterjedése,

ismétlem,

ha VAN kiterjedése a pontnak, két pont közt mi a legkisebb távolság? Hogy mikor az egyenest, a kört stb. alkotnánk, egymás mellé kerülhessenek a pontok úgy, hogy egyrészt nem fedik át egymást – mert akkor miféle pontok ők, mily különözések, vagyis hogy a lehető legközelebb legyenek egymáshoz, mi az a távolság? ha van legkisebb távolság? S nem is kell

külön

kötekedés ehhez

(Csorák, mellesleg, egy nagy kötekedő volt! kajánul kimentek temetésére, akikkel kötekedett: a kis-nem-euklidészi-arany-ponty és a Fekete Pelikán törzsvendégei, s egy-egy őszinte könnyük is hullt: most már csak nejük fog kötekedni velük? most már a pénz elértéklenedése folytán akár el is válhatnak, vigye az asszony, a Csorákné – zajtalan! s ha van – a felét, kitörölhetik a seggüket a maradékkal, halálíg a munka rabszolgái lehetnek, és a fejlett nagy köztársaságban lépcsőzetes munkanélküli-segély-leépítést javasolt valaki, láttam, mikor a 3sat-ot a Hertha–Bielefeld és a Stuttgart–Gladbach vasárnapi meccsek eredményére kíváncsian kinyitottam; nem, Csorák koporsóját nem nyitatta ki senki, de ez nagyon messze vezetne, nem nyitatta ki senki, a Hertha nem bírt a Bielefelddel, egra, nem, mert Csorák útja, s nem is Csorák útja már, igen messze vezetett, s volt-e, ki azt mondta volna: „Csorák, te, annyira kellettél volna te még a tavaszoknak”, szétment volna a függöny, ahol operabérleted volt, az Operában, ott, ott, előlépett volna a táncos vagy a Latinó, s mint a kisvendéglőben a portugálakac alatt a spanyol faldangót hallgattad, a tangót, és még mindig jobb volt, mint a Pista-A-Slágەرlista a ker. adón, hallgattad, simogattad a leendő Csoráknét, futyunkarintó-bokor árnya lengett, itt följebb lakik a Sándor Mester, mondtad, és az esernyős virágzatú növény alatt estél az árokba, nem kellesz te már, Csorák, csak egyetlen ároknak, a sírnak kellesz te.)

De

ha a pontnak kiterjedése van, s mert

nem tudjuk, hol a legközelebbi pont, mert a két pont közti végtelen távolság, mintegy a geometriai lélektől lélekig, meghatározhatatlan: nincs mód rá, hogy köv. pontot rajzoljunk fel, egyenes nem rajzolható, kötve hiszem, hogy kör vagy egyáltalán bármi is rajzolható lenne, két pont közt a végtelenség van ott, egymást követő végtelenek sora a meg nem rajzolható pontok sora, és a temetés után, Csorákot a későbbi kukacokra hagyva, elindulhatunk, hogy Cantor matematikus urunkat a hallei elmegyógyintézetből kihozzuk, mondjuk néki: megtaláltuk a *számtalan* végtelen létezésének megoldását, végső soron leszámolhatóak a meg nem rajzolható pontok,

a világ állítólag létező tömérdek érvénytelensége (ily pontja) is leszámolható, ha nem kakaskukorékolással, kertvendéglőzéssel, tavaszokkal foglalkozol, hanem hetente egyszer mész csak ki, akkor is tők(életesen) idegen neked a csarnok, a Vám, gyakorlatilag a Hold, a Fény, a vám fényholdja, a fény holdvámja, a hold vám-fénye, és többet vesztesz a holdon, mint a napfényen, s fordítva, nincs napfény, nincs holdfény, mert a pontok kijelölhetetlenek...
...????

De hát van hold, van nap, van fény, van fenn-és-lenn-dangó, van S. Mester volt háza a hegyen, van a kis kisvendéglő, nos akkor?

Vannak ők mind, van minden – mint körzővel, tussal, grafittal megvont durva valóságosság, de semminek sincs elvi, elméleti eredete, minden megvalósíthatatlan, legfőljebb össze lehet ketyyinteni, fel lehet vakolni, az euklidészi-és-nem-euklidészi pontok körül autókerekeket lehet forgatni, legfőljebb így kerékbe lehetett törni, s ki mondta, nem húznak karóba ma már, fakticitásként minden van, materiálisan.

Ezért egyrészt minden tudósi duma fölösleges, legfőljebb azon vitatkozhatunk, Andersen vagy Csorák halt-é meg.

Betérünk hazafelé menet a Fekete Flamingóba. Pelikánba, lecsavarjuk Pelikán tollunk kupakját, a végkielégítést megadjuk a magunkéból Csoráknak. Nem hogy, mint Ottlik Drugeth ura mondá, „minden”, pardon, „semmi... lázadás... nem isteni eredetű” – pontatlanul, bár sok ponttal idézem, nem, semmiféle materiális és földi rend nem isteni eredetű, mert hogyan lenne az isteni eredet materialista, akkor meg? ha nem is elméleti eredetű, minden csak úgy VAN, Csorák képzeletében megtörli halleves száját, s könyve mellett taknya is a tálba pottyán, spongyát, szalvétát rája! Végtelen-pontokból a Gellérthegy-töve tavasz nem áll össze többé.

Nem Semmi!!!

S ez az Örök Visszatérés! „Nézzétek”, mondják a pincérek, „Csorák visszatért! Itt a Csorák úr!”

És a séf is

előjön, „rendel”, a séf is ritkán mond ilyet, Csorák fölé hajolnak, a tárgy félretolódik, mint materiális valóság, Csorák előtt már egy bűvös papír – közben mobilon közlik a kertvendéglővel, a kertvendéglő közli Csorákkal: sikerült a hallei idegklinikáról kiszabadítani a végtelenelmélet depressziós, súlyos – enyhe szó! – depressziós Meggyötörtjét, jön, két munkanélkülinek ad ezzel munkát német földön, még tűrhető segély fejében kísérik, és Csorák fejében a végtelen-jel, a ∞ cáfolata kavargog: hiszen ha pontokból összerakhatatlan ez a szupersemmi, a végtelen,

mutatja a séfnek, közben hozzák a fél liter kevertet junájkummal, mutatja, nézze, „nézd... hadd tegeződjünk”, ez is lerajzolhatatlan, a végtelen még csak jelölhető se, nem is lejöjhető hetojölthő, te tahó – tahó vagy te, vágja pofán Csorákat a séf, és Csorák ebbe hal bele újra, és nem is folytatom, ad infinitum (ami, bizonyítottuk, jelölhetetlen, s ezzel a vers is véget ér, holott végtelen – és Cantort visszaviszik Halléba). A hallé az abroszról feltöröltetik, Harlemben az Essing-bár bezár. És

ilyen

vén

fejfel Csoráknak is ez volt tul.képp a legjobb megoldás, hogy másodszor is meghalt. De nekem a tavaszok, a reggeli séták stb., bár még

nem vagyok az első halál után, mint ő, nem kellene, nem kellene így se, nem, így sem, a többit majd eldöntik helyettem ők.

*

(Ellesett beszélgetés: Iszonyú, Angyal, ha ez így fog menni, mint a futyunkarintó-bokorral, a tavasszal, mely nekem aztán többé nem kell...”

„Igen, és? A vámmal, holddal, fényel? Vámmal, Holddal...?”

„Akkor az egész életem vissza fog térni! Minden végtelen!”

„Utazz el valahova.”

„De mondtam, nem tudok, többé sehova.”

„Halléhoz mit szólnál?”

Szólt az Angyal.

Mielőtt lelöktem volna a Gellérthegy sziklás oldalán. Kedvetlenül szárnyra kapott, távozott Duino felé.

„Angyal, angyalka”, mondtam, én hazug.

De így is francosan rossz volt.

S tudtam, ez marad is, míg.

Én, a megbízhatóság szobra.)

Akkor egy mozdulatot éreztem (MUV, gondoltam még utolsómmal, MUS ∞) – és vége volt.

...Ennek a költeménynek. (Minden hazugság.)

Fanyar kéj, belerontani.

(Ad notam: minden írás túlírás)

És minden: angyal volt, tényleg, és korsó, és iszonyú zúgás, úgy törpültem el a Nagyobb Lét közelében, mint kik virulni akarnak, és semmi sem érlelődött. Hagyj, szürkeség, mondtam, itt minden visszatér – ugye, nem semmi, mondtam egy hang –, és minden összhangzik! Összhangzott és visszhangzott minden, és... felhívtam a második számot, öregem, mondtam beteg a lábam, pénz kéne, nem tudnád hozni, mondjuk...
Vedlés, levedlés. Levedlem magam a Gyere-Gellértben, levedelem!

(...rég tartozott), igen, nem
tudok lemenni a lábammal, itthon nem tartok. Képzeld, a Vámba,
a Fénybe, a Holdba se járok már; nem is akarlak
zavarni telefonon, én se szeretem, és Bécs...
Tönyölhalma se elérhető nekem, hahaha, egy vasúti fülke,
a kimenés hajnal-
ban a Keletibe, nem, jól jött a lábam, mint rózsza,
melynek tömérdék pillája alatt semmi se nyugszik,
námndok álma lenni oly sok mit-tudom-én-mi alatt,
francba fordítsuk. A nyár is oly nagy volt,
és nem kell. Ennyi volt igaz: hogy mindig teher volt,
az Úr, a Mennybolt,
és igazán sohasem kellett,
és csak röhögök, hogy borsózöld nadrágot akartam
érettségizős koromban, jó beleizélni, fanyarul,
nem megy tönkre, angol szövet, hogy mármint
a megdolgozás után is – a tenger alatti
üregekben! nem semmi, ismétlem –, hogy megfulladunk, ha
minden halál az, elfogy éj, bor s cigaretta, és nem kell.
Nem cigarettázom, nem gyűjtök tavaszokra,
elhull a Csorákok csokra,
felőlem! ó, Angyal, járj el Uradnál,
hogy eztán mindig szobámban időzzem!
De mi *lesz* könyvespolcommal, medvéimmel, kik
simogató kezem nem érzik, famadarammal,
iszonyú minden, mi? Angyal?
Te parlagi
végtelen, te, hogy csak szárnyzuhogásod, többé azt se hallani.
--- De igen??? Csak nem s nem hihetem, asszem. Azt hiszem.

Térey János

A LIPÓTVÁROSI TEHER

1
(Adagio molto)

Titokteljes erőmező!
Szemünk elől a sínpárt eltakarja
A táj képében létező
Szocializmus sívó sétaparkja –
A Szikra nyomda és a rüt panel

Tömbjének árnyékába bújtak el
 A vágányok, s a pengevékony
 Falak alapjai alatt
 A lappangó pokol rohad.
 A leghivalkodóbb nyom
 Épp ez: a „felvételi épület”,
 Amelybe irgalomból
 Céget telepített
 A jókedvű utókor.

2

(Larghetto)

Az egymásnak csapódó ütközők
 Döngésének visszhangját hallom újra;
 A városföld gyomrába költözött
 A forradásos felszín aranyútja.
 Fülelek, mert a nyugalom
 Utcáit féltucat vagon
 Lármázza föl: pórekocsi csörömpöl
 És forgalmista ordít, mint öröktől. –
 A századfordulós rajzasztalon
 E villanásnyi vágány volt a vektor:
 Irányát és zenéjét ismerem jól;
 Az érczengésű északot
 S a polgár délt kötötte össze:
 Tompán csikorgó tehervonatok
 Élén a mozdony meglódul pöfögve,
 S úgy futja át meg át
 Az esélytelen Vizafogóra
 Leszálló éjszakát,
 Akár a démonok, ha kong az óra;
 A nyugalom kertjében zakatol:
 Felségjelét betűzöm, és a bárca
 Elmondja, merre van honállomása;
 Amerre jár, a felszín szinte forr,
 Tilost hiába int a szemafor.
 A nyugalom túlpártját ismerem jól:
 Éppúgy cikáznak ott az ördögök,
 Akár a túli terhekkel tömött
 Lokomotívok K. agyában egykor.

3

(Scherzo)

A szerelvény a kongó koponya
 Üregeiben iramlík tova:
 Sorompó bólint. Futását agyamban
 Folytatja száz meg száz irányvonalat;
 Lipót szortíroz, Angyalföld fogad;
 A köd mélyén a váltó karja kattán,
 S a hídon át lassú teher tolat
 A kékacél sínekkel tarka színpad
 Pereméig. A félmúlt napja virrad.
 Hallani, koccan egy vonóhorog;
 Leválnak hűtlen csatlósként a mozdony
 Fartövérről a marhavagonok...
 A Gölsdorf-gőzös túl jár már a tornyon,
 A kertek alján derűsen dohog,
 S a hajógyárnál kapcsol gyors iramra,
 Minthogyha egy bezáruló blokádnak
 Börtönsötétjéből a túli partra
 Az ultimátum után törne át;
 Kormos kéményéből kénbűzt okád,
 S két hosszút sípol... Érzi, ép a pálya
 Fölfénylő tengelye
 Alatt: „Na gyere csak, gyere!” –
 Vakvágányokkal szabdalt pusztát várja,
 Szikrák pörkölte táj...
A sínbohóc jobb lesz, ha félreáll.

4

(Allegro molto)

Kavicsbányák közt élt a pályaudvar,
 Mely nőttön-növe népesült a sok
 Szeszélyesen kígyózó szárnyvasúttal.
 Sínpárok – csintalan szőlőkacsok! –
 Hálózták be a rozsdabarna ország
 Rakpartjait; valóságos folyondárt
 Növesztett indázó csápjaival
 A városnyi mezőn a nagyipar...
 S a járvány életkedve volt a legszebb:
 A zombékos lapályt
 Fölfalták, mint a rák
 Áttétjei a testet,
 Az új kitérők; egyre áttekinthetlenebb lett
 A Duna oldalán

A rend,
 Ha volt egyáltalán. –
 Csődgondozó jött lopva, csendben,
 Mint ordas a mesében, megjelent
 Az ismeretlen
 Kertész, hogy visszametssze
 A meddő ágakat...
 A vágányzár előtti percre
 Emlékeztetve itt maradt
 A Bahnhof, aztán azt is eltemettük
 Tömött bajszú térfőnökével együtt,
 És lett a tájból rozsdatemető.
 Hát így. A föld feletti pálya
 Elbújt a fű fakó palástja
 Alá – íme, a sugárzó erőmező! –;
 S az ördög játékmozdonyára
 Én gondolok csak, álomsírba szállva.
 Kik csaptak lármát az előbb?
 A váltóőrök és rendelkezők.
 Ők szolgálták hűségesen, hiában
 A szárnyaskereket
 A pótkávészagú Monarchiában.
 Halottaskertjükben fölébredek,
 Mint Schliemann Trójában, s az antik
 Fűtőházból kapok sugallatot
 (Útszélre, ördög! félre, balhit!):
 Azért volt minden pályamunka, hogy
 E fantomváros éltető tejútja
 Agyamban megvilágosodjon újra.

Tatár György

INDIVIDUUM ÉS RENDSZER

Ahogy már többen rámutattak, a német idealizmus rendszerfogalma nem valami klasszifikációs segédeszköz a mindent felölelő tudásanyag rendszerezéséhez és nyilvántartásához. Ez az idealizmus rendszeren a létező egészét érti, s egyben ennek az egésznek az önmagáról való tudását. Az abszolút tudás nem kigondolójának a rendszere, hanem önmaga rendszere, a megismerés mindent elnyelő Leviatánjé, amely – pl. Hegelnél – magába emészti a filozófiai tudás egész addigi történetét is, hogy utolsó falatként megalkotóját eméssze el. A rendszer nem eszköze a tudásnak, hanem maga is tudás. Ha egyszer lezárul, kívülé immár semmi sincs. A filozófiai tudásban önmagát tudó Mindenség „minden mindenben”.

Ezt a mindentudó szörnyet, amely egyedül önmagáról tud, hiszen ő maga Minden, s ezért önmagán kívül – a szó szoros értelmében – nem ismer sem Istent, sem embert, pontosan ebből a két irányból éri nagy erejű támadás.

Az ember felől csak később, már diadalútja idején. Kierkegaard hangsúlyozza majd meg-megújuló rohamokban, hogy jöllehet individuunként, azaz valamely egész tovább már nem osztható részeként őt is elnyelheti a rendszer mindensége, ám hogy ő ezen túlmenően még *saját maga* is, sőt elsősorban az. Márpedig ebből a saját magából ugyanúgy csak egyetlenegy van, mint az egész mindenségből, s ha ő odaáll Isten elé, akkor saját maga áll ott, nemhogy nem a mindenség, de még csak nem is valamely magasabb emberi általánosság egy individuális példánya. Hogy saját szavaira emlékeztessünk: Ábrahámnak, mint az egy és általános emberi nem példányának a morál egy és általános törvénye tiltja, hogy kezet emeljen a fiára. Ám Ábrahám *saját maga* az, aki parancsot kapott rá. Itt az etikai törvény általános érvénye képviseli a mindenséget, a néven szólító isteni parancs pedig az Isten előtt álló Ábrahámot saját magát. A hit atyját immár nem csupán földjéről, nemzetségéből és atyjának házából szólították ki, hanem az általánosnak alárendelt különös individualitásából, végső soron a mindenségből is.

Kierkegaard az etikai általános „*felfüggesztéséről*” beszél, nem érvénytelenítéséről. Minden individuumra, így mint ilyenre, Ábrahámra is érvényes a törvény időben és térben végtelen általánosságá. „*Felfüggesztése*” az egész általános mindenség belől csupán egyetlen pontnál fogva történik, időben és térben egyetlenegyszer: ez a pont pedig nem az Ábrahám névre hallgató individuum, a többi, szintén valamilyen névre hallgató individuum között, hanem Ábrahám saját maga. Ilyen eleme viszont a rendszernek nincs. Ábrahám a rendszeren kívül tart Mórija hegye felé. A mindenség Egy és Minden volta csorbát szenved.

Ennélfogva belátható, hogy nem lehet a rendszer eleme az sem, aki Ábrahámot kiszólította belőle. Már ha ő is *saját maga*. Márpedig ebből az irányból intézték a másik nagy támadást az önmagáról mint abszolút szellemről tudó abszolút szellem mindensége ellen.

Viszonylag ritkán esik meg, hogy valaki egy bizonyos életkorát ne maga töltse be, hanem másvalaki töltse be azt őhelyette. Schellinggel azonban pontosan ez történt. A fiatal – sőt csodagyerek – gondolkodót a „kései” Schellinggé változtató életkorát Hegel, a korábbi jó barát töltötte be. Legkésőbb A SZELLEME FENOMENOLÓGIÁJÁ-NAK 1807-es megjelenésétől fogva Schelling kerek negyvenhét esztendeig dolgozik megszakitás nélkül „kései” filozófiáján. Népszerű filozófiatörténetek nem is igen vesztegetnek sok szót erre az érthetetlenül hosszú nyúló késő korra.

Hegel még csak az előkészületeknél tart 1804-ben ahhoz, hogy megtegye barátja e döntő lépését annak utolsó korszaka felé, amikor Schelling a FILOZÓFIA ÉS VALLÁS című írásban már maga is kezdeményezi azt. Kérdésfeltevése tudatosan ugyan itt is, mint később is, csupán ember és világ – Istennel szembeni – önálló létezésének lehetőségére kérdez. De a hegeli mindenségfilozófia megszületésével párhuzamosan írt tanulmányaiban, előadásában és töredékeiben mind világosabban fogalmazódik meg e kérdés tulajdonképpeni hajtómotorja: van-e Istennek mint a világtól és az embertől világosan megkülönböztethető, „individuális” személynek saját lény? Van-e Istennek a természettől különböző „természete”? Micsoda Isten *saját maga*?

Igazából a kanti szabadságfogalom volt az, ami e filozófiai nyugtalanságot fölkelte. Eszerint az ember személy volta azon alapul, hogy nem csupán a kauzalitás törvényének alávetett jelenségvilág polgára, vagyis az ok-okozatok rendszerárjában sodródó individuumok egyike, hanem az intelligibilis világ polgáraként egyben képes min-

den okot nélkülöző, abszolút okká is változtatni az akarátát. Ebben áll méltósága, amely megköveteli, hogy ne csak eszközként, hanem célként is tekintsék.

De akkor mi lehet a helyzet Isten szabadságával? Lehet, sőt valószínű, hogy Isten csakugyan „önmaga oka”, és „lényege magában foglalja a létezését”. De hol itt a szabad tett és az arra képes szabad személy? Mennyiben lehet szabadnak hívni valakit, ha egyedül tulajdon lényé szabja meg cselekvését, de az aztán szükségszerűen? Kant után az embert akarata szabadabb személyé tette, mint Spinoza Istenét. Schelling AZ EMBERI SZABADSÁGRÓL szóló tanulmánytól fogva számos alkalommal fogalmazza meg fő ellenvetését Spinoza rendszerével szemben: „Rendszerének hibája egyáltalán nem abban rejlik, hogy a dolgokat Istenbe helyezi, hanem abban, hogy azok dolgok – ...sőt a végtelen szubsztancia maga is, ami számára ugyancsak egy dolog.” Vagy szabad személy, véli Schelling, vagy „dolog”. Ezen mit sem változtat a végtelenség. A végtelen dolog is dolog. A végtelen lét is csak lét, de nem létezés mint tevékeny nyilvánulás.

Hasonló a problémája az újplatonikus emanációval is. Az Egy bőségéből fakadó túlcsoordulása önmagán dologi természetű szükségszerűség: nem szabad tett. Merő létezés eredményező és okozó létezés, de nem cselekvés. Míg a FILOZÓFIA ÉS VALLÁS című írás tévoya kísérletet tett egy olyanszerű folyamat rekonstruálására Istenen belül, amit leginkább talán a szabadságot „emanáló” szabadságnak nevezhetnénk, mert Isten szabadsága létesíti a teremtmény szabadságát, azt viszont szükségszerűen, addig a „Szabadság”-tanulmány már Isten saját egzisztenciáját is Isten tettének fogja fel. A *causa sui* szabad cselekvésként érve annyit jelent, hogy Isten nem logikai értelemben ön-maga oka, hanem önmagát eltökélt aktivitással okozó lény. Spinozánál még a világ olyan örök szükségszerűséggel „következik” Istenből, mint a háromszög természetéből az, hogy szögeinek összege két derékszöggel azonos. A háromszög ezt nem teszi, hanem „létezi”. Amikor Schelling Spinoza rendszerét fatalistának nevezi, elsősorban nem az emberi szabadságot hiányolja belőle, hanem Isten szabadságát. Ahhoz, hogy ez az isteni szabadság a szó kanti értelmében minden létezés okává váljék, beleértve tulajdon létezését is, szükség van egy első cselekvésre, ami már nem lét, hanem tett. A létről az attól gyökerében különböző tette való átmenet kérdése azonos Isten személy-létének kérdésével.

Schelling gondolatmenetében 1804-től fogva kivétel nélkül minden írásában, kimondottan vagy csak utalásszerűen, a kiindulópont az abszolút indifferencia: Isten mint öslét, mint megkülönböztethetetlenül egy és minden. Ebben a mindent kitöltő identitásban szabadság és szükségszerűség, véges és végtelen, magába zárkózás és nyilvánulni akarás és valamennyi többi isteni potencia, azaz valóságot megelőző erő differenciátlanul egymásban nyugszik. A szabadság nem különbözik a szükségszerűségtől. Tett és lét úgy nem váltak még el egymástól, mintha a Kant előtti filozófiában járnánk. A kritikus pont nem a különböző potenciák elkülönöződése, egymástól elválása, egymással viszonyba kerülése, hanem mindeme – logikai értelemben – lehetséges mozgások valóságba való átmenete. Márpedig Schelling egész gondolkodói lendülete Isten valóságos személyének önfelépülésére irányul. Valóságos világot csak valóságos Isten teremthet. S az ember nem lehet valóságos személy, ha Isten nem az. A probléma emelkedőjének való újabb és újabb nekifutásaiban mintha Schelling arról nem akarna semmiképp sem tudomást venni, ami utóbb Kierkegaard számára már evidencia: hogy a személy mint *saját maga* egyszerűen nem gondolható. Nem bonyolultsága miatt, efféle akadályt a filozófiai gondolkodás nem ismer. Hanem mert az egyes létnek nincs fogalma. Semmilyen általánosság nem elég tág vagy szűk ahhoz, hogy magába fogadja. Az ember saját maga és mindaz, ami ehhez még hozzátartozik: a saját

bűn, a saját megváltás, egyáltalán: minden, ami valóban saját, ebben az értelemben a filozófiai gondolkodás határa. Kierkegaard számára e határ egyik oldalán a filozófia áll, a másikon a hit. A kulcsmondat így hangzik: „*Míndezen az absztrakt dolgok Isten előtt nem léteznek; Isten előtt... csupa egyes ember él.*” Amiből – magyarra fordítva – az is következik, hogy minél közelebb áll valaki az ember elvont fogalmához, vagyis minél kevésbé saját maga, annál távolabb kerül Istentől, annál kevésbé áll „Isten előtt”. Istent a filozófia vagy egyáltalán nem érdekli, vagy csak az egyes egyén saját filozófiája.

Schellinget a középkori filozófusok réme, a bibliai antropomorfizmusok sem rémítik meg. Jacobi támadására válaszolva, aki Kierkegaard fenti álláspontjára látszólag emlékeztető, valójában a lapos filozófiával szemben egy lapos hitet kijátszó álláspont-ról bírálta, Schelling támadója fejére olvassa Fichte mondatát: „*Istennek tudatot és személyiséget tulajdonítani annyi, mint véges lényre tenni őt; mert a tudat és annak magasabb foka, a személyiség, a korlátozáshoz és végességhez kötődik.*” Schelling Fichtének e mondatból kivilágó gondolkodói tisztességét és őszinteségét kéri számon Jacobi állítólagos filozófiai hitén. Mint már maga a használt nyelv is mutatja, Schelling mindeközben nem tágit attól az idealizmustól, mely szerint a személy saját maga, önléte alapvetően öntudat, gondolkodó szubjektivitás. Mint ilyen, gondolhatónak kell lennie. Akkor viszont az önmagát gondoló tudat szerkezete is közös kell legyen Istennél és embernél. Így folytatja: „*Minden tudat [értsd: mind az isteni, mind az emberi tudat] koncentráció, önmaga összegyűjtése, összeszedése, egybefogása. Egy lénynek ez a tagadó, önmagára visszairányuló ereje a személyiség valódi ereje benne, az önmagaság (Selbstheit), az egoitás ereje.*”

Tekintsünk most el a személyiség és az öntudat nagyon is idealista azonosításától. A gondolat mélyén megbúvó alapintuíció abban áll, hogy a végtelen létben valamiféle önmagába gyűlésnek, önkorlátozásnak kell fellépnie ahhoz, hogy egyes létté, azaz személylétté váljék. Vagyis az első lépés éppen nem kifelé irányul, nem bővíti a létet, hanem ellenkezőleg, befelé mozdul, szűkítő mozgás. Az ugyanis nyilvánvaló, hogy ezt a végtelen létet nem korlátozhatja valami más, mert az egyrészt fogalmi ellentmondáshoz, másrészt dualizmushoz vezetne. Önmagát meghatározott személlyé, saját létű létezővé történő korlátozása azonban megoldást kínál Schelling két, egymással a legszorosabban összefüggő problémájára. Isten mint önlétű, szabad személyiség kérdésére egyfelől és a hogyan létezhet Istenen kívül bármi, ami nem Isten kérdésére másfelől.

A második kérdés már mindig is létezett, mégpedig a „semmiből való teremtés” formájában. A középkor komoly energiákat fordított arra, hogy kitorjje a méregfogát e bibliainak hittétel és az Arisztotelész METAFIZIKÁ-ja közti konfliktusnak, mely szerint „*semmiből nem lesz semmi*”. Többnyire igyekeztek nyelvemléleti megfontolásokkal bagatellizálni a problémát, mint pl. Anselmus, aki szerint ez csak afféle szólás, ami azt fejezi ki valamiről, hogy azelőtt nem volt, vagy nem az volt, ami lett. De csak egyetlen nagyszabású kísérletről tudunk – mármint Schellinget megelőzően –, amikor valaki a semmiből való teremtés semmijét valóban *gondolni* próbálta.

Az időközben Franz von Baaderrel és körével élénk szellemi csereforgalomba bonyolódott Schelling Boehmét olvasva közeledik a XVI. század – számára mindvégig ismeretlennek megmaradó – nagy kabbalistájának, Luriának a gondolataihoz. (Földéríthetetlen, milyen közvetítéssel jutottak utóbbinak az eszméi Baaderékhoz. Gershom Scholem a XVIII. században élt keresztény teológusra és kabbalistára, Oetingerre gyanakszik, akit környezete – Hamannal, „*Észak mágusa*”-val ellentétben – a „*Dél mágusa*”-nak hívott.) Luria kiinduló kérdése – ami melleleg nem maradt ránk – valahogy így hangozhatott: ha a teremtés előtti Isten a mindent kitöltő, végtelen lét, a minden meghatározottság nélküli minden mindenben, akkor hol van az a semmi, amiből Is-

ten teremt? Vagy még inkább: ha a majdan megteremtendő világ Istenen kívül van, hol van az a „kívül”, ha egyszer Isten minden mindenben? Hogyan lehet megakadályozni, hogy – semmi híján – a teremtés egésze Isten végtelen létén belül maradjon, vagyis önálló léte kérdéses legyen? A világ valóságos volta a tét, mivel a teremtő csak akkor valóságos teremtő, ha valóságot teremt. De hol található az isteni valóságon kívüli valóság tere? A luriánus kérdést részben a Schellingéhez hasonló szellemi szituáció is gerjeszti: a kor kabbalista misztikáján belül is élénk küzdelem folyt a kabbala „veleszületett” panteizmusa és a bibliai hit ugyancsak „veleszületett” személyes Istene között. Ahhoz, hogy a világ valóságosan „meg” legyen teremtve, önálló létezéssel kell bírnia, Istenen kívül. S ha a teremtett valóság egészen valóságos, akkor miben különbözik teremtőjének valóságától?

Luria kifejti, hogy a teremtés első mozzanata nem irányulhatott Istenből kifelé, mert ilyen lehetőség nem létezett. Az Istenen „kívülinek”, vagyis az Istennel szemben valami másnak a feltétele Isten önkorlátozása kellett legyen. Vissza kellett vonnia magát abból a személytelen végtelenségből, ahol ő minden mindenben. Luria a *cimcum* szót használja, a kifejezés összehúzódnást, visszahúzódnást, összetömörülést, koncentrációt jelent. A szó talmudi használatával szemben azonban itt nem valahova történő összehúzódnást, hanem ellenkezőleg, a valahonnan való elhúzódnást jelenti. Az így üresen maradó „tér”, a végtelen létnek e folytonossági hiánya az a semmi, ami helyet biztosít a teremtésnek. Isten ezzel a mozdulattal szűnik meg minden lenni mindenben. Ez a semmi egyesíti magában transzcendencia és immanencia lehetőségét: megmondhatatlan, hogy belül van-e Istenen vagy kívül. Ráadásul, bár ezt a luriánus kabbala nem tematizálja, a semmi „jelenléte” Istent egy ponton végessé is teszi. Erre valóban csak végtelen hatalom képes korlátlan szabadságában. Panteizmus és monoteizmus ennek az újszülött semminek a határán ér össze: ez az Istenen belül felnyíló „kívül” az, amivel Isten lemond tulajdon panteizmusáról.

Schelling az isteni személyiség önteremtését és világteremtését egyetlen összefüggésként szemlélteti, jóllehet a „Szabadság”-tanulmánytól fogva meg-megújuló módon kísérletezik a luriái „semmi” valahogyan történő bevezetésével a rendszerbe. Valamilyen „semmi”-re ugyanis szükség van, ami megakadályozza a keletkező monoteizmus visszaomlását a panteizmusba. Schellingnél ezt a célt szolgálja – többek közt – a Grund (alap, alapzat) fogalma. A végtelen indifferencián belüli potenciák egymástól elkülönülésének kezdete a létezés (Existenz) különválasztása e létezés alapjától (Grund von Existenz). Ezt az isteni létezésben meg nem nyilvánuló, ám e létezés alapját jelentő valamit nevezi mindig más és más megközelítésből a „sötét alap”-nak (*dunkler Grund*: sötét mélységnek is fordíthatjuk), az Istenen belüli „természet”-nek, a „tudattalan”-nak, a „Rossz”-nak, a „létnék, ami nem létező”. A legközelebb akkor kerül a luriánus kabbala megfogalmazásaihoz, amikor dacosan összefoglalja: „Egy szóval Istenben az, ami nem Isten.”

A STUTTGARTI MAGÁNELŐADÁSOK-ban örökkévalóság és idő vonatkozásában is felbukkan a végtelen lét és az időben nyilvánuló isteni személy identitásának és szétválásának problémája. E felbukkanás mellest az első előszele a későbbi, VILÁGKORSZAKOK (WELTALTER) című, többszöri nekilendülés után félbehagyott, csodálatos fragmentumnak. Egyben ékes bizonyítéka annak is, hogy a nagyjából harmincéves korában „kései-vé” vénült gondolkodó egész hátralevő életében voltaképp egyetlen mű megalkotásával küszködött.

A „magánelőadások” egy pontján Schelling kifejti, hogy az abszolútumban a potenciák teljes megkülönböztethetlenségben nyugszanak, majd hozzáfűzi: „Ugyanígy

nyugszik benne *implicite* az egész idő is, mint egység vagy mint öröklét. Azáltal, hogy Isten önként az első potenciára korlátozza magát – önként válik csak Eggyé, ő, aki minden lehetne, s ezzel kezdetet ad az időnek (NB. nem az időben).” Mondatunk nem kevesebbet állít, mint hogy Isten, aki Egy és Minden, Eggyé vonja magát össze, Eggyé korlátozza magát, amivel egyben lemond arról, hogy ugyanakkor Minden legyen. Mellesleg az örökkévalóságnak ez az önkorlátozása teszi lehetővé az időt azáltal, hogy egyetlen potenciára korlátozza magát, miközben természete szerint valamennyi potenciával azonos. Így keletkezik a „*továbbhaladás*” (*Fortschritt*) lehetősége egyik potenciáról a másikra, és ezzel kezdetét veszi az idő. Ennél a gondolatnál fogva próbálja majd Schelling a VILÁGKORSZAKOK-ban átfogni és megírni az egész rendszert: a magát világidővé kibontakoztató Isten örök múltként „lőki” maga mögé létének megelőző „korszakát”, amikor még abszolútum, minden mindenben „volt”. Ezzel az öröklét az abszolút múlttá válik, a világidő az abszolút jelenné, amit majdan az abszolút jövő követ. Istennek ez a tervezett története – a három részre tervezett VILÁGKORSZAKOK-ból csak az első, A MÚLT című készült el –, tehát ez a történet a mindent magában egyesítő eleven személyben ér véget. A STUTTGARTI MAGANELŐADÁSOK utolsó mondata így hangzik: „*Akkor Isten valóban Minden lesz Mindenben, és a panteizmus igaz lesz.*”

A nagy rendszert, az idealizmus önmagát tudó Egy Mindenségét – mint az elején említettük – kétfelől is próbálták lerombolni: Schelling Isten személyét, Kierkegaard az emberét akarta kimenteni a Leviatán torkából. Feltűnő, hogy egyikük sem alkotott saját rendszert. Schelling egy életen át veselkedik neki újra meg újra az emelkedőnek, de a kő mindig visszagurul. Kierkegaard-nak viszont esze ágában sincs ilyesmivel próbálkozni: a hit az individuum ügye, akit éppen hogy segíteni kell kiszabadulni a rendszer fogságából, ami még abban is megakadályozza, hogy ráébredjen individuum voltára. Megkockáztathatjuk a feltevést, hogy a két esetben valamiként ugyanarról van szó. Ami az egyiknél a rendszer gondolatának elutasításában öltött testet, a másikinál a rendszerépítés kudarcában.

Kierkegaard szerint nem lehetséges olyan egységesen elgondolt filozófiai rendszer, amely képes volna számot vetni a fogalmakban elgondolható és azokban rendszerezett valósággal, pl. a természeti és logikai világ általános és különös osztályaival s ugyanakkor az egyes egyén „saját” voltával. Utóbbi filozófiailag gondolhatatlan, mert: „*Az emberlét nem pontosan ugyanolyan, mint az állat léte, hiszen ennél az egyed mindig kevesebb, mint a faj. Az ember nemcsak ismert tulajdonságai által különbözik az állatfajtáktól, hanem ama minőségi különbség révén is, hogy az individuum, az egyes, mindig több, mint a faj.*” Az érthetőség kedvéért mondatunk terminológiailag kissé bizonytalan. „*Individuum*”-ot is mond, noha az – mint a különös kategóriák közt a legkülönösebb – még éppen alárendelhető egy fölötte elhelyezkedő általánosnak. Mint ilyen, az individuum gondolható. Az Eggyessel (*der Einzelne*), akiről Kierkegaard valójában beszél, az a rendszer problémája, hogy csak kívülről szemlélve látszik individuumnak. Belülről azonban még csak nem is „különös”: nincs olyan általános kategória, amelynek az egyes (*der Einzelne selbst*), a *saját maga* alárendelhető volna. Nem valamely általánosnak a különöse. Természetesen az *is*, hiszen a világ rendszerében él, a dolgok és élőlények megszámlálhatatlan individualitásának egyikeként. Ám ugyanakkor saját maga is, aki nem a „saját magák” egyike: csak egy van belőle. Az embernek e kétlakisága teszi lehetővé Kierkegaard szerint, hogy belevessen, belekallódjék a világba, hogy a világot alkotó különös „részek” egyikévé, fájának (családjának, nemzetségének, országának stb.) egyik példányává váljék. Másfelől viszont a hit kitepheti a világ e rendszeréből,

odaállíthatja Isten elé, és ebben a viszonyban valóságosan saját magává válhat, a világgal összecserélhetetlen – örök – saját magává. Az individuum, az ember mint egy általánosság különös példánya egyáltalán nem hitképes. Hinni csak az ember *saját maga* tudhat. S ezt a *hívót* viszont csak a hit maga ébresztheti önmagára. Ehhez azonban valóban Isten elé kell állni, mert egyedül ő az, aki csak az egyest látja, az általánosság kategóriáit ő is legfeljebb csak tudja. De – mint már említettük – Kierkegaard szerint nem érdekli a filozófia.

Schelling úgy akar egységes fogalmiságú gondolati rendszert alkotni, hogy közben Isten személy voltát, mondhatnánk: Istent *saját magát* ne kelljen feladnia. Ezért Istennek a világgal – és minden azon belüli individualitással – szemben álló, azoktól elkülöníthető saját voltát belülről kezdi kialakítani. Olyan ez, mint azok a nagy művészséggel készített kínai elefántcsont golyók, melyeknek csipkésre faragott, díszes falán át belátunk egy újabb, rácsosan áttört falú golyóra, és így tovább a láthatatlanságig. Képzeldhetünk arról, hogy valahol legbelül is van egy néző, de sejtjük, hogy a golyó alkotója sosem járt odabent. Nem látjuk, díszítik-e alakzatok az egymáson elforduló héjakat belülről. Schelling egyre finomabb és finomabb faragványokat vés ki a golyók mélyén, és nem akarja feladni a reményt, hogy a végtelenségig tagolt, egymástól odabent függetlenedő gömbszobrok egy napon életre kelnek, és szólni fognak egymáshoz. A gondolkodó tudás szféráról szférára haladva faragja magát a mélybe, a hit felé, hogy oda elérve, legbelül, megerősítést kapjon.

Más szavakkal: Schelling valamennyi rendszerkezdeménye annál a múltnál, annál az örök ősmúltnál fog bele a munkába, ahol saját maga – értelemszerűen – nincs jelen. Innen nyomul azután lankadatlanul előre, hogy saját létezésének e gondolt alapjaitól eljusson saját valóságos létezésének jelenéig. Kierkegaard felől tekintve azt mondhatjuk, hogy mivel hinni csak az ember saját maga tud, és csak ott, ahol ez a saját maga van, Schelling minduntalan rossz irányt választ. A tudható Istentől akar eljutni a hitt Istenig. Nem a jelenből néz vissza a múltba, a végtelen lét örök múltjába, hanem a múltból akarja előfaragni és szemlélni a jelent. Mivel egyedül Istent akarja kimenteni a rendszer mindenségéből, mást – pl. a világot és az embert – azonban nem, a kiinduló múlt abszolútuma végül mindig felülkerekedik, és mindent elnyeléssel fenyeget. Valahányszor fölébe tornyosul ez a fenyegetés, Schelling felhagy a munkával, és újra kezdi előlről.

A személyes egyes lét gondolhatóságának, ill. gondolhatatlanságának kérdését a kabbala Kicsoda és Micsoda kérdésének hívta. A luriánus kabbala bibliájának számító XIII. századi ZÓHÁR egy helyütt ÉZSAJÁS 40,26-ot idézi: „*Emeljétek magasba szeméiteket / És lássátok, kicsoda teremtette ezeket.*” A sort azonban a ZÓHÁR így olvassa (ennek nincs nyelvi akadálya): „*Emeljétek magasba szeméiteket / És lássátok, a Kicsoda teremtette ezeket.*” Majd a következőképpen kommentálja: „*Éppen azért, mert előtte kell elapadnia a kérdésnek, mert rejtettek az ő útjai, s nem tárja föl magát, ezért nevezik Kicsodának. Ez az egyik vége az Égnek, melyet Kicsodának neveznek, a másik vége az Égnek, az alsó vége, azt nevezik Micsodának. Miféle különbség van a Kicsoda és a Micsoda között? Ama Kicsoda elérhetetlen minden kérdés számára. Ha egy ember kutat, s keresve feljut... s végül minden lépcsőfokok végére érkezik, akkor felfogja a Micsodát. Mit ismertél meg?, mit érzékeltél?, mit kutattál? De mégis minden megfejtetlen marad, mint annak előtte.*”

(Előadásként elhangzott a Szombathelyen INDIVIDUUM ÉS EURÓPAI TRADÍCIÓ címen a Művészetek Háza és a Németh László Szakkollégium közös rendezésében tartott konferencián 2003. április 25-én.)

Rugási Gyula

„JÁNOS NAPJAI”

(Kommentár a MÁTÉ 11,12–13-hoz)

„Mert ahogyan a felvillanó villámlás világit el az ég aljától az ég aljáig, úgy lesz itt az Emberfia [az ő napjaiban.]”

(Lk. 17,24)

1

A „felvillanó villámlás” (hé asztrapé asztrapusza), a Názáreti Jézus példázatában felidézett nagy erejű kép akár a kereszténység születésének időszakát jellemző zsidó apokaliptikus szemlélet szimbolikus foglalatja is lehetne. Az a villám ugyanis, amelyik átcikázik a metafizikai égbolton, nem csupán az apokaliptika világéjszakáját világítja be, hanem fénye rávetül a régi világkorszak (ólám) éppen csak karnyújtásnyira lévő múltjával és a messianisztikus próféciák lélegzetelállítóan közeli jövődjével egyetemben az újonnan formálódó jelen alapzatára, a *paruszia* mindenségére is. A paruziától függő s ezért a jövőben gyökerező jelen a mai világ arculatát is döntően befolyásolja, függetlenül attól, hogy valaki hisz-e a jézusi prófécia kinyilatkoztatott voltában vagy sem.

A LUKÁCS-EVANGÉLIUM-ból idézett parabola párhuzamos szöveghelye, a MÁTÉ 24,27 megfogalmazását tekintve némiképp eltér az előbbitől; amíg Máté a „*phainetai*” igealakot használja („Mert amiként a villámlás keletről indul ki, és ellátszik napnyugatig”; *kai phainetai heósz düszmón*), ahol a görög kifejezés hagyományosan valaminek a „felvilágítását”, „*napfényre kerülését*” jelenti, addig a Lukácsnál olvasható „*lampei*” („*világit*”) forma inkább a villám fényforrás szerepére utal. Ám az *asztrapé*, a villámlás mindkét metaforikus megközelítés esetében lényegében véve ugyanarra az előrevetített eseményre irányítja a figyelmet, amely valamennyi földi világkorszak végén következik be, s ez a mozzanat a *mindenek kiderülése* (*apokalüpszisz pantón*). Olyasfajta vágy fejeződik ki itt, amely mindig is a hellenisztikus zsidó apokaliptikus gondolkodás éltető dűnamisza volt: egyetlen örökké tartó pillantással (horribile dictu: az Örökkévaló pillantásával) – de legalább látomással – átfogni a világtörténelem egészét úgy, hogy a feltáruló látványban megmutatkozzon mindaz, ami addig láthatatlannak bizonyult. Ez a fajta vágy, illetőleg metafizikai irányultság a nyugati kereszténység történetében még akkor is tetten érhetőnek bizonyult, amikor a diadalmasan terjeszkedő új vallás már rég eloldozódott a korai zsidó-keresztény apokaliptikus szemléletmódtól, s a kései antikvitástól a kora újkorig ívelő történetfilozófiai gondolkodás az *apokalüpszisz* („le-lepleződés”) kifejezés eredendő hagyományát egyértelműen az *eszkatológia* (a vég menetrendjének előtárása) jelentéskörével azonosította. Némiképpen megszelídített formában ugyan, de az iménti „*örökké tartó pillantás*” rögzítésének a szándéka munkál olyan korszakos jelentőségű művekben is, mint amilyen Szent Ágoston DE CIVITATE DEI-je avagy Dante DIVINA COMMEDIÁ-ja.

Az „*ég aljától az ég aljáig*” terjedő felvillanó fény mindenestre az üdvtörténeti táj olyan megközelíthetetlennek vélt, félreeső zugait is bevilágítja, amelyek az átfogó kor-

szakok vagy a „történelmi léptékű események” jelképezte tágas alföldekkkel, hatalmas kiterjedésű óceánokkal ellentétben jóval kevésbé kerültek a teológiai érdeklődés homlokterébe. Minden bizonnyal ilyenfajta terra incognita lehet az a mennyek országával kapcsolatos példázat is, amelyet – újfent – a MÁTÉ-, illetve – érintőleges formában – a LUKÁCS-EVANGÉLIUM örökített meg számunkra.

2

A MÁTÉ-EVANGÉLIUM 11. fejezetében Jézus – az őt faggató Keresztelő János-tanítványok távozása után – a következőket mondja: „*Keresztelő János napjaitól mindmáig a mennyek országa erőszakot szenved (el), és az erőszakosok kerítik hatalmukba (apo de tón hémerón Ióannu tu baptisztu heősz arti hé baszileia tón uranón biadzetai kai biasztai harpadzuszin autén). Mert valamennyi próféta és a törvény is Jánosig prófétáltak (pantesz gar hoi prophétai kai ho nomosz heősz Ióannu ephphéteuszan)*” (Mt. 11, 12–13). Az idézett példázat értelmezésére vonatkozóan már – Origenésztől Ágostonig – az ókeresztény korban kiterjedt irodalom áll a rendelkezésünkre; ezek az interpretációk pedig – attól függően, hogy a 12. versben található „*biadzetai*” igealakot mediális vagy passzív jellegűnek tekintjük – hagyományosan két fő logikai csoportba sorolhatók. Az egyik felfogásmód (miként arra a fenti fordítási variáció is utal) alapján a Károli révén „*mennyek országa*”-ként a köztudatba ivódott „*baszileia tón uranón*” (egek királysága) valamilyen formában elszenvedti az erőszakosok (*biasztai*) támadását, agresszív előrenyomulását, a másik elgondolás szerint viszont a mennyek országa nem szenvedő, hanem aktív mondat alanya, s ekképpen a görög szöveg nagyjából így fordítható: „*Keresztelő János napjaitól mindmáig a mennyek országa erőszakkal hatol (nyomul) előre, és az erőszakosok veszik birtokukba (kerítik hatalmukba).*” Hozzá kell tennem, hogy az iménti logikai megoldás is gyökeresen kétféle interpretációhoz vezethet, attól függően, hogy a „*kai*” kötőszót – miként az előbb – ésnek avagy a „*kai*” adverbális funkciójához igazodva *deként* fordítjuk. Az utóbbi esetben ugyanis a mennyek országát erőszakkal hatalmukba kerítők csakis valamiféle bitorlók, ellenséges szellemi erők lehetnek.

A „*biadzetai*” aktív, illetőleg passzív szemléleti beállítása azonban egyaránt eredményezhet *senso malo* és *senso bono* értelmezést. Amennyiben például a „*biadzetai*” igealak mediális jelentését vesszük alapul (erőszakot elkövetni), akkor a mondat *senso bono* interpretációja így hangzik: „*Keresztelő János napjaitól mindmáig a mennyek országa nagy erővel nyomul előre, és [vannak, akik] minden erejükkel megpróbálják megragadni azt.*” (Ezt az értelmezésmódot a félig-meddig párhuzamos szöveghelynek ítélt LUKÁCS 16,16 támaszthatja alá a leginkább: „*...Isten országának [evangéliuma] hirdetik, s mindenki nagy erővel igyekszik bejutni abba.*” „*...hé baszileia tu theu euangelizetai kai pasz eisz autén biadzetai.*”) Hasonló értelmezéshez juthatunk akkor is, ha a görög igét szenvedő alakúnak fogjuk fel; ily módon: „*Keresztelő János napjaitól mindmáig a mennyek országába erőszakkal lehet bejutni, és az erőszakosok veszik birtokukba azt.*”

Bárhogy interpretáljuk is az evangéliumi szöveget, a 12. vers egyetlen konstans eleme az, hogy a jézusi *másál* közvetlenül a mennyek országára vonatkozik, s a kijelentés jelen idejét, valamint az üdvtörténeti véget egybefoglaló apokaliptikus üzenetet fogalmaz meg. Ezentúl azonban sem a *biadzetai* igealak, sem a *biasztai* többes számú főnév (*erőszakosok*), sem pedig a „*János napjai*” kifejezés szellemi tájolója nem egyértelmű.

Úgy gondolom, hogy a görög szöveg nem a felsorolt egyik vagy másik interpretációhoz igazodva, vagyis kizárólagos módon értendő, hanem a példázat többszólamú üzenetének megfelelően az evangélium nyelve valamennyi érintett exegetikai lehetőséget magában rejt. Lehetne érvelni talán még azzal is, hogy a látszólag egymásnak ellentmondó magyarázatok mindegyike más és más világmegjelenésre vonatkozik (ilyesfajta elgondolást vet föl a II. századi apologéták közül például Irenaeus, valamivel később Origenész a PERI ARKHÓN IV. könyvében), s ennek megfelelően más és más jelentés vonatkozik a különmű időkre, ám a példázat időbeli koordinátái – „*Keresztelő János napjaitól mindmáig (mostanáig)*”; „*apo de tón hémerón Ióannu tu baptisztu heósz arti*” – nyilvánvalóan egészen másféle megfontolásokat engednének meg az újszövetségi koiné különböző „*korszak*” kifejezéseire (*aión, kairosz*, esetleg *gennea*) nézve. Azt hiszem, hogy a szóban forgó időintervallum, mint valamiféle „üdv történeti hasadék”, maga is *korszak*, sőt a kereszténység születésének első pillanataiban már egyfajta rendkívüli sűrűségű és gravitációjú *világkorszak*, amelyből a jövő és a múlt szellemi tájaira egyaránt kilátás nyílik, s ahol a jövő és a múlt meghatározó eseményei néhány pillanat erejéig együtt időznek.

Az így felfogott köztesség állapotában – filológiai értelemben véve Keresztelő János pályafutásának utolsó szakaszában, illetve a Názáreti Jézus földi szolgálatának kezdetén – épül ki az a szimbolikus fal, amelyhez mérten a qumráni iratok vagy éppen a Jézus által az utolsó vacsora során (Lk. 22,20) kinyilvánított „*új szövetség*” (*berit hadásá, kainé dithéké*) fogalmát – a jeremiási próféciaát is beteljesítve; Jer. 31,31 – a „régítő” elváltatja. Nem pusztán a nyelvben megvont határról, illetőleg falról van tehát szó, hanem olyan történeti és szellemi alappozícióról, amely a nyelvi megnyilatkozások (jelen esetben a prófécia és a példázat) módját eredendően meghatározza. Ily módon a jézusi példabeszéd utalásának megfelelően az imént „üdv történeti hasadéknak” nevezett köztes korszak arculatát az evangéliumokban csak töredékesen körvonalazódó „*jánosi teológia*” elemei döntően befolyásolják.

Amint ez köztudott, a messiás eljövételét hírül adó ótestamentumi próféciaák, valamint ezek nyomán a Jézus korabeli rabbinikus felfogás az eljövétel egyik legfontosabb tanújelének „a próféta” megjelenését tartja. Mindaz, amit János tevékenységéről, elsősorban a sivataghoz kötődő názir életéről, tanítványairól, a Jordán mellékén folyó alámerítő szertartásairól tudunk, az pontosan megfelel a korabeli zsidó hagyományban rögzült előhírnökszeretnek, amelyet a Názáreti Jézus az Illés prófétára utaló analógiával teljes mértékben meg is erősít (Mt. 17,13). Az is nyilvánvaló, hogy János életútjának bizonyos elemei – részben szimbolikus, részben pedig tipologikus formában – Jézus igehirdetésében is megismétlődnek. (Olyannyira így van ez, hogy Heródes a Megváltót a már meghalt Keresztelő János feltámadott alakmásának hitte, s ezt a vélekedést széleskörűen igazolja a szinoptikus evangéliumokban megörökített egyik jelenet is, amikor Jézus kérdésre – kinek tartják őt az emberek? – Péter így válaszol: „*Némelyek Keresztelő Jánosnak, mások Illésnek, megint mások Jeremiásnak vagy valamelyik prófétának.*” Mt. 16,14.) Erre vonatkozóan hadd emeljek ki két példát. János nyilvánvalóan nagy hatású, tömegeket vonzó, eszkatológiai jellegű tanításának egyik kulcsfontosságú része *Isten országának (malkut JHWH, baszileia tu theu)* eljövételéhez kapcsolódott. Egy új világkorszak (*kairosz*) beköszöntét jelző próféciai, valamint a szellemi-morális megújulást sürgető felhívásai – az evangéliumok híradása alapján – ebben a nagy erejű mondatban összpontosulnak: „*Térjetez meg, mert közel van a mennyek országa.*” (*Metanoete, énniken gar hé baszileia tón uranón*; Mt. 3,2.) Amikor Jézus értesült Keresz-

telő János fogságba eséséről, Galileába ment, és Kapernaumban „*telepedett le*” (*katóké-szen*), és „*ekkortól fogva kezdte hirdetni*” (*apo tote érxato kérüsszein*) János imént idézett felhívását. Hasonlóképpen, amikor Jézusnak beszámolnak János kivégzéséről, a Názáreti egy „*kihalt helyre*” (*eisz erémon topon*; Mt. 14,13) megy, vagyis ugyanoda, ahol elődjének a pályafutása elkezdődött. A jól ismert párhuzamok számát nem szaporítva, pusztán arra szeretnék utalni, hogy a „jánosi teológia” messianisztikus elemei nemcsak a bibliai tipológia szemléletmódja alapján illeszkednek Jézus földi szolgálatának mentrendjébe, hanem ezek az „illeszkedések” egyfajta logikai parallelizmus részeit is jelentik.

Keresztelő János – akit tanítványai éppen úgy „Mester”-nek szólítanak (Jn. 3,22), akárcsak a Názáreti Jézust a sajátjai vagy a korabeli karizmatikus vándorprófétákat és caddikokat a körük gyűlők – magán viseli az ószövetségi prófétai hagyomány többféle jellemvonását is; Máté (a nevezetes „*kiáltó hang*” hasonlatban) a JESÁJA 40,3-at vonatkoztatja rá, Jézus pedig Malakiás próféta névenigmáját – „*Íme, én elküldöm előtted követemet...*” (MAL. 3,1, in: Mt. 11,10) – használja föl jellemzésére. A már említett *názir* szerep – amelyet a LUKÁCS-EVANGÉLIUM eleje részletesen taglal – kiegészül a tanítványait imádkozni tanító „igaz” (caddik) funkciójával, valamint a *nábi* (próféta) szerepkörével is. A *megtérés (tesúvá)* sürgető, a végtelékig radikális beszédei, amelyek tömegeket vonzanak Jeruzsálemből a Jordánban való alámerítkezés – azaz a megtisztulás és az újjászületés – rítusához (amelyet még a templomi kultusz, illetve a bét hammidrás meghatározó személyiségeinek egy része is elfogadott), az intertestamentális kor nem csupán Palesztinához kötődő, hanem a diaszpóra-zsidóságra is kiterjedő apokaliptikus gondolkodásában perdöntően fontos vonásra hívják fel a figyelmet. János keresztisége ugyanis szellemi hatókörét óhatatlanul kiterjeszti Izrael „világán” túlra is; az a „bűnös zsidó”, aki elfogadja a megtérésre szóló felhívást, valamiképpen mint *pogány*, a prozeliták keresztiségén – s ily módon a prozeliták világán – keresztül tér vissza Jákób háza szellemi közösségéhez. (Ennek a ténynek a rendkívüli jelentősége az első pogánykeresztény misszió idején mutatkozik majd meg nyilvánvaló módon.) Az ilyen értelemben felfogott *világ* egyrészt a kései hellenisztikus apokalipszisok „kozmosz nézőpontja” és a Jakab vezette jeruzsálemi egyház abszolút törvénytisztelő, minden téren a templomi kultuszhoz kötődő szemléleti horizontja *között* alakítja ki a világot mint oikumenét is érzékeltető arányokat, másrészt pedig bizonyos értelemben spiritualizálja a *qahal* (Izrael közössége, ugyanakkor az *egyház* ősfogalma) szó hagyományos jelentését is. Gondoljunk Jánosnak a farizeusokhoz és a szaduceusokhoz szóló dühödt prédikációjára: „*és ne gondoljátok, hogy azt mondhatjátok magatokban: a mi atyánk Ábrahám. Mert mondom nektek, hogy az Isten ezekből a kövekből is képes fiakat támasztani Ábrahámnak*” (Mt. 3,9).

Ahogy a mottóként idézett jézusi példázatban a paruzsiát jelképező villámfény, úgy Keresztelő János prédikációi és tanításai is az apokalipszis világéjszakáját (s ennek az éjszakának is a legsötétebb óráit) világítják be fellobbanó fényükkel. A „*János napjai*”-nak mindenképpen határt szabó esemény, a próféta fogságba vettetése még csak tovább mélyíti a szellemi éjszakát uraló sötétséget. Ennek az állapotnak a kifejezésére idézi Máté a JESÁJA 9,1-et, ahol is „a világ” képze „*a halál árnyékának földjével*” (*erec calmávet*) azonosul (Mt. 4,16). Ugyancsak a MÁTÉ-EVANGÉLIUM szerint Jézus ekkor kezdi meg nyilvános tevékenységét.

Két világ áll tehát egymással szemben a jézusi másál olvastán: az egyiknek a *törvény* és a *proféták* jelentik a lerombolhatatlan, szilárd alapzatát – amelyet a Názáreti Jézus el nem múlnak minősített –, megújító kezdetét pedig a kereszténység alapító eseménye, maga a megváltásmű jelenti, valamint az a *világ* fogalom, amelyet az ÚJSZÖVETSÉG a Koszmokrator (vagy: tu koszmu arkhón) uralma alá rendel (lásd Jn. 14,30), s általában „*evilágnak*” (*ho koszmosz hutosz*) nevezve egyértelműen *világkorszakként* fog fel. Történeti értelemben az „*evilággal*” szembeszegülő mindenség igazi egységet az első zsidó-keresztény nemzedék idején alkotott; az újbóli egység megvalósulása – valódi profétái jelként (mófét) – még várat magára. Az imént jellemzett oppozíciót a zsidó apokaliptikus irodalom, különösképpen pedig a qumráni főtkeercsek (elsősorban a HÁBORÚS TEKERCSEK, a DAMASZKUSZI IRAT), de jó néhány hiányos, főleg arámi nyelvű eszkatologikus töredék is, az újtestamentumi könyvek közül pedig közismert módon a JÁNOS-EVANGÉLIUM a világosság-sötétség szimbolikával fejezik ki. Az „*apo-kaliüpszisz*” szó etimológiájának megfelelően a „*le-leplezett*”, „*fel-tárt*” dolgok, események rést ütnek a világejszaka sötétségéből emelt falain. Minden, ami valóban *meg-történik*, vagyis minden olyan esemény, amely magán viseli a kinyilatkoztatástól a megváltásig ívelő Történet láthatatlan redaktorának tekintetét, az „*apokaliüpszisz pantón*” ígéretének megfelelően történik meg vagy sehogy. A BIBLIA „logikája” alapján nem minden, a világban elmúlt évezredek során megedett kézzelfogható tény viseli magán a „*megtörtént*” pecsétjét. Ahogy valamennyi zsidó-keresztény apokaliptikus mű vagy kommentár alapszövege, Dániel hálaadó imádsága fogalmaz: „*Ő [ti. a BIBLIA Istene] tárja fel a kikutat-hatatlan, elrejtett dolgokat (hú gálé ammiqátá umeszatrátá), tudja, mi van a sötétségben, és ná-la lakozik a világosság*” (DÁN. 2,22). Hasonlóképpen a qumráni iratokban megfogalmazódó sajátos „új szövetség” gondolat is közvetlen apokaliptikus tartalmat hordoz; a DAMASZKUSZI IRAT szerint Isten azért kötötte meg az új szövetséget Izraellel, hogy „*fel-tárja számukra az elrejtett dolgokat*” (*legallót láhem nistarót*; op. cit. III,15. = IQS V,11).

Noha a BIBLIA Istene által kinyilvánított mindenfajta ismeret a szó logikai értelmében apokaliptikus tudás, a SZENTÍRÁS teremtés-kinyilatkoztatás-megváltás hármasszellemi orientációjának megfelelően az apokaliüpszisz pantón eszkatologikus esemény is egyben, s ekként elválaszthatatlanul hozzákötődik a világtörténelem „kiderüléséhez”. Ebben az értelemben pedig a történettudomány, a vallástörténet vagy éppen a teológia által vizsgált *világtörténet* a kései antikvitás óta mindig is kétféle „világ”-fogalom történetére reflektál: az egyik ezek közül az *apokaliptikus mindenség* (amely időbeli nézőpontból a történelem végpontján helyezkedik el, s mint valamiféle gravitációs örvény rántja is magához a földi eseményeket), a másik viszont az iménti ellentettjeként a rejtőzködni vágyó *apokrif világ*. Ez utóbbi úgy viszonyul az elsőhöz, ahogy Jézus közismert példázatában a végidők nyomorúsága elől menekülők az immáron megtörtént apokaliüpszishoz; barlangokban, sziklaüregekben próbál meg elrejtőzni a pusztulás elől (Lk. 23,30; Jel. 6,15–17).

Sajátos módon a hétköznapi értelemben felfogott világtörténelem gondolat két szellemi-logikai alappillére az elmúlt majd' két évezredben folyamatos szerepcserére kényszerült; az egyház tartós földi hatalmi berendezkedése folytán a történeti megismerés számára állandóan az apokrif univerzum bizonyult ama valóságosnak, amely az „egyszer majd kiderülővel” – mint valami elhessegetni való rosszal – kényszerű perszonálunióban él. Csakhogy az apokaliüpszisz pantón ígérete a krízisre, a véggel össze-

fonódó katasztrófa eseményrendjére irányítja a figyelmet, s nem enged semmiféle kibúvót a „tekintet elfordítására”. A BIBLIA gondolkodásmódja alapján az imént jellemzett el nem fordított tekintet az előfeltétele annak, hogy az ember *pontosan szemben* (az újszövetségi koiné nyelvén „*katantikrü*”) álljon az eljövendővel. Némiképp sarkított módon fogalmazva pedig ez a szembenállás a történeti megismerés sine qua nonja. Hiszen az apokalipszis elől kívülről módjára nem lehet elbújni a metafizikai minden-ség sziklahasadékaiban, az apokrif történet a napfényre kerülőnek egyfajta árnyékos oldala marad csupán.

Az eddigiekkel ellentétben azonban az apokaliptikus minden-ség és az apokrif világ nem egyszerűen idegen avagy ellenséges univerzum módjára viszonyul egymáshoz; mind a két szellemi szféra közös sajátossága ugyanis, hogy valóságos jelenvalóként, sőt megélt jelenként akar megmutatkozni. Ekképpen – valamiféle közös súrlódási felület formájában – a hétköznapi értelemben vett megélt jelent az iménti két világ szembenállása kényszeríti ki. Amennyiben tehát – miként már szó esett róla – a jézusi példázatban említett „János napjai”-t köztes világekorszakként fogjuk fel, úgy feltételezhető, hogy ebben az aiónban az apokaliptikus és az apokrif világ egymásra hatása, egyfajta metafizikai háborúsága rendkívül erős, mint ahogy rendkívüli sűrűségű a benne születőfélben lévő jelen is, amelynek messiási arculatáról Jóhánán Hamatbil egész „életművét” tekintve tanúságot tett. Ez a „János napjai”-tól a jézusi másál elhangzásáig terjedő, történeti szempontból nagyon is rövid, ám szellemi értelemben annál tágasabb idő (amely a bibliai tipológia elvei szerint a mostani jelenre is kiterjed) az evangéliumi szöveg alapján egyfajta ideológiai hadszíntér, ahol „*a mennyek országa erőszakot szenved el, és az erőszakosok kerítik hatalmukba*”.

Az „erőszakosok” (*biasztai*) megjelölés – a „biadzó” ige jelentésárnyalatainak megfelelően – részint a szó valódi értelmében erőszakot elkövetőkre, illetve a zsarnokokra vonatkozik, részint pedig azokra, akik állhatatosan, nagy erővel törekszenek valamire, képletesen vagy valóságosan ostrom alatt tartanak valamit. Ennek megfelelően „*a Keresztelő János napjaitól mostanáig*” terjedő korszak a végidők eseményeit lerövidített formában tükrözve, a mennyek országára vonatkozóan sajátos ostrom- avagy kivételes állapotot rögzít. A földi történelem dimenzióin túllépve s a JELENÉSEK KÖNYVE kozmikus, szellemi megközelítésmódját is szem előtt tartva mindebből egyrészt az következik, hogy a mennyek országát intenzív ostrom alatt tartja a Sátán birodalma (ami pontosan megfelel az ÚJTESTAMENTUM eszkhatológiai tanításainak); de nem csak ez lehet az egyedüli magyarázat. A Talmud „*zsarnokok*”-nak (*áricim*) nevezi azokat, akik a messiási vég eseményeit indokolatlanul sürgetik, siettetik. (A szó az ÓSZÖVETSÉG-ben is jobbra pejoratív jellegű – ilyen értelemben szerepel Jesájánál, Ezékielnél vagy a JÓB KÖNYVÉ-ben is –, talán Jeremiás egyik szöveghelye jelentheti az illusztris kivételt, ahol a próféta az Örökkévalót hasonlíttja „*vitézül küzdő harcos*”-hoz; JER. 20,11.) Hasonló értelemben fordul elő – egészen Maimuniig – a „*horszim*” (alapjelentésben: kiszaggatók, rombolók, pusztítók) kifejezés is, mégpedig az EXODUS 19. fejezetének ismert szöveghelyére utalva, ahol is a Mindenható a Szinaj tövében táborozó népnek parancsolja meg, hogy „*ne rontson előre azért, hogy lássa az Urat...*” (EX. 19,21; 24). Vagyis a véget sürgetők (s éppen így az elodázók!) szintén „*erőszakosok*”, hasonlóan azokhoz, akik tudatosan láznak fel Isten uralma és törvényei ellen. Pozitív megközelítésben viszont a kifejezés vonatkozhat azokra, akik erőnek erejével igyekeznek megragadni az egek királyságának jelenvalóságát, s ebben a vonatkozásban a Jézus fellépését közvetlenül megelőző időszak valóban valami gyökeresen újat jelent Izrael történetében, mintegy

beteljesítve azt a közkeletű „magyarázatot”, miszerint „*az erőszakosoké a mennyek országa*”. Eszerint Isten országába csak a radikális hit segítségével lehet bejutni (gondoljunk a langyos víz hasonlatra a laodiceai gyülekezethez intézett levélben; JEL. 3,15–16); illetőleg radikális kitartással, hivatkozva Jézusnak a nagy nyomorúsággal kapcsolatos próféciájára: „*és gyűlöletesek lesztek mindenki szemében az én nevem miatt, de aki mindvégig kitart, az üdvözülni fog*” (*ho de hüpomeinasz eisz telosz hutosz szóthészetai*; MK. 13,13). Ez utóbbi értelmezésnek nem mond ellent az a már szintén érintett s a „*biadzetai*” igealak mediális voltán alapuló fordítási variáció sem, miszerint az Isten királysága erővel nyomul előre, s csak azok képesek megragadni, akik szintén aktív erőfeszítéssel közelednek feléje.

Természetesen a példázatnak közvetlen politikai tartalma is lehetett – különösen, ha figyelembe vesszük, hogy Jézus és János működésének ideje egész Palesztinában forrongó korszak, amelyet át- meg átszó a lázas eszkatologikus várakozás –, de számomra mégis nehezen hihető, amit jó néhány BIBLIA-filológus állít (vagyis hogy itt Jézus talán a terrorista szikáriusokra gondolt volna), hasonló „származású” figurák a Megváltó környezetében is megtalálhatók lehettek, miként ezt az egyik apostol, a zelóta Simon neve is mutatja, akik gyilkosságaikkal és anarchiát szító tevékenységükkel – úgy mond – késleltették a mennyek országának eljövetelét. Noha ez a magyarázat sem zárható ki teljesen, úgy vélem, sokkalta fontosabb analógiát jelenthet a jézusi prédikációkban gyakorta feltűnő elem: Isten országa mindig erőben és hatalomban mutatkozik meg (erre utaló „jeleket” sorol fel Jézus akkor is, amikor János tanítványai a személyét firtató kérdést felteszik: „*Té vagy-e az Eljövendő, vagy mást várjunk?*”, „*Szü ei ho erkhomeinosz é heteron proszdokómen*”; MT. 11,3), ennek megfelelően az elhívottaknak is „hasonló hullámhosszon” kell megnyilatkozniuk. Így fogva fel a példázat szövegének grammatikai többszólamúságát, a „*biadzetai*” aktív, illetve passzív szemlélete szimbólumszerűen összeér, azaz a két különálló magyarázat csak együtt alkot valódi egységet.

Az ország „előnyomulásának” dinamizmusát egyrészt a bibliai próféciák egyik alapszava, az *engüsz* (közel, közeli) adverbium, illetőleg az *engidzó* (közeledni, közel lenni) ige jelenti, másrészt viszont az a mozzanat, amelyre különösen a LUKÁCS-EVANGÉLIUM eleje, az angyali szózat hívja fel a figyelmet; eszerint a megszületendő gyermek majdani feladata az lesz, hogy „*felkészült népet állítson az Úr elé*” (*hetoimaszai kürió laon kateszkeuaszmanon*; LK. 1,17). A „*laosz kateszkauaszmanosz*” pedig a leginkább a jól felszerelt és jól kiképzett hadinéphez hasonlítható, amely minden tekintetben készen áll arra a célra, amelyre rendeltetett. Az evangéliumi szöveg maga olyan, mint valamelyik antik győzelmi sztélé, kőbe vésett felirat, amely útjelzőként mindig ott állt az elmúlt kétezer év során. A kérdés csupán az, hogy akad-e olyan „nép”, amelyik tisztában van vele, hogy az üzenet neki, éppen neki szól?

4

A túlfűtött várakozás s az ezzel együtt járó, a messiási vég eljövetelét sürgető türelmetlenség – miként ezt jó néhány példa is mutatja – a tanítványok gondolkodásától sem idegen; Lukács a minákról szóló példázatot így vezeti be: „*Miközben ezeket hallották, [Jézus] egy további példázatot mondott, mivel közeledett Jeruzsálemhez, ők pedig azt gondolták, hogy azonnal megjelenik majd az Isten országa*” (*hoti parakhréma mellei hé baszileia tu theu anaphaineszthai*; LK. 19,11). Az „anaphainó” igével kifejezett megjelenés (szó szerint: fel-

világlás, felragyogás) olyan kézzelfogható mozzanatot ír le, mint amikor például a végtelen óceánon tűnik fel hirtelen valamilyen sziget; az ilyen típusú képzet jelentősen különbözik a dolgok lelepleződését megragadó apokalipszistól. Ezentúl pedig, a kiinduló *villám* hasonlatnak megfelelően, a Názareti Jézus többször is hangsúlyozza, hogy „*az Isten országa nem megfigyelhető módon (meta paratérészeosz) jön el*” (Lk. 17,20), azaz nem a csillagászati megfigyelés (paratérészis, observatio) által kínált tapasztalatnak megfelelően.

Az idézett LUKÁCS-szöveghelyben feltárt kétféle tapasztalat – a természeti világ (phüszisz), illetőleg az „idők” (kairosz) jelei – egyúttal az apokaliptikus mindenség törvényeit is pontosan jellemzi. Amíg az apokaliptikushoz mérten csak látszatszerű, *látszat (doxa)* és *valóság (alétheia)* határvidékén elhelyezkedő apokrif világban többféle tapasztalat is igazolható (például az antik tudományoké vagy a misztériumvallásoké), s ezek – mint valamiféle nem szűnő napfogyatkozás esetén a holdkorong – változó mértékben ugyan, de mindig elnyelik a delelő nap fényének egy részét, addig a bibliai kinyilatkoztatás ennek a sztoikus *iszometria* elvében összegződő felfogásnak nem ad helyt. Az igazi, az eszkhaton eseményeivel egybefonódó apokalipszis mindenképpen a déli nap fényével jelképezhető; ennyiben és ebben a végső esetben a LUKÁCS 19,11-ből idézett *anaphainó*, valamint az *apokaliüptó* ige jelentéstartománya egybeesik.

A két- vagy többféle tapasztalat nem pusztán különféle teológiai tanításokban nyilatkozik meg, hanem valóban többféle, egymás mellett létező világot feltételez. Ez az állítás ráadásul ugyanúgy vonatkozik a János és Jézus korabeli zsidóság szellemi állapotára, mint Jud(ae)a (valamint az eleve heterodox Galilea) és a hellenisztikus oikumené viszonyára. Josephus Flavius úgy jellemzi a qumráni közösség eszmevilágával sok tekintetben rokon vonásokat mutató esszénusok tanítását, hogy azt teljes mértékben a sztoikus *heimarmené*-felfogás, tehát a befolyásolhatatlan sors uralma jellemzi (ANT. IUD. XIII,5,9). Ennek a BIBLIA szemléletével gyökeresen ellenkező felfogásnak a logikai antipódusát A ZSIDÓ RÉGISÉGEK szerzője a szadduceusok szabad akaratról vallott nézeteiben jelöli meg, s a kettő között mintegy félúton helyezi el a farizeusok állásfoglalását. Aligha kétséges, hogy például a Josephus Flavius által leírt esszénus, illetve szadduceus felfogás képviselői nem tekinthetők egy és ugyanazon világ polgárainak (mint ahogy nem is tekintették egymást annak!), jóllehet egy másik „világ”-fogalom, az *oikumené* (a héber *tébél*) szintjén természetesen együvé tartoztak. Josephus Flavius közvetlen élményeken alapuló beszámolóján túl, főleg a qumráni közösség tanításait szemlélve tűnik úgy, hogy a vaksors avagy a predesztináció nagyon is „pogány” tapasztalatokon nyugvó világát szinte csak egy hajszál választja el a kegyelem birodalmától. A már-már a kései antikvitás időszakát, az öreg Ágoston antipelagiánus traktátusainak (távrolról sem egységes) szemléletmódját idéző qumráni teológiai értelmezések a *sors* és a *szabad akarat* viszonyának kérdését illetően majd’ minden logikai utat végigjárnak. A gyakran felbukkanó, lefordíthatatlan *begóráló* (kinek-kinek az ő sorsvetéssel részül kapott pályája szerint) formula mellett például a DAMASZKUSZI IRAT-ban ott találjuk a „*bóharé derek is kerúhó*” (*utat választók, mindenki a szelleme szerint*) megfogalmazásmódot is; az pedig köztudott, hogy a BIBLIA álláspontja szerint az ember szelleme (*rúah*) nem lehet egyszerre otthon kétféle mindenségben is. Ahogy a DAMASZKUSZI IRAT szerzője vagy redaktora fogalmaz: az embernek – szellemére hagyatkozva – azt kell választania, amit a BIBLIA Istene akar, s azt kell elutasítania, amit Ő (tehát végső soron a törvény) megtilt (II,14–15). A hangsúly itt mindenképpen a *szellem* kifejezésre esik, hiszen ha a *kerúhó* választás nem is okvetlenül valamiféle gondosan mérlegelt, tudatos döntést fel-

tételez, a rúah logikai státusa rendkívül távol esik az antik lélekkifilozófiák szerzeágazó *akaratt*felfogásaitól. Amennyiben az ember ténylegesen „kerúhó” (kata to pneuma autu) választ, döntésével szükségszerűen „átlép” egyik világból a másikba, vagy lecövekeli magát ott, ahol addig is volt.

Az apokaliptika világejzszakájában a fenti értelemben felfogott választás egyre sürgetőbb volta, az a fajta döntéskényszer, amelyet Keresztelő János enyhén szólva is sokkoló hatású prédikációi követelnek, egyre nyilvánvalóbban kirajzolja azt a törésvonalat (hasadékot), amely az egymással összefüggő *világ*, illetve *korszak* (fogalom) felszínén tűnik elő. Ennek a törésvonalnak a jelenléte már a kései hellenisztikus zsidó apokaliptikus irodalomban (HÉNOKH-APOKALIPSZIS, a szír BÁRUKH, A TIZENKÉT PÁTRIÁRKA TESTAMENTUMA) jól kimutatható. Talán a legszemléletesebb példa minderre a Hénokh álmában megjelenő *szakadék* képe, annak az egész világtörténelmet felölelő vízióknak a részeként, amelyet az Isten által elragadott férfiú Mahalél házában látott (APOC. HEN. 90,24 skk.). „Túlélve”, méghozzá egy egészen új szellemi, történelmi konstelláció közepette túlélve a zsidó apokaliptika érzékelt krízist, a feltehetőleg a II. század közepe táján keletkezett „újszövetségi” apokrif irat, a BARNABÁS-LEVÉL is (minden valószínűség szerint) a HÉNOKH-APOKALIPSZIS-ra hivatkozik, amikor így fogalmaz: „*A tökéletes botrány elközeledett (Tò teleion szkandalon énniken), ahogy írva áll, s amint azt Hénokh mondja. Mert erre való tekintettel rövidítette le az Úr az időket és a napokat (szüntetméken tusz kairusz kai hémerasz), hogy siettesse a Szeretettjét, az ő örökségébe való bemenetelre*” (EP. AD BARN. IV,3a–3b).

Mindaz, ami a HÉNOKH KÖNYVÉ-nek és a BARNABÁS-LEVÉL-nek a keletkezése között eltel, nem más, mint egy új világkorszak születése, ám ez az új aión – úgy tűnik – szintén nyitva hagyja azt a kérdést, amely a messiási vég eseményrendjét sürgető „erősza-kosok” mentalitását jellemezhet, vagyis az idő lerövidítésének lehetőségét. Az *abbreviatio* rendkívül összetett problémakör mind az ÚJSZÖVETSÉG-ben, mind pedig az első évszázadok patrisztikai irodalmában; olyan, látszólag össze nem illő teológiai elemeket foglal magában, mint például a RÓMAI-LEVÉL 9,28, Jesája parafrázison alapuló „*logosz szüntetmémosz*” hasonlatának ókori interpretációi, az EPHESZOSZI-LEVÉL 1,10 „*anakephalaiószisz*” kifejezésének lehetséges magyarázatai vagy éppen ugyane kérdés meghatározó szerepe Irenaeus *recapitulatio* tanának kialakításában. Kifejezetten profetikuss célzatú példázataiban a Názáreti Jézus egy helyen beszél hangsúlyozottan az idő lerövidüléséről, mégpedig az úgynevezett nagy nyomorúság eseményrendjével kapcsolatban. „*Mert olyan nagy nyomorúság lesz akkor, amilyen nem volt a világ kezdete óta mostanáig, és nem is lesz soha. Ha nem rövidülnének meg azok a napok (kai ei mé ekolobóthészan hai hémerai ekeinaí), nem maradna életben egyetlen halandó sem, de a választottak miatt megrovidítottak majd azok a napok (dia de tusz eklektusz kolobóthészontai hai hémerai ekeinaí)*” (MT. 24,21–22). Minimális eltéréssel találjuk meg ugyanezt a szöveget a MÁRK-EVANGÉLIUM 19. fejezetében; az eltérés abból fakad, hogy amíg Máté a „*kolobó*” (*megcsonkítani, megkurtítani*) ige passzív aorisztoszt és futurumát használja – vagyis a mondatnak nincs közvetlen alanya – addig Márk aktív aorisztoszt használ, s a mondat alanyává a „*küriosz*” (Úr; király) főnevet teszi. A példázatban használt „*kolobó*” ige – hasonlóan a RÓMAI-LEVÉL 9,28-ban a „*szüntemó*” (*rövidre metszeni*) kifejezéshez – valamiféle „természetes egész” megkurtítására utal, s azt sugallja, mintha a végidőkre vonatkozóan (legalább) kétféle üdvrendi terv létezett volna; az egyik a „teljességet” célozza, s ebben az esetben a feltárulkozó, apokaliptikus mindenség teljes súlyával nehezedett volna rá a rejtkezők világára, a másik pedig a „*megcsonkított*”, azaz a részleges menetrend amely – „*a választottak miatt*” (*dia de tusz eklektusz*) – a túlélés reális esélyével kecsegtet. Minden

jel arra vall, hogy a tanítványok türelmetlensége, amely Isten országának *azonnali* eljövételét sürgette, az előbbi, vagyis a lerövidítetlen üdvrendi terv életbe lépését vonta volna maga után. Ebben az esetben ők is – miként „János napjai”-nak, valamint Jézus földi szolgálatának megannyi, túlfűtött messiási várakozással eltelt tanúja – az evangéliumi példabeszéd „*biasztai*”-ainak (*erőszakosok*) tökéletes megtestesítői lettek volna. Azt hiszem, a Názáreti Jézus összetett, többszólamú üzenetének (történetileg lokalizálható, illetve időtől független üzenetének) címzettjei éppen azok, akik a vég lerövidített idejét a „hátralevő” történelmi idő – vagyis az úgynevezett „rendelt idő”, a héber *ét* és a görög *kairosz* sokadik bibliai értelme – megkurtításával akarják paradox módon meghosszabbítani.

Jóllehet az evangéliumok és az újszövetségi levelek szerzői többször beszélnek a hátralevő idő „rövidségéről” – hiszen az örökkévalóság méhében szunnyadó vég a földi történelem bármely pontján *mindig* egyformán közel van –, a tovamúlónak és az elközelgőnek az egymáshoz viszonyított ritmusát elsősorban nem a megtörténő dolgok temporális természete szabja meg, hanem az embernek az apokaliptikus mindenség-gel szembeni helyzete. Ha már az imént a „kiválasztottak kedvéért” lerövidített időről esett szó, akkor mindenképpen említést kell tenni Jézusnak arról a magyarázatáról is, amelyben a tanítványoknak megindokolja: miért beszél a kívülállók előtt példázatokban, s miért értelmezi az elmondottakat csupán egy belső, szűk kör számára? „*Mert nektek megadatott, hogy megértsétek a mennyek országának titkait (hóti hümin dedotai gnónai ta müsztería tész baszileiasz tón uranón), ezeknek viszont nem adatott meg*” (Mt. 13,11). Úgy tűnik, hogy a „kívülállók” – akikre az idézett Máté-szöveghelyen egy, a JESÁJA 6. fejezetéből származó jól ismert prófécia vonatkozik: „*és szívükkel ne értsenek, és meg ne térjenek, és meg ne gyógyítsam őket*” ([*mépo*] *kai té kardia szünószin kai episztrepszószin kai iaszomai autusz*; Mt. 13,15) – számára egészen más patakmederben folydogál az idő, mint azok számára, akikre az apokaliptikus jelen bővízü áradata zúdul. Az a fajta készség, amely „*a mennyek országa titkainak*” megértésére irányul, kétségkívül az eddigiek során apokaliptikusnak nevezett mindenség ajándéka. Ha pedig így áll a helyzet, akkor az ajándék szintén valamiféle kiválasztottságot feltételez. Ám nem a jó vagy rossz értelemben felfogott *kiválasztottak* (hiszen kétségtelen, hogy a kívülállókkal szemben még az „erőszakosok” is azok) idézik elő a végidők Jézus által jellemzett aritmiás változásait, hanem egyszerűen *az ő kedvükért* történik mindez. Az iménti felismerésben pedig a vég megismerésére irányuló szándék és az eredet élménye körszerűen összeér.

5

A kereszténység születésének időszakát jellemző apokaliptikus szemléletmód rekonstrukciójakor lényegében véve a történeti filológia megszokott reflexével ellentétesen nem a kezdettől a vég felé ívelő utat kell bejárni, hanem éppen fordítva, a különféle eszkatológiai elgondolások, fantazmagóriák felől kell(ene) visszatalálni az eredet (*arkhé*) élménye felé. Az előbbi állításból persze az is következik, hogy a kezdetről – ha lehet így mondani – még kevesebbet tudunk, mint az eszkatonról, amellyel kapcsolatban az elmúlt kétezer év egyháztörténetét tekintve legalább annyi bizonyossággal megállapítható, hogy időről időre lángra lobbantja az ember bensejében szunnyadó szellemi szikrát, s feltüzeli a fantáziáját is. Ám az ilyen, a *mostani*hoz hasonló, abszolút „szellemtelen” korban a visszaúton haladó olyasféle feladattal találja szembe magát,

mintha a sivatag, a kiszáradt őstenger fosszíliai, üledékrétegei alapján kellene követketetnie a hajdan hullámozó víztömeg rejtette életre.

A szellemi értelemben felfogott „visszaúton” s egyúttal a kezdet tapasztalásának élménye „felé” haladva az ember szinte valamennyi, az ókeresztény kort jellemző eszkatológiai felfogással szembetalálkozik. (A montanisták túlfeszített khiliaszmosza, a gnosztikus álláspont, amely a földi történelem lefokozását úgy érzékelteti, mintha az csupán a pneumatikus mindenség felszínén fokozatosan kisimuló ránc volna, az üdvtörténeti Szentháromság-tanokkal összekapcsolódó elgondolások, amelyek a Pneuma Hagion „korszakának” eljövételét hirdetik, a szaduceusok által képviselt doktrínához hasonlóan a holtak testben történő feltámadásának tagadása stb. – mind-mind olyan teoretikus gátak és buktatók, amelyeket az *arkhé* felé vezető úton gondosan ki kell kerülni.) Mindezek a sivatagban – a porrá omlott emlékezet s az ily módon határtalan-ná váló múlt birodalmában – tornyosuló kolosszusok; önmagában egyik sem beszéde-sebb, mint a másik, egyik sem igazítja el az utazót, különösen nem, ha az a „kifelé vezető utat” keresi, sőt éppen ellenkezőleg, valamennyi a homoktenger halálos belseje felé mutat. Amennyiben a „János napjai”-tól a Názáreti Jézus fellépéséig ívelő időszakot, mint „üdv-történeti hasadékok”, egyfajta miniatűr világkorszakként határoztuk meg, valamint az idők összegyűlekezésének színtere gyanánt, úgy az iménti metaforika értelmében az *arkhé*, azaz a kinyilatkoztatás eseménye úgy képzelhető el, mint a sivatag létét megelőző őstenger. A víz felszínén először szigetként jelenik meg a kinyilatkoztatás (és a megváltásmű) helyébe tolakodó első tradíciófoszlány, majd pedig fokozatosan terebélyesedve a szárazföld visszaszorítja, végül mindenfajta lélettől megfosztja a tengert. Márpedig ez a kétfajta irányulás „kezdettől fogva” (*ep'arkhész*) egymásnak feszülő erők hadszínterévé avatja nem csupán az egyháztörténet elmúlt kétezer évét, hanem a bibliai értelemben felfogott világtörténelem egészét is. „János napjai” – amikor bekövetkeznek, a „mennyeek országa” addig soha nem tapasztalt közelségbe kerül a Jézus korabeli zsidóság számára – azonban nem pusztán az egyszer volt múlt tekintetében példázza a kiáradó *arkhé* jelenlétét és hatalmát (vagyis a sivatagot elborító tenger már önmagában is apokaliptikus képét), hanem tipológiai értelemben is. Azaz a jézusi parabolában említett „napok”-nak és „mostanáig”-nak – az éppen aktuális történelmi időben – még egyszer meg kell ismétlődnie a *paruszia* közvetlen előjeleként. Nincs az a metafizikai kősvatag vagy portenger, amely képes lenne – akár „a kezdet ellenében” (*kath'arkhész*) is – a feledés homályában tartani ezt az ígéretet. Ismét megjelennek tehát az „erőszakosok”, a mennyeek országának előhírnökei, parazitái és dühödt ellenségei egyaránt; az előhírnökök között pedig mindenekelőtt az a próféta, akivel kapcsolatban a MÁTÉ-EVANGÉLIUM Malakiás jövendölését ismétli meg, s Élijáhúnak (Éliasz) nevezvén, eljövételét (a) „*ho mellón erkheshai*” nyelvtani alakkal fejezi ki. A görög szöveg jelentheti azt, „*akinek el kell[ett] jönnie*”, vagy „*aki eljövendő [volt]*”, illetve „*aki készül eljönni*”. Az Illés–János tipológiai megfelelés minden jel szerint lezárja vagy még inkább „bekeríti” az üdvtörténeti hasadéknak nevezett korszakot. Ennek a lezárulásnak pontosan megfelel az „*eljövendő volt*” fordítási variáció; a Messiás parusziáját tudtul adó hírnökre, prófétára vonatkozhat a másik két grammatikai értelmezés: a szükségesség, illetőleg a közeli jövő nyílt, feltárulkozó szellemi horizontjának előterében.

Addig is azonban, amíg mindez *megtörténik*, s a bekövetkezettek az apokaliptikus angyalának szava – *gegonen* („*meglett*”; JEL. 16,17) – üti rá a pecsétjét, a *világtalan* múltak kősvatagán, homoktengerén csak az „*igazság útja*” („*hodosz dikaiosünész*” = volta-

képpen „*az igazsá levés útja*” – ezt a kifejezést használja a Názáreti Jézus az egyik, Keresztelő Jánosra utaló példázatában is; Mt. 21,32) vezet át, olyan út tehát, amely a jövő és a múlt felől bejárva eltéveszthetetlenül egy és ugyanaz. Feltételezhető, hogy amiként húsz évszázaddal ezelőtt Keresztelő János, úgy *most* a Messiás el- (vissza-) jövetele nének tanúságtevői is ugyanezen az úton érkeznek. A bibliai próféciaák nyelve visszatérő szimbolikával természetlen, kiaszott, sivatagos földhöz hasonlítja azokat a korokat, illetve azokat a kultúrákat, amelyek nélkülözik Isten ismeretét, ezzel szemben a Mindenható jelenlétét gyakorta érzékeltetik az eső, a hó, az élő víz kiáradásával; ekként beszél például Hósea „*az igazság esője*”-ről (Hos. 10,12 – „*vejore cedeq lakem*”), hozzátéve, hogy ebben az esetben is igaz állapotról s nem pedig a beavatott megismerésről van szó. Ennek a prófétai szimbolikának az egyik legszebb megnyilatkozása Jesájánál a virágba borult sivatag képe, de a vég, az apokaliptikus világ színre lépte mégsem írható le az iménti szimbolikával. Az eszkhaton ígérete még különösebb metafizikai tájat tár elénk, mint amilyen a virágba borult sivatag látványa. Habakkuk és Jesája talán egyazon prófétai tradíciót tükröző eszkhatologikus hasonlata alapján: „*Mert a föld megtelelik az Isten dicsőségéről való tudással (ki timmálé háárec ládáat et-kabód adonáj), ahogyan a vizek borítják el a tengert (kammajim jekaszú al-jám)*” (Hab. 2,14). Márpedig az eljövendő világ (*ha-ólám ha-bá*) ígérete Jézus példázataiban és próféciaiban is összefügg az *arkhé*, a tengert és a szárazföldet beborító vizek, vagyis az Istenről való tudás (*daát et-adonáj, gnószisz tu theu*) kiáradásával; ahogy a tanítványoknak a végidőt firtató kérdésére a Názáreti Jézus válaszol: „*Az Isten országának ezt az evangéliumát pedig hirdetni fogják az egész lakott világban, tanúbizonyságul valamennyi népnek (kai kérükhthészetai tuto to euangelion tész baszileiasz en holé té oikumené eisz martírion paszon toisz ethneszin), és akkor jön majd el a vég (kai tote héxei to telosz)*” (Mt. 24,14).

Visszakanyarodva a kiindulásul idézett jézusi példázathoz, a metafizikai égbolton végigcikázó *villám* hasonlatához: az újszövetségi eszkhatológia központi élménye, a Messiás újbóli eljövele mindenfajta történeti időt „bevilágító” esemény, ugyanakkor az apokalüpszisz pantón nyitánya is. Amint az újtestamentumi kánon utolsó könyvének olvastán kiderül, az apokalüpszisz „menetrendje” egyúttal az apokrif világ felszámolását is jelenti, s ezzel együtt mindenfajta ideiglenesség (időlegesség) megszüntetését. János apostol mindezt elsősorban a mélyen a zsidó hagyományban gyökerező névmetafizika segítségével fejezi ki: az apokaliptikus mindenség teljes uralma együtt jár a létezők *valódi nevének* „kiderülésével”. Úgy vélem, a „*Keresztelő János napjaitól mindmáig*” terjedő periódus a *végletekig* feszített ideiglenesség szimbóluma, s ekként az „időlegesség világkorszaka” is egyben. A *paruszia* pedig éppen ennek az időlegességnek a hatalmát zúzza szét, s miközben fényt vet a titokzatos „*erőszakosok*” (*biasztai*) kilétére, felfedi egy rejtőzködő korszak valódi nevét.

Csiki László

AHOGY A DOLGOK TÖRTÉNNI KEZDENEK

2003. február 19-re virradóra

A szív

Az egészséges közöny. A természetes. Hogy még csak ne is érezd.
Az öregujjadat, a nemzetedet sem. Az életmentő.
Ne verje fel a vérnyomást idegen vélemény, bárha igaz.
Működjenek szerveid öntudatlan, amilyenek.
Megtisztult ezen a vidéken, hogy csak akkor fogjuk fel: élünk,
ha zaklat saját életünk és egy más tekintet.
Ittasan beszélünk. Szeretjük a borkorcsolyát, a disznópörccöt,
a lázat, a hevületet, mint egyetlen tulajdonunkat.

Most az elvonás görcsös tünetei jönnek.
Nem bírunk, mert nem akarunk csihadni,
félünk, hogy a nyugalom halál, noha boldog lehetne, mint maga a vágy.
Nem tudjuk, hol az, mert hiszen mindig testközel, odaát, idebenn.
Göggel félve viseljük, keressük, eleve elrendelt forradalmakban,
tüchtig berendezett légerekben,
kihívjuk, tudva, hogy vesztes csatába kezdünk,
és élvezzük a vereség mámoros előérzetét, az olcsó drogot,
nekimegyünk a szögesdrót kerítésnek, a folyónak.

Ki pedig pusztulásáért szenvedve nem küzd: nekünk idegen.
Miként ha nem látná önnön értelmét, a végét,
kihűlt a hagyománya, lávakövön lépdél.
Nekünk van vérontó késünk az agyagos gumicsizmaszárban,
ő értetlenül figyel a mozdulatot.
Neki kockás flanelinge van, mi értetlenül figyeljük,
hogy nem szívünk felé mozdul,
a kibontott disznó fényen hűlő zsigereire mered.

Mindig a szívünk, az ökölnyi nyers hús, a vulkán tetején
vagy a családi ház udvarán! Ahogyan mondjuk.
Ahogy kezünkben visszük, mutogatjuk, át a városon.
Azt mondom ma éjjel, egyedül: ne figyelj rá.
Mondom, hagyd a szíved odahullni. Békés éjszaka van.
Nem kirabolni akarnak azok a csúnya, késes fiatalok a kocsmá előtt.
Légy közönyös. Maradj magadnak.

Ne legyél senki azért, csak bátor, csak másmagad.
Ne védekezz, hanem érts. Mások dolga a többi.
Lehet, hogy fiaid azok.

A vágy

Tavasza lesz, mert egy öreg ember énekelt. Nem én voltam az.
Éjszaka volt, egyetlen csillag látszott és sok fényes felirat.
Előttem ment a fagyos járdán, szállt belőle a hang, a pára.
Egy öreg ember volt csak, józanul, vászoncipősen,
aki megelégette a telet, a sötétséget, és azzal áltatta magát énekeltében,
hogy megéri a reggelt, a jégzajlást, a szabad halászatot a folyón.
Ilyen emberhez szólni sem lehet.

A név

Mióta nálunk nincsen munkás,
munkásosztály meg még annyira se,
mióta tagadva felejtjük a szót is,
a „fizikai dolgozók” a járóbetegosztály fehér
nyilvántartójába járnak megérdeklődni,
kicsodák is ők, és tüdőgyulladásuk van-e.
Kihordják azt lábon. Közben
nagy vasakat raknak fel nagy teherkocsikra.
A gyárudvaron akkor éppen sárgul a fű.
Ennyi az egész.

A rög

Tetszetős izéket, ígéket mondtak tegnap nekem a nagyteremben.
Elhittem szinte. De aztán a fényes parkettán,
lábamnál megpillantottam egy kis rögöt.
Enyém vagy, mondtam neki, mert minden az enyém.
Felvettem és megettem.
Ha föld, ha kutyaszar: hidd el,
mondtam magamnak, de ne szólj,
hogy olyan az íze, mint neked.

A hely

Kimentem tegnap célba lőni.
Nagyon hosszú volt előttem a mező,
nagyon sárga volt rajta a gyepek.

Morzsalékos barna göröngyök voltak közte,
két felén téglafalak.
Istenre gondoltam egy pillanatig.
Tudjátok, ő a tízes kör. Az a fekete pont,
ami köré hullámgyűrűket szoktunk rajzolni.
De aztán a földbe lőttem, a fűbe,
és azt eltaláltam.
Lehet, hogy ott rejtezett.

A bolt

Csemegekereskedés. Elemcsere. Cseremele. Hat raklap.
A testes nő néz, a bor pimpósodik,
álmodja egyik a másikat,
egyikük sem tudja, hogy mi végre,
hogy létezhetne máshol, más palackban, hogyan,
csak elvannak maguknak.
A bornak vörös eres tülökorra lehetne,
a nőnek bukéja. Mindkettőt üvegen át nézem.

Vigyázz, mondom magamnak a világos kirakat előtt,
ha most bemész ebbe a zöld bádogszobába,
száz narancs és mázsa krumpli közé, az ő helyükre:
feleségül veszed valamelyiket,
aztán bámulva bánhatod, amíg még tart az életed.
Szalámi. Esetleg pityóka.

A lányok

Tündéreim, öröms reggelek jönnek,
egyetlen vágyat nem hagytok magatok után,
csíráatlanítva süt fel majd a nap,
csak éppen hihetetlenül, nélkülütek.

Aztán pedig dolgozni kell, vagyis felejteni.
Míntha nem láttam, nem műveltem volna
testtájaitokat, a vér bokrait fakasztva égig.
Ezeket a teljes Itáliákat míntha
nem jártam volna be minden ízükben,

hanem csak sivár járókelő lennék, kutyasétáltató,
és hagynám, süssön telibe a hajnali fény.
Ti pedig alusztok, egymást ölelitek legalább
a nyirkos, meleg dunna alatt,
ti kedves dögök, velem teljesek.

A had

Emberöltő. Húsz év, egy óra.
Kitör a gőg, a háború. Elérkezik a perc.
Feltarajlik a frusztráció, odamos,
arra az idegen vidékre, kék hegyek közé,
ott basszuk majd a családanyákat
a gyújtóbombák fényénél, ahonnan elmenekültünk.
Hátunkra omlik a nádfal, a vályog,
a karon ülő leányka meg visít.
Egyebek is történnek talán.
Megtörténhetünk mi magunk,
elmondhatatlanul.

Azt üzenem hát már virradóra,
vond ki hadadat, faszodat arról a tájról,
hagyd szabadon lüktetni a bíbor pinát,
éppen rád vágyakozva, kisfiam.

Az év

Csitulj el végre, most, hirtelen,
nem élhetsz ilyen túlérzékenyen,
ezt mondta féltő igazgatóm.
Mi vagy te, fotópapír az előhívóban,
vörös fénynél, amikor felgyújtják a fehéret,
vagy rád nyitják az ajtót?
Lehetnél? Lenni akarnál? Bírnád?
Nahát! Nyílik az ajtó.

Kimentem akkor, húsz évvel ezelőtt
a napsütésbe, az üvegpalota elé,
és olyan fekete lettem egyszeriben,
mint voltam éjszaka, egy nappal előbb
a házastársi ágyban, fal felől.
Feketének éreztem magam. De talán réGINEK.
Nem éreztem semmi egyebet. Helye se volt.
Fekete voltam. Azt hittem, ez jó vagy másvalami.
Ezek meg csak néztek és járkáltak
óriási retikülökkel.
Mintha emberek lettek volna.

A bátorság

Nézzed! Ne hagyd! A tieid.
Azért lövöm le az őzsutát, mert ha így
meg nem állítom, soha nem látom igazán,
mondta egyszer a vadász.
És ez a süldő cigány kurva,
amikor franciázásra hív be a kapualjba,
és úgy bújik hozzád közben, akár az unokád,
amikor odahajtja setét fejét a kabátodra,
nyála rácsorog, odafagy ingyen, ez nem a tied?
Csak nem mersz elmenni vele, sem látni igazán.

A hézag

Tegnap ateista próbáltam lenni.
Ma istenhívő akarok lenni.
Nincs különbség, csak egy éjszaka,
csak egy véres Jézus. Csak én.
Csak én magam. Magamban.
Másutt hol lehetne?

A prológ

A séta véget ért, hasznát más nem látja,
egy disznóm sincs, hát egynek sincs pajtája,
de virrad, süt a nap, noha azt se látom,
kacagok magamon, mint kényszerű páron,
fejem majd' leesik, akkorát bólintok:
éltesse el máig Isten Balassi Bálintot.

Kukorelly Endre

ÉLET ÉS NEM EZEKET ISMÉTELGETIK

(2002. december 19.)

Ahhoz k'epest még mindig túl
sok autó jár
a ház előtt.
Akárhogy kicsomagolom magam, nem
vesznek át, nem
vesznek rajt' erőtt,

ha pedig begubózok, kicso-
magolnak, mindenkit
érdekel,
úgy látszik, hogy mi van belül, mi az, amit
majd oly könnyen
dobálnak el.

Tudod, van egy bizonyos jel-
legzetes
csuklómozdulat,
ahogy a csikket elhajítva a táskájában
turkál, új csikk
után kutat.

Én tényleg jól tudom egyébként, bármilyen
hülyén hangzik, hogy mi az,
amit várok.
Fölszállok egy járműre, és
a végállomáson
leszállok,

járkállok egyet, aztán vissza-
szállok
a következőre,
így szálldigálok
az *akárhogy-is-de-elhagynak-
a-nőkre.*

Vagy nem. Nem úgy. Nem így, ahogy.
Aligha úgy van,
ahogy mondom.

Nem kezdek, nem hagyom abba, nem
várok,
nem elrontom.

Tehát fölszálltál. És leülsz,
kinézel a.
Nézed az ablakon
saját magad. Ott saját magadat
látod
nagyon-nagyon,

meg némi piszkot, mert mindig
pocsékul van
le mosva,
csorog végig rajtad, le rád, ég
és föld minden
mocska.

Hazafelé még bemegyek
a boltba, és
veszek szalámit.
Még jó, hogy ahhoz képest kapni
mindent. Még jó
kapni bármit.

(2002. december 23.)

Álltam az árokparton
egyszer
az apámmal.
Ez akkor van vagy nincs. Ez akkor van,
ha az ember a régi
kacatok közt rámol.

A biciklit fogom, mellettem
áll, közel
a kerítéshez,
kinéz a képből. Jól néz ki.
Csipkézett
széle van a képnek.

Sütött a nap, ez akkor van. Akkor még alaposan
süt a nap, nincs
semmi árnyék.
Néz be a kertbe az apám.
Ilyet én
kitalálnék?

Egy gyerek áll az út szélén, most
mondjam *innen* azt,
    hogy *távol*?
Te szerettél volna
csirkékre lövöldözni
    légpuskából?

(2003. január 6.)

Néha beleolvasok
a naplómbe.
    A-
lig hihető dolgok, szomorú,
viccesebb,
    buta,

nem hinnéd.
Nem
    hiszem,
mik voltak
és
    mi nem,

nyúlánk, falánk, van
amit
    nem is értek,
van, hogy túlzottan is, nagyjából
így. Nagyjából
    ez a mérték.

Például, vegyük ezt, hogy
1995.
    december
hatodika. Mindent különben
elfelejtetek. F'lejt
    az ember,

azért van ez a, mondjuk így,
a rendszer, hogy
    eszembe
jut, ami majd mindjárt
újra egész' el lesz
    feledve,

érzelmek, ahogy messzi
elsodortak, épp
miköz-
ben elintéztem 4 vagy 5
ügyet. Hozzáfogtam
öt semmihöz.

EGY FÉNYKÉPRE

Valakik a kerítés mögé bújva néznek.

Valaki néz.

Most megpróbálom felidéz-
ni, hogy milyen színe volt annak az edénynek,

amiben a lehullt barackot és

a szilvát gyűjtögettük. Nem tudom,

miért, nem főzött semmit az apám olyan nagyon.

Nem lett kifőzve semmi, no, de szó szerint, ezt mind vedd szó szerint. Valaki néz a kerítés

mögül. Nem volt egyébként gyűjtögetve se. Milyen színű

legyen a kép?

Kék szilva? Sárga fű?

Csíkos nyugágy, a kerti asztalon mélyzöld kristályvizes palack? Elég

forró nyarak? Legyen csíkos? Olyanszerű,

mint lent a föld és fenn az ég?

Pósfai György

DENDROMÁNIA

Amikor a gesztenyék ügyében leutaztam Z. megyébe, egyáltalán nem voltam biztos a dolgomban.

Igazi csirkeszagató idő volt. Alacsonyan lógó, ólmos havasi ködrongyokat sodort a szél, és hideg, áztató-szurkáló cseppekkel mosta végig a határt. A furcsa az volt, hogy errefelé nincsenek havasok. A vonatot rajokban kísérték a héják és a kányák, ki-kiváltak a higanyszürke felhőkből, bukórepüléssel levágtak a földközébe, majd a széltől

lökdőse újra felemelkedtek a ködbe. A gyerekek lehúzták az ablakot, és csirkecombot hajigáltak a magasba. A ragadozók fölülről rácsaptak a zsákmányra, előrenyújtott karmokkal, ritkán hibázva. Az öregek rászóltak a gyerekekre, felhúzták velük az ablakot, mert a nyirkos ködhuzaat becsapott a nyíláson, nyakuk köré tekeredett, beszívódott a hátukba, csontjukba.

L., a valamikori megyeszékhely vigasztalan képet nyújtott. Csupán néhány eső áztatta utcácskája van, azok sem vezetnek sehova. Egyetlen cukrászdájában a három cigarettahamus asztalnál meg az állópultnál favágók és terménykereskedők fűjják a füstöt, isszák a rossz kávé, de egymással nem beszélgetnek, mert nincs közös témájuk. Átutazó családok megállnak a központi terecskén, kiszállnak a kocsiból kinyújtóztatni a lábukat, és mivel nincs hova menni, beszaladnak az eső elől a templomba. A plébános mindig ott lebzsel, leselkedik, harsány szóval üdvözli a betérőt, és lendületes gyakorlottsággal magyarázni kezdi a templom történetét. A gyerekeknek tréfás találos kérdéseket tesz fel, arcukba hajol, barackot nyom a fejükre. A gyerekek értetlenül és ellenségesen ülnek a hideg padokban.

Az ilyen helyen az emberek nap mint nap felteszik maguknak a kérdést: érdemes-e egyáltalán?

A gesztenyéről volt néhány adatom, de ezek elavultak és megbízhatatlanok voltak. A régi adatközlők pontatlanok, gyakran elragadja őket a képzelet. Meg aztán annyi minden változik mostanában, épp a gesztenyék maradnának érintetlenül? Sokan kérdezték tőlem a fővárosban: mi van a gesztenyékkel? Tényleg vannak még nyolcszázadosok? Nem tudtam biztosat mondani, s ilyen-olyan szóbeszéd kapott lábra, az embereken kezdett eluralkodni a pánik. Bizonyosságot kellett szerezni, ezért mentem le Z. megyébe.

L.-ből egy szárnyvonalon eljutottam S.-be, térképábrázolataim itt véget értek – ettől kezdve halvány emlékeimre és a felcsipegetett mendemondákra kell támaszkodnom. A falu végén, kerítetlen házban lakott régi iskolatársam, nála szálltam meg. Késő éjjelig borozgattunk a sárga lámpafénynél, régi emlékeket idézgetve, majd rövid nyugalóra tértünk. Nyugtalan volt az álomom, gyakran felriadtam barátom félvad kutyáinak csaholására. A túlsó domboldal bükkösében csavarogtak, s valami vadat verhettek fel – legalábbis akkor azt hittem.

Váratlan kép fogadott reggel: vakító fehérség mindenfelé, vastag hótakaró borította a tájat. Vállamra lódítottam zsákomat, s egy kupica éhgyomorra nyelt szilvapálinkával nekivágtam az országútnak. Dermesztő volt a hideg, csikorgott talpam alatt a hó. Nem messze a háztól nyomok keresztezték az országutat: a porhó a nyomokba omlott, de kocsikerék, paták és valami óriási macska nyomait véltem felfedezni.

Egész nap gyalogoltam, s kezdett valami tompaság eluralkodni rajtam. Az út egyre keskenyedett, a hóban semmi nem mozdult, senkivel nem találkoztam, arról, hogy merre járok, csak körülbelüli fogalmam volt. Este hideg szalonnás babot ettem, majd egy szőlőhegyen talált présház cserepeit megbontva bemásztam a padlásra. Szerencsém volt, szénát találtam, s reggelig nagyot aludtam.

Világosodásra megint változott az idő: enyhült a hideg, a hó felpuhult, de sűrű köd borított mindent. Bizonytalan ragyogás szűrődött át a ködön, hol innen, hol onnan, ahogy a köd ritkult-sűrűsödött. Csak úgy megérezésre választottam irányt, bízva a gesztenyék iránti affinitásomban, s elszántan gyalogoltam tovább. Egy enyhe lejtőn hirtelen csilingelést és állattrombitálást hallottam, s a ködből szekerek és imbolygó alakok váltak ki, libasorban haladva. Megálltam, s figyeltem az utamat keresztező menetet:

egy cirkusz haladt el előttem. Pompás, büszke lovak emelgették parádésan patájukat, egykedvűen hintázó elefántok húzták surrogva lábukat a mély hóban, tarka ruhás, fáradt bohócok lépkedtek a nyomukban. Egy fehér tigris kényeskedve lépegetett, megmegrázta mancsait, a hideg havat rázva róluk. A sor végéről ostoros, cilinderes úr lépett hozzám, s halkan bizonyos gesztenyeliget után érdeklődött. Megtudtam, hogy telelni ide szoktak vonulni, egy gesztenyeligetben letáboroznak, szalmából kunyhóik vannak ott, nyárról félretett szénabálák, hordókban káposzta, felhasogatott tűzifa, s szalonnás babon és forralt boron kihúzzák tavaszig. A melegebb napokon előveszik a köteleket, karikákat, zsonglőrbábokat, gyakorolják számaikat, s közben kondérből birkapörköltet esznek. Most, hogy annyi minden megváltozott, a hóban-ködben utat tévesztettek, és körbe-körbe bolyonganak.

Nem tudtam útbaigazítást adni, de megígértem, mihelyt találok valamit, üzeni fogok.

Továbbindultam, egyre jobban átvizedő bakancssal, hűlő testtel, káprázó szemmel. A minden irányból ragyogó ködös, fehér fényben igyekeztem egyenes utat tartani, de már nem bíztam benne, hogy megtalálom a gesztenyéket. Talán már nem is léteznek, megszűntek, kivonultak, feloszlottak. Nem vesznek részt a mában, álombamesébe költöztek, szőlős dombjaikkal, szelíd csöndjeikkel, halk roppanásaikkal más világba távoztak. A gesztenye tartós, de nem agresszív, inkább kitér, visszavonul, félrehajol. Mit keresek itt? Hiába jöttem, átfagyó kézzel, jeges lábbal botorkálok, a köd felold, fejem kitágul, érzékeim felhígulnak, testem szétszűremlik. Ha nem találok, amiért jöttem, szétáramlok a ködös hőmezőkön, visszamenni, összeszedni, újratekdeni nem tudok. Hideg, köd, időtlen sűrű fény.

És mégis! Egy óra, két óra, egy nap után a köd emelkedni kezdett, a távolság tisztult, a napkorong egyre jobban áttört, s ekkor gesztenyeligetet pillantottam meg a hullámos táj horpadásában. Csavart törzsű, de egészséges, puha barna kérgű gesztenyék rajzoltak furcsa ábrákat a hóháttérbe, tövükben szalmakunyhók álltak, meleg pára gőzölgött a fészerekből, a tisztásokon tűz lobogott a kondérok alatt. Nem kellett üzenem, a cirkusz már megérkezett, helyüket megtalálták előttem.

Egyszerre felmelegedtem, a napon bakancsomról leolvadt a jégkéreg, kedvem visszatért. Friss erővel indultam tovább: megújult a remény, a siheder gesztenyeligeten túl talán még megvannak a nyolcszázások. Az égen megjelentek a héják és kányák, de most nem vadásztak, csak keringtek a meleg fényben.

Laposan, alacsonyán sütött már a nap, mikor megtaláltam a domboldalt. Régi kerek kút állt az aljában, kismadarak csettegetek az elvadult gyümölcsösökben. Megpillantottam az első hétszázast, sietve törtem hozzá a havat. Mindjárt láttam, hogy mögötte ott áll – szívdobogva becsültem fel – egy nyolcszázás. Aztán még egy, meg még egy!

Megálljt parancsoltam, nyugalmat erőltettem magamra. Ráérek, a nap már lefelé tart, de most már biztonságban vagyok. Megvannak a nyolcszázások, élnek, élek, kibírjuk, tartósak vagyunk, van menedék. Hosszú mérőszalaggal körbemértem törzsüket – 815, 832, 840 –, nekitámaszkodtam mélyen barázdált, puha kérgüknek, felbecsültem a szememmel, megőrzésre eltettem a látványt.

Még az éjjel visszaindultam a nyomaimon. Hátramaradtak a sötétben a nyolcszázások, elhaladtam a barátságos gesztenyeliget mellett – persze tűznek, kunyhóknak, cirkusznak nyoma sem volt, kitaláltam az egészet. Senkit nem érdekelnek a gesztenyék – rajtam kívül –, a fővárosban sem pánikol senki, hogy megvannak-e még. Azt csak úgy mondtam. Sosem lehet tudni, mikor hazudok.

Csak a fák az igaziak. Kereszteztem a tigrisnyomokat, aztán feltűntek S. fényei. Felvertem barátomat, pár órát még lehetett aludni. A félvad kutyák most csöndben voltak.

Reggel a vonaton ülve gondolkoztam kicsit. Az idő éppen olyan ólmos, szeles, köd-szüremlős volt, mint idefelé, de most már nem nyugtalanítottak a gesztenyék. A héják és kányák helyett most sirályok és kormoránok kavarogtak az ablakok előtt. A nyolc-százas gesztenyék tehát rendben vannak. Viszont utána kellene nézni a kilencszázas tölgyeknek, régen jártam arra, és aggódok.

Van egy ismerősöm, aki mindenben meglátja a jót. Igazán szerencsés ember. Hazafelé gyalogolt egyik este, fáradtan a munka után, szinte vonszolva magát, a vércukorszintje is leesett. Nem kívánt semmit, csak le akart heveredni a tévé elé, keze ügyében valami enni-innivalóval. De reggel megígérte a kislfiának, hogy elmegy vele este teniszezni, és nagyon készül rá a gyerek, nem okozhat csalódást neki. Össze kell szednie magát, pedig semmi erőt nem érzett a szaladgáláshoz, minden porcikája a nyugalmat kívánta. Ekkor eszébe jutott, hogy reggel milyen sápadtnak látta a gyereket. Hátha közben megbetegedett, és akkor nem kell teniszeznie! Hazaért, és lám, tényleg beteg volt a gyerek! „Én már csak ilyen szerencsés ember vagyok” – mosolygott magában szemérem bűszkeséggel. Hitte is meg nem is, hogy ő valami kiválasztott szerencse-csudabogár.

Ott volt például az az eset, amikor leadta az Akadémián a nagydoktori disszertációját. Nem fektetett bele túl sok energiát, fölöslegesnek tartotta, utólag aztán persze idegeskedhetett: elég lesz az a harmincvalahány oldal? A többiek szerint száz oldalnál kezdődik egy valamirevaló disszertáció. Kifog holmi vaskalapos urakat, akik visszadobják az egészszet, ugrik az eljárási díj, kezdheti újra, neki kell veselkedni megint, és még ráadásul a presztízveszteség... Nagyon nyomasztotta a dolog. Ekkor hívta föl az orvosa, és közölte vele, hogy rákja van, úgy két hónapja lehet még hátra. „Hohó, akkor nem kell aggódnom! Gond egy szál se!” – rikkantotta. Olvasta ugyanis a doktori szabályzatban, hogy ha egyszer beadta a disszertációt, már jogosult a *post mortem* eljárásra. Egy halott tudóssal meg ki merne packázni? Halotról vagy jót, vagy semmit. Tiszta ügy, a doktori sínen van.

Azért azt a két hónapot még el kellett tölteni. Hideg tél volt, és valahol elvesztette a sapkáját. Már éppen bosszankodni kezdett volna, de belenézett a tükörbe, és látta, hogy bizony öregszik már, és bozontos szőrpamacs nőtt a fülemből, egészen szétterjedve. „Legalább a fülem nem fog fájni” – konstataulta elégedetten.

Hanem ugyanez az ismerősöm, amikor meglátogatta kedvenc bükkfáját, nem talál szavakat. Fél évvel korábban járt ott, akkor vagy negyven méterre magasodott a sudár fa, óriási koronával, hat méter fölötti törzskörmérettel – ez volt a legnagyobb bükkfa, amit ismert. Most ott feküdt a földön, lerogyva, vihartól derékba törve, széthasadva. Döbbenet bámulta ismerősöm az összetört ágakat, az élettelen törzscsonkot, aztán levágta magát a földre, és csak rugdalózott tehetetlenül!

Kétféle ember van. Egyrészt vannak azok, akik nem ismerik a nagy fákat, másrészt vagyok én. (Ilyen agresszív nagyképűséggel szoktam kezdeni az előadást. Szavaim idegenkedést, sőt ellenszenvet ébresztenek, de éppen ez a cél.) Persze tudom, sokan ismerik a zsenyei vagy a hédervári tölgyfát, és még azt sem vitatom, hogy akadhat

olyan, aki tud még néhány kapitális fáról. Azt már viszont erősen kétlem, hogy van olyan, aki – mint én – végigjárta az ország összes hatszáz centi fölötti törzskörméretű tölgyfáját, és még az ötszázások többségével is tisztában van! De még ha akadna is ilyen megszállott, a fákat igazán még ő sem ismerheti. Ahhoz masszív darwinista meggyőződésre van szükség.

Tudni kell: a fák nem emberek, semmi közös nincs bennünk, életstratégiájuk a fel-foghatatlanságig más. Aki romantikus képzeteket társít a nagy fákhhoz, elábrándozik, hogy a nagy fejedelem ide kötötte a lovát, a költő itt írta a versét, és más, teljesen érdektelen gondolatokat dédelget – az semmit nem ért a faléből, az csak a saját pitiáner gyarlóságainak ingoványában keres valami szilárd támaszt. Felnézve egy famatu-zsálemre, úgy érzi, izgága kis vágyai a bölcs, öreg fára vetítve megnemesülnek, rövidke életű fejéből kitekintve távoli múltba és jövőbe nyíló perspektívát lát, és a fával közösségben végre ő is valaki... Így kéjelegnek a tudatlanok! Értsük meg: a nagy fák nem bölcsességet, jóságosságot, hanem közömbösséget, sőt rosszindulatot testesítenek meg. A fák – különösen fiatal korban – agresszívak, néha egyenesen gonoszak! Elnyomás, letiprás, táplálékelszívás – ez minden aktivitásuk. A fák veszélyesek! (Értetlen tekintetek merednek felém a széksorokból, hideg szemüvegek villannak.)

Mi tehát akkor számunkra a nagy fák igazi lényege? Mi az a mágius erő bennük, ami az embert mellbe vágja? A masszív, nagy fák nyilvánvalóvá teszik: másképp is lehet élni. A sok rohangálás, kaparászás, nyomakodás, harácsolás, információhabzsolás csak az egyik stratégia. Ami nekünk számít, amiért törjük magunkat, az itt teljesen közömbös. Itt más a lépték, a stílus, a cél. Ez ver fejbe bennünket, amikor megállunk egy nagy fa alatt: egy négyszázas fát megcsodálunk, egy ötszázastól elámulunk, a hatszázások lenyűgöznek, a hétszázások láttán pedig szép gondolataink támadnak a lét esetlegességéről és értelmetlenségéről.

Ideje tisztáznunk, hogy nagy fa alatt vastag törzsű fát értünk, mert ez az életkor, tömeg és tekintély mércéje. De hogyan mérjük a törzskörméretet? Forognak ugyanis ilyen-olyan listák, füzetek, könyvecskék teljesen megbízhatatlan adatokkal! Jámbor földrajztanárok, naiv erdészek, hithű lokálpatrióták, impraktikus költők húzzák ki a mérőszalagot, izgalmukban megremeg kezükben a centi, szemüvegük félrecsúszik, és máris egy-két méterrel nagyobbat látnak! Elfojtott, teljesületlen vágjak, hiábavaló hírnévsóvárgás manifesztálódnak az inflálódott adatban. (Elöttem a jámbor tanáremberék, naiv erdészek zavartan köhécselnek, szemüvegüket igazgatják, papírokkal zörögnek.) Ne ott mérjük a törzset, ahol a legszélesebb! Legyünk kritikusak magunkkal szemben, gyakoroljunk önuralmat, tanuljunk alázatot! Mellmagasság és a talaj között keressük a lehető legkisebb körméretet, mert csak így tisztességes összehasonlítani a fákat. Nem jut jogosulatlan előnyhöz sem a fölfelé, sem a lefelé szélesedő, netán talajközelen szétágazó fa!

De térjünk végre a tárgyra! („Veszélyes fák” az előadás címe.) Mitől veszélyesek a fák?

Ismertem egy embert, aki gyakran kigyalogolt a vetyeháti nyárfához. Ott ült alatta legutóbb áprilisban, hallgatta a tavaszi madárdalt, az erdőzsongást, érezte a közeli Maros vízszagát. És ez a nyárfa – az országban a legnagyobb – egyetlen roppanással kildölt, maga alá temetve a fatönköt, amin az ismerősöm üldögélt! Szerencsére egy hét különbséggel. Sosem lehet tudni, mikor roppan meg egy ilyen öreg fa, mikor zuhan le egy mázsás faág, a mérőszalagos, fényképezőgépes dendrológus mikor török össze, pláne, ha még annak se tud ellenállni, hogy felmásszon a roskatag, korhadt fára!

Ragályos kórt is terjesztenek az öreg fák. Könnyű elkapni a dendrovírust, kigyógyulni belőle szinte lehetetlen – de nem is érdemes. Tünetei: folyton forgó nyak, kutató tekintet, autóvezetésről elterelődő figyelem, alig hallható motyogás: ott egy ígéretes négy százas, legközelebb megállok, megmérem, csak nem egy ötszázas hárs az ott a temető szélén, bocsnem figyelttem, amott magasodik valami öreg fa, oda kell mennem, ezt még várjátok meg... Előrehaladott fertőzés esetén kötelességek elhanyagolása, megengedhetetlen költségek, illetéktelen kerítésmászás, a beszélgetési témák leszűkülése, kapitális példányokhoz közeledve szívdobogás fellépése, egyéb élmények degradálódása, magánykeresés, elhatalmasodó Homo-fóbia a jellemző. Végző stádiumban akár önignorancia is előfordulhat.

Mindezek ismert veszélyek, és ami ismert, az már másodrangú veszélyességű. Az igazi, elsőrangú veszélyek azok, amelyek ismeretlenek, váratlanok, nem lehet készülni rájuk, mert mindig változnak. Amíg eljutunk egy nagy fához, mi mindennel kell megküzdeni! Időt nyerni, eljutni, enni-aludni, embereket, faluszéli kuvaszokat kicselezni, gázosokon áttörni, sáros mezőket leküzdeni; bármikor megmarhat egy kígyó, megcsíphet a bögöly, napszúrás kaphatunk, belénk köthet egy agresszív bozótos. Az öreg fák maguk is tele vannak ismeretlen veszéllyel. A vastag törzs sok mindent eltakar, ki tudja, mi lapul mögötte? Két irányból egyszerre nem tudunk körbemenni, így mindig fennáll a veszély, hogy valami ismeretlen fenyegetés vedünk lépést tartva, körbejárva mindig a fa túloldalán ólálkodik. Aztán egyszer csak azt vesszük észre, hátunkba mélyed egy agyar, nyakunk köré tekeredik egy csáp, dermesztő bűz csap az orrunkba, savas nyál folyik a fejünkre. (Feszült tekintetek merednek felém, mereven ül a hallgatóság, készen arra, hogy felálljanak.)

Na jó, tudom, hogy ritkák mifelénk a veszélyes fenevadak. Az óvatosság azért nem árt. Ha valaki nem teljesen fitt fizikailag, ha nincs kellő akarateréje és alázata, ne is fogjon nagy fák keresésébe. De még ha felkészültnek érzi is magát, akkor sem ajánlom, hogy a nagy fáimat zargassa! Mert lehet, hogy nem lesz mögöttük szőrös-nyálkás-agyaras-csápos fenevad, de én lehet, hogy ott leszek, és előrontok, és kupán vágom, aki fel meri fedezni az én fáimat, és ki akarja sajátítani magának vagy pláne a többi embernek! Ha egyet is meglátok maguk közül a kedvenceim körül ólálkodni, nem álllok jól magamért! (A székülések felcsapódnak, a közönség morogva, felháborodottan zajongva távozik.)

Valahogy sosem volt nagy szám nálunk az űrkutatás. Amikor hallottuk, hogy Gagarin körözött egyet a Föld körül, egyik bátyám kiürítette a nagy szerszámosládát, kivitte az udvarra, fel a farakás tetejére, aztán belebújt. Két óra múlva előjött: ez semmi, én is megcsináltam – legyintett. Az űrkutatást ezzel leírtuk. Persze azért megnéztük a holdra szállást meg ilyesmit, de nem jöttünk különösebb izgalomba.

Viszont egy afrikai szafari terve erősen foglalkoztatott bennünket. Sivatagok, őserdők, vadállatok, kannibálok – csupa nekünk való kaland. Úgy gondoltuk, terepjáró autót építünk, azzal fogunk kalandozni. Odafele vagy megkerüljük vele a Földközi-tengert, vagy áthajózzuk Port Saidba – mindkét megoldás jónak tűnt.

Az autóépítés nem ígérkezett megoldhatatlan feladatnak. Legidősebb bátyám már épített hajómodellt elemmel hajtott villanymotorral, a bicikliket is zét tudta szedni, össze tudta rakni, órá bíztuk az aprómunkát. Valami roncslepről majdcsak összeszedjük a szükséges alkatrészeket. A legfogasabb problémának a gumikerekek kérdését tartottuk. Honnan szerezzünk négy kereket? Már nem tudom, melyikünknek támadt a mentő ötlete: írjunk amerikai nagynénémnek, ő majd küld négy kereket. Amerikában

bővében vannak a kerekeknek, és mi az a nagynénémnek, földni négyet belőlük? Megírtuk a levelet, talán el is küldtük, s amíg vártuk a választ, én meglátogattam két jól értesült osztálytársamat, hogy megtudjak egyet-mást az afrikai viszonyokról.

Rosszkor mentem, éppen délután két óra volt, és a két fiú a vízállásjelentést hallgatta. Gondterhelten bólogattak, pedig még csak a Duna forrásvidékénél tartott a beszámoló. Ők viszont már Passaunál tudták, mi várható Mohácsnál – mindennap meghallgatták a jelentést, szakértők voltak. Óceánjáró hajót akartak ugyanis építeni, és az esetleges magas vízállás volt a legfőbb gondjuk. Akárhogy próbálták összehozni a tonnákat, merülési mélységet, felépítménymagasságot, valami mindig hibádzott. Vagy túl kicsi volt a hajó a tengeri viharokhoz, vagy elég nagy volt ugyan, de akkor meg magas vízállásnál beleakadt a kéménye a Duna-hidakba. A hídatokat egyikük apja szállította, mert ő a hivatalban hozzáfért valami szabványkönyvhöz. Később ugyan megoldódott a hajók gondja (az apának jutott eszébe, hogy lehet dönthető kéményű hajót is tervezni), de most láttam, hogy nem érnek rá velem foglalkozni, ezért kimentem az utcánk végébe kicsit gondolkozni.

Ahol az utca szétnyílt a szabad mezőkre, volt egy füves térség, közepén artézi kút. A víz kővályúban szaladt végig, aztán szétfolyt a füves tocsogóban. A vályú mellett fordított u alakban széles vascső állt ki a földből. Az asszonyok szőnyeget hoztak oda, kiporolni a csövön, a fuvarosok a gyepelőt tekerték rá – amíg bementek a kocsmába, hadd igyon a ló. A lányok fölkapaszkodtak, fölültek a csőre, aztán hanyatt ejtették magukat, és egész nyáron ott lógtak, himbálóztak, térdhajlással fogózkodva, hajuk lefelé fölmeredt, a földet söpörte, kezükkel szoknyájukat combjukhoz szorították.

Volt ott egy hársfa, lombja a kocsmától a kútig árnyékot vetett. Néhány fogással felkapaszkodtam, elrejtőztem. Feketerigó gik-gikkelt, légykapók cippogtak, az odúkban denevérek cincogtak. Fekete lesz az ember tenyere a hársfától, de jó mászni rajta. Lovaglóülésben széles ágra ültem, hogy gondolkozni tudjak. Egy hársfán könnyű elaludni. Átszűrődnek a nap fénykarikái, a levelek halkán lebegnek, kismadarak szöszmötölnek, aprókat roppan a fa. Nyomul, fölfelé törekszik benne a nedv, kifeszülnek a levelek, zsenge hajtások fakadnak, könnyű szél suhog, nyári meleg leng az ágak között. Én csak egy langyos folt vagyok a lombban, súlyom nem is érződik, a lógó lányok lent a vascsövön csak távoli rezgések, a kukackutató madarak apró bizsergések. Nagyon elfoglalt egy ereje teljében levő hársfa. Szívni, párologtatni, hajtani, fakasztani; most a hajszálgökök küldenek remegő leheleteket, most a gyöngye ágak hajladoznak a szélben, ügyelni kell mindenre, ki kell használni az időt, nem foglalkozhat ezekkel a gyorsan futó, elmosódó, langyos foltokkal, rezgésekkel, melyek itt alatta olyan tűnékenyen, jelentéktelenül keresztülsuhannak.

Nemrég az utcánkban jártam megint. Fuvarosok már nincsenek, a kocsmát lebontották, az artézi kút elapadt, a cső még megvan. Kislányok nem lógnak rajta, térdhajlással kapaszkodva, szőnyeget sem porolnak. Terepjáró autót nem építettünk, Afrikába nem jutottunk el. Osztálytársaim nem építették meg a dönthető kéményű tengerjáró hajót.

A hársfa most is ott áll, ereje teljében van. Nyári meleg leng a lombzatban, a fa nagyon elfoglalt, szívni, párologtatni, hajtani, fakasztani kell; most a hajszálgökök küldenek remegő leheleteket, most a gyöngye ágak hajladoznak a szélben, ügyelni kell mindenre, ki kell használni az időt, nem foglalkozhat ezekkel a gyorsan futó, elmosódó, langyos foltokkal, rezgésekkel, melyek itt alatta olyan tűnékenyen, jelentéktelenül keresztülsuhannak.

Perneczky Géza

ARANYHORDA

Éppen kedd délután volt, amikor doktor Witterscheidnél megint megszólalt a telefon. Már többször előfordult az utóbbi időben, hogy telefonáltak, de a hívó néma maradt, vagy csak valamilyen érthetetlen nyelven mondott valamit. Most azonban egészen világosan megkérdezte valaki, hogy tényleg a kölni dóm-e a város legnagyobb épülete.

Witterscheid csodálkozott, és azt válaszolta, hogy a televíziótorony biztos magasabb, de a dóm, az meg sokkal tágasabb. A telefonáló erre föl azt mondta, hogy a magasság csak másodsorban jöhet számításba, fő a befogadóképesség. A doktor nem válaszolt erre a megjegyzésre, hanem egyszerűen letette a kagylót.

Néhány perc múlva azonban újra csengett a telefon, és az előbbi hang most aziránt érdeklődött, hogy napközben nyitva van-e a kölni dóm. Witterscheidet annyira felkészületlenül érte ez a nyilvánvalóan fölösleges kérdés, hogy egyszerűen igennel válaszolt, és ahelyett, hogy megint letette volna a kagylót, gondolkodni kezdett azon, ki lehet a telefonáló. A hang ezután azt kérdezte, befér-e a lakosság a templomba. A doktor úgy érezte, nem kell tovább törnie a fejét, mert biztos, hogy egy őrülttel van dolga. Megnyugtatta tehát a telefonálót, hogy bár a kölni dóm igen nagy, de Köln lakossága sem kicsi, hiszen körülbelül egymillió. Nem valószínű hát, hogy az épület ennyi embert be tudjon fogadni. Aztán várta, mi lesz a következő kérdés. Nagy csalódására azonban az ismeretlen nem kérdezett semmit, hanem érezhető örömmel a hangjában azt válaszolta, hogy akkor nincs baj. Witterscheid nem értette. A telefonáló erre föl megismételte, hogy ha az emberek nem férnek be a dómba, az jó. Mert a kívülrekedteket le lehet mészárolni. Ezután megszakadt a vonal.

Doktor Witterscheid egy darabig nyugtalanul topogott a szobában, és arra gondolt, hogy talán föl kellene hívni a rendőrséget. De aztán elbizonytalanodott.

A következő telefonhívás csak egy óra múlva érkezett. Ezúttal női hang szólalt meg erős külföldi akcentussal. A telefonáló udvariasan bocsánatot kért a zavarásért, és azt mondta, hogy ő csupán tolmács. Szeretne azonban választ kapni arra a kérdésre, állnak-e még a városfalak. Mert úgy tudja, hogy az európai városfalak többsége már nem áll. Doktor Witterscheid megint teljesen tanácstalan volt, mert azt érezte, hogy az őrülttel kapcsolatos iménti feltevéseinek jobb lesz búcsút mondania. Csak annyira futotta a lélekjelenlétéből, hogy megnyugtassa az asszonyt. A kölni városfalak már régóta nem állnak, kivéve egy egészen kicsiny szakaszt, ami műemléknek számít. Aztán nagy lélegzetet vett, és megkérdezte, ki akarja elfoglalni a várost. Az asszony azt válaszolta, hogy elfoglalásról szó sincs. A kérdések azonban Csögetu, a Nagy Kán nevében hangzanak el, és ezért külön is köszöni a pontos válaszokat. Witterscheidnek már az ajkán volt, hogy megkérdezze, honnan olyan biztos az asszony abban, hogy a válaszok tényleg pontosak voltak. De aztán rájött, hogy a telefonáló is valószínűleg Kölnben lakik, és jól tudja, mi az igazság.

Lecsapta a kagylót, és megpróbált dolgozni. Nem sokkal később azonban megint megszólalt a telefon, és bár Witterscheid először nem akarta felvenni, végül mégis engedett. Ezúttal egy fiatalember köszöntötte. Hibátlan németséggel közölte, hogy Csögetu, a Nagy Kán tudni szeretné, a város melyik pontján áll a központi kaszárnya. Mivel a kérdésekben volt logika, Witterscheid úgy érezte, megfogták. Gondolkodott, mit

csináljon. Kis szünet után aztán azt felelte, hogy tudomása szerint magában a városban nincs kaszárnya, a laktanyák és az egyéb katonai létesítmények a városon kívül, a repülőtér közelében vannak. Az ismeretlen fiatalember erre azt mondta, hogy ami a városon kívül van, az nem túl érdekes. Mert a katonaság akkor nem közvetlenül a város védelmére van ott a kaszárnyákban elszállásolva. Doktor Witterscheid egy pillanatra el volt képedve, mert erre a nyilvánvaló igazságra soha nem gondolt eddig.

Hitetlenül rázta a fejét, és – maga is elcsodálkozott rajta utólag – hangosan föl-kacagott, majd még mindig kuncogva letette a kagylót. Úgy érezte, hogy egy kicsit felesel, amit csinál, de találmra föltárcsázott egy számot, és amikor a hívott fél jelentkezett, megkérdezte, szárazak-e a várost körülvevő csatornák. A vonal túlsó végén valaki közölte, hogy pár perccel ezelőtt már egészen hasonló kérdést tett föl neki valaki, aki Csögetu Kán katonájának nevezte magát. Szeretné azonban tudni, ki az a Csögetu Kán. Mivel Witterscheid nem volt felkészülve erre a fordulatra, az ajkába harapott, és gyorsan letette a kagylót.

Le sem ültetett azonban az asztalához, máris szólt a telefon. Pergő nyelven elmesélte valaki, hogy jó lenne, ha a csatornákat a körutakon kívül újra felásznák és megtölténék vízzel. Witterscheid megkérdezte, hogy Csögetu Kán miatt-e? Mivel a telefonáló erre igennel válaszolt, a doktor föltette még azt a kérdést, hogy milyen csapatokkal rendelkezik a Kán. Hát az aranyhordával – hangzott a válasz. Witterscheid bölintott, és kezdett homályosan emlékezni a gimnáziumban tanultakra.

A következő telefonhívások tulajdonképpen részletkérdésekre vonatkoztak, mint például, hogy vannak-e lovak a városban, és megnyergelhetők-e. Vagy hogy milyen kár, hogy a központi fűtés elterjedésével eltűntek a háztartásokból a fejszék, melyekkel korábban a fát szokták aprítani. Közben néhány ismerős is felhívta a doktort. Ezek bocsánatot kértek, amiért nem tudnak ellenállni a városban uralkodó hangulatnak, de megkérdeznék, van-e Witterscheid lakásában olyan függöny, amely nagy sárgaréz karikákkal van felerősítve, vagy hogy maradt-e néhány méter abból az erős drótkerítésből, amit a doktor a gyümölcsöse köré húzott az elmúlt nyáron. Witterscheidet azonban szokatlan heveségű önzés fogta el, és mind a rézkarikákat, mind pedig a pincében őrzött dróthálót gyorsan letagadta. Sőt, amikor egy kissé elcsendesedtek a telefonhívások, lement a pincébe, és a talált drótkerítés-maradékból művészi drótakadályt épített a lépcsőházban. Aztán levágta a függönyről a rézkarikákat, és elnagyolt öltéssel fölfércelte őket a ruhájára.

Amikor kilépett az utcára, egyáltalán nem keltett feltűnést. A legtöbb ember úgy volt öltözve, mintha karnevál volna, túltengtek azonban a barbár díszek és a rögtönzött kézfegyverek. Witterscheid elmosolyodott, amikor az úttesten hullámzó tömegben két vastos pej lovat fedezett fel, amelyeket a Sister-Kölsch cég söröskocsija elé fogva szokott látni. Most fiatal legények ültek a lovakon, és hosszú póznákkal hadonásztak. Egy vidáman éneklő társaság baltákkal volt felfegyverezve – a város kertnyedéiben nyilván őriztek még néhányat ezekből a szerszámokból. Az egyik baltás legény nagy bátran meglóditotta a nehéz alkalmatosságot, és bedobta egy közeli kirakatüvegbe. A járókelők azonnal a rendőrséget hívták, de amikor a lovas rendőrök megérkeztek, Witterscheid rögtön látta, hogy ők is gondoskodtak már róla, hogy lépést tartsanak a fejleményekkel. Egyenruhájuk fölött ugyanis olyan páncélingek feszültek, amelyeket csak a színházak jelmeztárából kérhettek kölcsön.

A hangulat a délután folyamán egyre magasabbra hágott, és az volt doktor Witterscheid benyomása, hogy csak az öregek és a betegek maradtak otthon. A gyerekek vadul kiabáltak, és bár a lovas rendőrség elszántan vgyázott a rendre, egyre több ablak

tört be hangos csörömpöléssel. Az autókat felfordították, a villamosok elé pedig rög-tönzött akadályokat építettek. Az éttermek eközben megteltek emberekkel, sőt a város forgalmasabb pontjain söröshordókat vertek csapra, és így mérték az italt a nyílt utcán.

Az aranyhorda csak az alkonyat közeledtével érte el a várost. Több tízezer lovas galoppozott a város szíve felé vezető utcákon. A magasabb fekvésű emeletekről nézve olyan képet nyújtottak, mint a felgyorsult ütemben vonuló hangyaboly, amelyet semmilyen eszköz vagy modern infrastruktúra nem tartóztathat fel többé. Az emberek többsége nem is tudott menekülni a lovasok elől, ezeket egyszerűen legázolták. Azok sem jártak sokkal jobban, akik idejében elérték az otthonukat, mert a házak egymásra lobbantak lánggra, és a lakók jajveszékelését csakhamar elnyomta a beomló falak robaja. Witterscheid egy belvárosi étterem erkélyén állva vette észre a közeledő inváziót. Egy pillanatig elképedve nézte az apró lovakon előrehömpölygő hadat. De aztán, amikor az ezerszámba kilótt nyilak, mint valami fölröppenő seregélyraj, elsötétítették az utca fölött az égboltot, magához tért, és pánikszerűen a hátsó kijárat felé törtetett.

A doktor jól ismerte a kölni belváros kis utcáit, és ezért azt is sejtette, melyek lehetnek azok a mellékutcák, amelyeket a horda az első félórában még megkímél. Eszébe jutott a legelső telefonáló is, aki a kölni dóm méretei után érdeklődött. Most megértette, hogy a vaskos falú épület és az erős bronzkapuk csakugyan védelmet nyújthatnak. Sikerült is a dóm közelébe jutnia.

A hatalmas templomépület azonban már megtelt, és doktor Witterscheid elkésett. A főkaput éppen az orra előtt húzták be. A doktor látta, hogy a kint rekedt emberek egy része most a Rajna felé menekül. Amikor az ellenkező irányba tekintett, nem messze tőle egy utcasarkon éppen most vált láthatóvá az aranyhorda egyik élcsapata.

A prémes ruhájú lovasok, ahogy a dóm előtt kiszélesedő térre érkeztek, egy pillanatra megtorpantak, de aztán, amikor a templomépület zárt kapuit és a Rajna felé menekülő sokaságát látták, újra galoppba lendültek. Doktor Witterscheid állva maradt, és hirtelen nagy nyugalmat érzett. Mintha az aranyhordával visszatért volna valamennyi a fegyelem és a professzionista rutin megszokott erényeiből is. Mert a doktor – míg megfeszülve kereste a közeledő kopjás harcosok tekintetét – megállapíthatta, hogy azok nem a filmekből ismert módon viselkednek. Ahelyett, hogy arcuk harci láztól hevült volna, vagy hogy torkukból barbár kiáltások törtek volna elő, ezek a lovasok teljesen nyugodt és fegyelmezett arccal közeledtek. Komolyak és némák maradtak, és míg a nyeregben fölegyenesedve lándzsáikat előrszegezték, megfeszített figyelemmel tekintettek áldozataikra.

A szégyen volt az egyetlen, amire doktor Witterscheid még képes volt. Tudta, hogy nincs már elég ideje rá, mégis elkezdte letépní ruhájáról a fölfércelt függönykarikákat.

A FÖLDSZÍNŰ ORSZÁG

A földszínű ország kormányzója maga is agyagszínű. Idősebb emberek a miniszterei. Kedvenc foglalkozása a szórakozás. Van egy kedvenc zeneszerzője is, ez térdig porban áll, és énekel. Minden szám után nevetve kezét ráz a kormányzóval.

Különben az ország nem feltűnő. Forró hagymalevest kínálnak az asszonyok, kenyér helyett káposztalevelekkel. A férfiak a sárgaréz trombitájukat használják kanálnak, azzal szürcsölnek. A zeneszerző közben külföldön jár, és egy ajándékba kapott fekete személykocsit hoz haza magával. A kormányzó látja az autót, majdnem el is kobozza, de aztán győz benne a műveltség, és inkább maga is külföldre utazik. A lányok földig érő szoknyában forognak, és ha tehetik, elszédülnek.

A földszínű ország májusban almavirágzik. Kaszálják a füvet, vágják a rozsot, nyelik a kezét-lábat, tövig. Sárgás nedv folyik az emberekből – a Bibliában az áll, hogy vizet. Gyertyát kell gyújtani a halottakért, imádkozni a kenyérbe sütött végtagokért, böjtölni a virágok színéért. Barna színűek a virágok.

A földszínű ország feledékeny. Csak tegnap volt hétfő, és máris csütörtököt mondanak. Kifelejtették a többi napot. Csak a vasárnap marad emlékezetes. Akkor feketébe öltöznek az emberek, és a földszínű ország egy napra kifényesedik, mint a fekete sár. Az ökröknek is megengedik, hogy kísétáljanak az istállójukból.

A földszínű országnak nincs vége. A hegyek után az alföldek jönnek, s az alföldek után megint csak hegyláncok. A hegyvidék azonban nem magas, inkább mély. A völgyekben, ahol különösen mély, ott laknak ugyanis az emberek. Az alföldek jóval magasabbak. Itt olyan messzire látni, mint a legmagasabb hegytetőkről. A hegyek sárgák, az alföldek zöldek. Az emberek szürkéek.

A vonat soha nem érkezik meg, de sok állomáson cammog keresztül. Lassan megy a vonat, az utasok menet közben ugrálnak föl-le az állomásokon – szükségtelen hát, hogy megálljon, pláne, hogy megérkezzen. Igaz, egyes vonatok viszont mindig állnak. Az emberek ezekre is felszállnak, majd egy idő után újra leszállnak róluk. Ilyenkor azt mondják: – Megérkeztünk.

Az utóbbi időben keresett cikké váltak az üvegpoharak. Ezekből isszák a konyakot. Minden évben egy pohárnyi jut belőle a lakoságnak. A konyak földszínű, kissé zaccos. Az alját a gyerekeknek adják. A felnőttek nem isszák a zaccot, hanem kiköpik. A gyerekek megrágják, és csak utána köpik ki.

A földszínű országban mégis a szimfonikus zenekar a legfontosabb. Csak kevesen olvasnak kottát, így hát tekintélynek örvend. A zene az egyetlen dolog, amit nem borít agyagos vakolat. A muzsikuskok szerint a zene piros, és fehér alsószoknya van alája kötve. Azonnal izgalomba jönnek, ha zenét látnak. Az asszonyok azonban csak kedvesen vihognak, és ha táncolnak, odavágják a sarkukat a padlóhoz, és félig fölemelik a szoknyájukat. Erős a folklór.

A kormányzó még egy pohár konyakot kér, és mielőtt kiinná, az udvarra terel minden autót. Az udvar nagy, az autók lassan süllyednek el a mély sárban.

Szerte a földeken közben barnára érik a dohány. A földszínű ország a dohányból él. A külföldre szállított dohánylevelekért hozzák az új autókat. Az autók elsüllyesztését nevezik aztán fogyasztásnak.

A külföld messze van, és csodálkozik.

IRODALOMRÓL

– Ez a történet egy vámpírmacskáról szól – kezdte a kicsi ember. A vonal másik végéről egyetértő csend volt a válasz. – Ez a macska a japán császár palotájában dorombol – folytatta a kicsi –, míg csak ki nem tör rajta a vámpírtermészete.

Ez így hangosan kimondva elég ostobán hangzott, könyvben olvasva azonban érdekesítő volt. A kicsi ember zavartan el is hallgatott, és megpróbálta elképzelni, hogy barátja, a Nagy Ember, vajon képes-e rá, hogy a dolgot könyvben olvasva is el tudja képzelni. Csak amikor a Nagy Ember hűmmögését hallotta a telefonban, akkor folytatta a történetet:

– Ez a macska tehát egyszer csak ráveti magát a császárnéra, átharapja a torkát, és kiszívja a vérét. És mivel éppen senki sincs a szobában, magára ölti az asszony alakját, a kiüresedett holttestet pedig, amely most tulajdonképpen egy macska teste, eltünteti nagy titokban.

– És a továbbiakban úgy tesz, mintha ő volna a császárné – szólalt meg végre a Nagy Ember. Egy darabig csend volt. Aztán hozzátette még: – Értem.

– Nem biztos, hogy érted – aggodalmaskodott a kicsi ember. – Mert ugyan bejár éjszakánként a császár hálószobájába, de nem azért, hogy vele aludjon, hanem hogy most az ő vérét szívja.

– Egészen normális történet – mondta a Nagy Ember.

A kicsi azon gondolkodott, hogy tényleg normális-e az ilyen. – Ez egy mese – tette aztán hozzá magyarázólag.

A Nagy Ember azonban hallgatott. Lehet, hogy arra gondolt, hogy már mással is előfordult az ilyesmi. És akkor mégsem mese. A kicsi ember közben maga elé képzelte a macskát, amint kimonóban és feltűzött hajjal, úgy, ahogy azt a japán metszetek is mutatják, a palota helyiségeiben jár-kel. A palotahölgyek mind ilyen macskaszerűek. Finoman hajladoznak, mint a bambuszvevő. A szamurájok persze inkább tigrisekhez hasonlítanak. Vicsorognak, és fegyverekkel hadonásznak. A kicsi ember eltűnődött, aztán azt mondta:

– Az irodalom néha elég vérszomjas.

A Nagy Ember nevetni kezdett. A kicsi ezen majdnem megbántódott. Sietve folytatta:

– A császár hamarosan teljesen elgyengül a vérszívó macska látogatásaitól, de nem lát át a szítán. Mivel azonban az udvar előkelőségei mind érzik, hogy rontásról van szó, őrzésére a legjobb szamurájokat válogatják össze, akik aztán éjszakánként a hálószobája előtt virrasztanak.

– Na de a macska csak rászedi őket? – vette át a szót a Nagy Ember.

– Mí az hogy! Mivel a császárné alakjában érkezik, nem kelt gyanút, az örök átengedik. És azonkívül el is altatja őket, hogy biztosra mehessen. Mert a vérszívást csak észrevennék idővel.

– Tényleg mese – látta be a Nagy Ember. A kicsi azonban úgy fogta fel ezt a megjegyzést, hogy a másik csak tudatni akarja, nem tette le még a kagylót. Nagy lélegzetet vett, és kissé szaporábban folytatta:

– Szóval a császár beteg lesz, és addig-addig, míg végül egy szegény gyalogos szamuráj jelentkezik strázsára, akinek korábban semmi esélye sem lett volna rá, hogy be-

kerüljön a császár testőrei közé. És tényleg ő az első, aki gyanút fog, mert észreveszi, hogy valahányszor a császárné jön, az örök sorban jobbra-balra dőlnek, mert elalszanak. Ő is rettenetes álmoságot érez, de hogy el ne aludjon, fogja a kését, és beledöfi a lába szárába. A fájdalom aztán, amit érez, tényleg nagyobb, mint a macska varázsejeje. Így sikerül ébren tartania magát.

– Igen? – A Nagy Ember hangja gondterheltté vált. A kicsi érezte, hogy végre sikerült felkeltenie a kíváncsiságát. Hatásos szünetet tartott, és aztán kissé elfogódottan folytatta:

– Ha pedig ez a fájdalom sem bizonyul elég erősnek, hát fogja a szamuráj a fegyvere markolatát, és megcsavarja a kését a sebben. Így örködik tovább.

A Nagy Ember jól hallhatóan lélegzett a vonal túlsó végén. A kicsi is ki volt merülve. Egy darabig egyikük sem szólt.

– Mi történik aztán? – kérdezte a Nagy.

– Az emberbőrbe bújt macska amikor látja, hogy az egyik ör, hiába minden, csak nem alszik el, inkább visszafordul a saját hálószobája felé, és így megy ez azután nap mint nap, egészen addig, amíg a vérszomj vakmerővé nem teszi. Akkor mégiscsak megpróbál az ébren örködő szamuráj mellett a császár hálószobájába osonni. Az ör azonban nem engedi, és amikor a vámpírmacska érzi, hogy alulmaradna a küzdelemben, hogy nagyobbat ugorhasson, visszaváltozik macskává, és ezzel sikerül is mentenie az irháját.

– Milyen könyv ez? – kérdezte ekkor a Nagy Ember.

– Tőled kaptam – szabadkozott a kicsi.

– Nem való az ilyesmi gyerekeknek – jegyezte meg a Nagy Ember dörmögve. A kicsi szinte látta, miként rázza a fejét.

– Távolsági mesék – mondta a Nagynak. – Szerinted kiválóan alkalmas arra, hogy megtudjam, mi az irodalom.

– Hát arra igen. – A Nagy Ember tanácstalanul hallgatott. Aztán megkérdezte:

– Mi a mese vége?

– Könnyű kitalálni. A császár újra erőre kap. Amikor már teljesen meggyógyul, az erdőben egy vadászaton elejti a vámpírmacskát. A hűséges szamuráj pedig felismeri a dögben az állítólagos császárnét. Mindenki boldog.

Ezzel nagyot sóhajtott a kicsi ember. De még nem tette le a kagylót, hanem kis idő múlva újra megszólalt:

– Apa?

– Igen.

– Szerintem a befejezés mutatja a leginkább, hogy mi az irodalom. Ami azonban a legfontosabb a mesében, az mégsem a befejezés.

– Hanem?

– Hanem az, ahogy a szamuráj megforgatja a kését a sebben, hogy el ne aludjon. Azon a ponton hirtelen nem mese többé. Nem is irodalom...

– De, de – vágott közbe a Nagy Ember. De máris bánta, hogy közbeszólt. Hogyan magyarázza meg ezt a kicsinek? De mivel az még mindig a vonal túlsó végén strázsált, hát megpróbálta:

– Lehet, hogy a hűséges szamuráj az író. Ezért irodalom... – próbálkozott, ám érezte, hogy nem jól fogott bele, talán jobb is, ha azonnal felhagy vele. A kicsi azonban türelmesen várt.

– Kísértethistória – tette hozzá aztán a Nagy Ember vigasztalólag. – Próbálg meg inkább aludni. – De hallotta, hogy a kicsi még mindig ott lélegzik a vonal túlsó végén.

– Apa? – szólalt meg végre.

– Igen.

– Jó írónak lenni?

A Nagy Ember megkönnyebbülten felnevetett: – Nem – válaszolta. Ezerszer adta már ezt a választ a legkülönbözőbb alkalmakkor, könnyen ment hát neki. És mielőtt letette volna a kagylót, még kedveskedve beleszólt a telefonba: – Jó éjszakát.

A gyerek szobája az emeleten volt, és ilyenkor este még szabad volt egy kicsit az ágyban olvasnia. Néha a házitelefont használta, hogy az apjával társaloghasson. Ez nem volt rendszeresítve, de ha mégis előfordult, elég nehéz volt eljutni a befejezésig.

A Nagy Ember dolgozott egy darabig, de egyre nyugtalanabban. Végül újra fölemelte a kagylót, és hallotta, hogy a gyerek a vonal másik végén még mindig ott őrködik.

Összecsapta a papírjait, és felrohant hozzá a lépcsőn.

AZ ORCHIDEA-ESET

Egy híres jogász, aki különösen a bűnügyi perrendtartás szabályait gazdagította egyedülállóan szellemes kommentárokkal, egyszer véletlenül egy orchideára bukkant. A virág a járda szélén feküdt, valaki elveszthette. A jogtudóst azonban az a fajta nyugtalanság fogta el, amit bűnesetek vagy szabálysértések láttán szokott érezni. Az orchidea szára ugyanis annyira rövidre volt metszve, hogy az már természetellenesnek látszott. De maga a növény is szabálytalanak tűnt, mert ilyen kihívóan különös és szép virággal eddig még soha nem találkozott. Úgy feküdt a földön, mint egy messzi tájról ide sodródott különös tartalmú üzenet. Fölemelte tehát az orchideát, és hogy alaposabban megvizsgálhassa, hazavitte.

Elsősorban a színei voltak pompázatosak. A legnagyobb szíromlevél, amely fodrosan lobogva koronázta meg a virágot, a narancs tüzes melegéből hajlott fokozatosan a fakóvilába és onnan tovább a foszforeszkálóan fehér tónusok párák árnyalataiba. Gerzdes tagolású felületén finom erezetek futottak, és ezeket az ereket barnás foltok kísérték. Ott, ahol a szíromlevél a virág törzséhez illeszkedett, ezek a barna foltok árnyékos tömeggé álltak össze, és feketén sötétlő barlang száját vették körül. A kehelyszirmok, amelyek jobbról-balról ennek a barlangnak a bejáratát őrizték, egy-egy spirálisan megcsavart miniatűr kardpengére emlékeztettek, lendületesen sodrott szegélyeik pedig kénsárga fényben fűződtek. És ahogy a két kehelyszírom fokozatosan elvékonyult, a szirmok felületén egyre több apró vörös folt vált láthatóvá – mintha aprócska lámpások jelezték volna, hogy a szíromlevelek vége közeledik.

A jogtudós figyelmét azonban leginkább a virág alsó részét képező ajakszírom köztötte le. Ez a gömbölyded fenekű, öblös pohárkához hasonló szerv csaknem szabadon lebegett, mert csak egy ívben hajló vékony nyél segítségével ízesült a virághoz. Rózsaszínű volt, de ez a rózsás árnyalat lejjebb püspöklilába ment át, és a pohárka fenekén sötétbordó árnyalattá mélyült. Az ajakszírom felső peremére sajátságos alakú nyelvecs-

ke hajolt. Finom szőrszálak vették körül, és piros szemölcsök nőttek a közelében. Ez a nyelvecske volt az orchidea nemi szerve. És ami még érdekes volt, a pohár alakú ajakszirom mélyére tekintve az eddig felsorolt valamennyi színárnyalat visszfénye ragyogott fel. Ezt a fényjátékot egy harmatcsepp okozta, amely úgy görgött a pohárka fenekén, mint a víztiszta üveggolyó.

A jogtudós, miután megcsodálta a fantasztikus virágot, megállapította, hogy csak egy dolog hiányzik hozzá, hogy abszolút tökéletes legyen, mégpedig az, aminek a hiánya már kezdetben is zavarta: a hosszú szára. A rövid csonk, amin az orchidea ült, szinte felbőszítette. Nehezen volt elképzelhető, hogy a természet ilyen rövid szárú orchideafajt hozott volna létre. Tudta, hogy nem lesz nyugta addig, amíg mindent meg nem tud erről a növényről. Kisebbfajta poharat vett elő a vitrinből, megtöltötte vízzel, és beléje állította a virágot. Aztán pedig újra nyakába vette a várost.

Mint a tudományos diszciplínákban jártas szakember, tudta, miként kell a kutatásait elkezdenie. Fölkereste azokat a komolyabb kapacitású könyvesboltokat, amelyekben a jogi publikációkat is szokta vásárolni, és közönyösséget színelve botanikai szakmunkák után érdeklődött. Végül, több boltban való böngészés után, megvett valahol egy orchideahatározót, amelynek mind a terjedelme, mind pedig az ára először alaposan meghökkentette. A kötet előszavába beleolvasva azonban megtudta, hogy az orchideák családjába mintegy huszonezezer faj tartozik. Ez az adat meggyőzte arról, hogy ha sikert akar elérni, nem garaszkodhat az eljárási költségekkel.

Ezután egy egész délutánt szentelt a talált virág azonosítására. Sikerült is a huszonezezer fajta között egyet találnia, amelynek a leírása eléggé ráillett a tulajdonába került példányra. A határozókulcs által megadott jellegzetességek úgyszólván mind megtalálhatók voltak rajta, és a fennmaradó apróbb eltérések legfeljebb azzal voltak magyarázhatók, hogy a fajta nemesített hibridváltozat volt, amelynek minden példánya hajlandóságot mutatott rá, hogy a szirmain szokatlan elszíneződések lépjenek fel. A jogtudós hangosan olvasta fel magának a nemesítés alapjául szolgáló orchideafaj latin nevét: – *Paphiopedilum Venustum*. – Már majdnem becsukta a könyvet, amikor a lap alján lévő jegyzetekre siklott a tekintete, és ott megakadt a szeme a virág köznapi nevén is: – Venus-topánka. – Ez a név tulajdonképpen csak a tudományos elnevezés köznyelvi változata volt, mégis másként hangzott, mondjuk így: érzékibben, majd-hogynem színpadiasan csengett. A nagy jogász kissé zavartan nyúlt a pohár után, amelyben az orchidea állt, és most teljesen más szemmel vizsgálta meg a virágot.

Nem volt nehéz felfedeznie, hogy az edényszerűen kiöblösödő alsó ajakszirom révén kapta az orchidea ezt a nevet. Ez a szíromképződmény valóban egy papucs orrához hasonlított, és ráadásul még egy elegánsan megkötött maslival is rendelkezett – a két spirálisan megcsavarodó kehelylevél ugyanis úgy lebegett kétoldalt a papucs fölött, mint egy maslira kötött szalag két vége. A cipőcske sarka pedig a fölfelé hajló tarka szíromlevél lehetett volna. Ez a fodros szegélyű nagy virágszirom persze egészen a bokáig nyúlna föl, és így borítaná be hátulról, a sarok felől a lábfejet. Mármint Venus lábfejét – ahogy a jogtudós azt kissé megilletődve megállapította magában.

Ahogy azonban a virágot közel emelte a szeméhez, valamit nem talált rendben. Hamarosan rá is jött, mi nyugtalanítja. Az ajakszirom öblös mélyéről – vagyis a papucs orrából – eltűnt a víztiszta harmatcsepp. Túl száraz volt, úgy látszik, a szobalevegő, és a virág szirmjai közt felgyűlt parányi mennyiségű víz elpárolgott közben.

A híres jogász csak most gondolt először arra, hogy az orchidea esetleg rövid idő múlva el is hervadhatna. Azzal próbálta nyugtatni magát, hogy remélte, a lemetszett

virágra vonatkozó pontos adatok ugyanolyan hiteles forrásanyagot képeznek majd, mint maga az eredeti növény. Ha tehát idejében rögzít minden lehetséges információt a virágról, elég bizonyítékkal rendelkezik majd az eljárás lefolytatásához, még ha az orchidea elfonnyadna is közben. De hogy miféle eljárásra készült tulajdonképpen, azt önmaga előtt sem tisztázta. Csak annyit tudott, hogy valahányszor a virágra pillantott, mindig valami sürgető kényszert érzett, és meglegyintette az esedékes procedúrára való készülődés szele.

Színes kartonlapokat emelt ki tehát az íróasztalfiókjából, amelyeket a dolgozatait előkészítő jegyzeteléshez szokott használni, és valamennyi karton fejlécére fölírta: Paphiopedilum Venustum. Aztán alcímként a különböző színű kartonlapokra különböző szempontokat jegyzett fel. Mindjárt az első kartonra kiírta a botanikai szakkönyvben talált legfontosabb adatokat. Aztán újra elhagyta az otthonát, és egy tucat kisebb-nagyobb mitológiai, valamint művészettörténeti kötettel a hóna alatt tért vissza.

A következő nap sorra utánaolvasott mindannak, amit a különböző könyvek Venusról, illetve a művészettörténelemben előforduló Venus-ábrázolásokról írtak. Amit fontosnak és érdekesnek talált, azt kijegyzetelte. Csupán az a karton maradt még üres, amelynek a felső szegélyére a „Venus cipője” cím volt írva. Tulajdonképpen ez lett volna a legfontosabb adat, de a könyvekben sehol sem talált említést arról, hogy az istennő miféle lábbelit hordhatott. E tekintetben még a művészettörténeti munkák gazdag illusztrációs anyaga sem nyújtott segítséget: Venus ugyanis majdnem valamennyi színes képdalon meztelenül volt ábrázolva, és ha véletlenül valami áttetsző fátyol vagy könnyű tunika fedte is a testét, még az ilyen esetekben is mezítláb maradt.

Egy újabb nap telt el azzal, hogy a neves tudós dohogva és elégedetlenkedve az egyetemi tanszékek könyvtárait bújta, és amikor ott sem találta meg, amit keresett, a városban található filológiai kutatóintézetekben kilincselte. Venus cipőjéről azonban maguk az antik mitológia és irodalom szakértői sem tudtak semmi közelebbit mondani. Végül az egyik ismerős könyvtári alkalmazott visszahívta őt telefonon, és örömmel közölte, hogy megtalálta a keresett adatot egy könyvben. Amikor azonban a jogtudós a részletek után érdeklődött, kiderült, hogy a tisztviselő ugyanannak az orchideahatározónak egy példányára bukkant, mint amit kutatásai kiindulópontjaként: még az első nap megvásárolt. Venus cipellője, úgy látszik, csak mint virágnév volt ismert.

Leverten olvasta el még egyszer a különböző színű kartonokra írt feljegyzéseit. Végül arra a lapra, amelyet a Venus cipőjéről szóló adatoknak szánt, fölírta: „Az istennő nem hordott lábbelit.” Majd kis gondolkodás után odajegyezte még: „Talán azért, mert orchideákon lépkedett.”

És ebben a pillanatban minden világossá vált előtte. A virág szára azért volt olyan rövidre nyesve, hogy ne zavarjon a járásban. Ki lépkedne hosszú szárú, ide-oda csapódó „fűzőkkel” ékes orchideákban? A jogtudós, amint magához tért a felismerés okozta könnyű sokkból, a vizespohárhoz fordult, amelyben az orchidea állt. Megdöbbenve látta, hogy a pohárból közben majdnem teljesen elpárolgott a víz, és a virág fonnyadtan, erőtlen-lappadtan hajlott a pohár peremére.

Óvatosan ráfektette egy vízbe mártott papír zsebkendőre, majd a zsebkendő szabadon maradt felét ráhajtotta az orchideára. Ezután az így betakart újult virágot a tenyerére tette, és úgy rohant ki vele az utcára. Sietős léptekkel haladt, amíg csak el nem érte azt a helyet, ahol napokkal azelőtt a virágot találta. Körülnézett, és amikor megbizonyosodott róla, hogy senki sem látja, a kis csomagot a járda mellett zöldellő, gyér

növésű fűre fektette. Ott kitakarta az orchideát – a virág úgy feküdt a vízzel átítatott zsebkendőn, mint egy harmatos nyoszolyán.

Itt az utcának csak az egyik oldalán voltak házak. A túloldal parkra nyílt, és ezen az oldalon szabályos távolságban padokat állítottak a zöld élősövény mellé. A nagy jogtudós átment az úttesten, és leült az egyik padra. Olyan helyet választott magának, ahonnan szemmel tarthatta a közeli bokrokat és ösvényeket, de a túloldali járdaszegélyt is jól láthatta a családoknak oda kihelyezett Venus-topánkával. Az istennőt várta.

Másnap reggel egy munkába siető köztisztviselő talált rá, amint még mindig a padon ült, és félrebillent fejjel, félig nyitott szemmel olyan irányba nézett, amit nem lehetett semmilyen megszokott földi iránnyal azonosítani.

Falcsik Mária

BEJÁRÓLÍRA

dadog a dallam mostanában
nehéz napok sorában
nincsen most semmi semmi semmi
amitől költő lenni
az élet próza próza próza
lírája elaprózva
fénytörmelék a pocsolóban
egyszóval nagyreál van

visszhangtalan száll vallomásom
ezen az állomáson
eső volt: szennyét összeszedték
sínek közt kis medencék
olajos vízen lámpa játszik
valami csipke látszik
tán vállkendő volt szebb napokban
boldogabb gardrobokban

csak a szemek a táskás térdek
kattog a helyiérdek
szuszog akár egy vicinális
mélyen provinciális
még mintha ezzel is spórolna
úgy halad araszolva
sínen a vas csak úgy csikorgok
ha mégis versbe morgok

szoros a textúra szövése
odalett szép esése
szavam se szívmeleg se lenge
merev akár a penge
nem gyújtottam föl még a házat
de fogy a szép alázat
unom a börtönt versbe tenni
szabad* akarnék lenni

ARSPO. BREVIS

nekem szabadság kellene a dalhoz
de épp a daltól nem vagyok szabad
a költő óh elébb csak jár a szája
még bárki úr talárját megcibálja
fennen kötekszik csipked és kacag
mígnem egy szép nap elszorul a szíve
és megfakul a boldog öntudat
és odalesz a fess betyáros póz is
és nem gúnyolja többé megbízóit
mert tudja már hogy miféle urak

LE GRAND ÉCART

(A nagy mutatvány)

nézd ezt a pesti nagyszobát
búcsúzz indulunk nemsokára
kilátszik még az Ararát
de készülj: a víz szintje mára
elérte sziklánk oldalát
és reggel megmozdult a bárka
láttam inogni padlatát

* Vö. ARSPO. BREVIS.

igen ma este elmegyünk
szeretnék messze elhatolni
remélem van még bő helyünk
oly sok mindent kell felpakolni
amiből magunk megleszünk
s itt ez az évszázados holmi:
mindenből kettőt elteszünk

ne hengerítsd a vásznakat
nincs szükségem a vitorlákra
akármi erőktől dagad
gyorsan futó fregattok vászna:
bárkánk majd lassabban halad
de én nem bízom szélirányra
törékeny rakományomat

Csengery Kristóf

ZUBOLY HAJNALI ELMÉLKEDÉSE

Igazság szerint nem tudom, mi az igazság. Valójában fogalmam sincs a valóságról. Ha megkérdesz, hát becsülettel ki kell mondanom, hogy a becsületem – az csak olyan, mint a másé. Ezzel szemben jövőképem: az nincs. Viszont örömmel közlöm, hogy a múltat, részleteiben és egészében egyaránt, teljesen elfelejtettem. Persze egyet mégis bizton állíthatok: a semmi néha valaminek tűnik számomra, máskor meg a valami megvilágítása oly előnytelen, hogy semmibe venném.

EGYEDÜL TÁNCOL

Megint lepergett egy karácsony; ismét
hozzám csapódott pár fölösleges
tárgy. Töprengök: sajnáljam őket? Szánjam
a sodródót, mert oly partot talált,
melyet nem mosdat öntudatlanul
az önmagát s mást újrászülni képes
öröm hullámverése? Állatok
járják ruhátlanul az erdőt: ők nem
ajándékoznak és nem gyűjtenek;
madarak vándorolnak kontinensek
között, és nincs poggyászuk. Kidobálni
mindent: igen, ez folyton visszatér,
mint vágy vagy álom. Nézni, hogy a fény
egyedül táncol az üres szobában.

A GAZFICKÓ NYOMÁBAN

Azt mondd: ma végre felkerekedem,
elindulok a gazfickó nyomában,
megtudom, ki lakozik bennem. Most már
csak az a kérdés, sokáig tart-e
majd expedíciód, vagy túlságosan
hamar vége szakad. Egyvalakivel

találkozol az úton, vagy egész seregnyi
vándor mellett haladsz el futva,
s alkonyat táján, midőn a nap már
lebukott, de még nem világít a hold, a köztes
idő homályától szenvedve továbbra is
száz meg száz szürke arcú bábót

látsz ballagni melletted, kivehetetlen
vonásokkal, ügyet sem vetve rád?
Itt van persze a harmadik lehetőség:
a várva várt nagy nap még délelőtt
véget ér, mert hiába kutatsz és keresel,
nem találsz senkit, üres lesz az út.

Sajó László

AMIKOR NAGYANYJA SÍRJÁT KERESTE

(nyáron az úJVárosi temetőben)

„tudtam, elmúlt nevét már nem találok”

(Aprily Lajos: TAVASZ A HÁZSONGÁRDI

TEMETŐBEN)

halottnak lesz papír és zöldje sem kell
amikor nagyanyja sírját kereste

szál vörös rózsát vitt itt kell lennie
mennyi halott és egynek sincs senkije

amikor nagyanyja sírját kereste
emlékezett az úton egy keresztre

itt fordult a menet igen de merre
nem volt út innen se honnan se merre

halottak közé taposott sok ösvény
hová igyekszel honnan minek jöttél

nem mindegy neked a nagymama hol van
egy talajvíz mosdat minden halottat

vipera felüti fejét a fű gyom
nem vezet a sírhoz egyértelmű nyom

meg kell lennie egy magas fa volt itt
visszatalált a ravatalozóig

elindult újra magányos gyászmenet
meglátta a sírt kiírva más nevet

találgatta vajon ki mi lehet lent
nevükön szólított sok ismeretlent

egy sírkövön sem olvasta NAGYMAMÁM
így érte az este majd az agyhalál

hétkor bezárták a temetőkaput
koszorúk szalagok között elaludt

„A LEGJOBB BARÁT” „A GYÁSZOLÓ CSALÁD”
nyugodjék hagyd békében a nagymamát

már nem emlékezett azelőtt ki volt
csak arra a Hullamosóban ivott

hányt elaludt felébredt fázott és félt
megvárja ha még nem múlt el az éjfélt

van isten nem is egy két temetőőr
cipelte kivitték a temetőből

FELTÁMADUNK! olvasta kint a kapun
elrágcsálta a rózsát míg jött a busz

Kovács Imre Attila

FOGADÓÓRA

Mostanában korábban esteledett, ráadásul igen költőietlenül. Egy iciri-piciri titok sem múlta felül a nappali világot; nem áradt ki az árnyak hátán a fonák és félelmes mesevilág. Minden ugyanolyan maradt, csak épp elkoszolódott a levegő. Az igazi este helyett valami égnagy zselé lötytyedt alá, amittől fáradt és buta lett a város.

Ilyesfélére gondolt Sípos, miközben kibámult a nagy irodaház egyik emeleti ablakán. Maradt még húsz perce a fogadóóra végéig, s a pokolba kívánta a hülye és élhetetlen panaszosokat. Demokrácia – vicsorgott saját tükörképére, s visszafordult az íróasztalához. A forgófotel jajdult egyet, s ő is éppen hogy elharapta a torkából kitörni készülő kiáltást.

Nem volt egyedül. Az ügyfeleknek odakészített széken sötét alak ült. Durva szövésű fekete kámzsát viselt, szögletes térdén öles kasza feküdt, amit hatalmas, csontos kezével tartott egyensúlyban. Nagyon vicces – kapott a titkárság hívógombja után Sípos, de sem a készülék, sem a humorérzéke nem működött e pillanatban. Percekbe telt, mire megértette, hogy maga a Halál, a Semmi titokzatos szolgája ül vele szemben, s a kámzsa alól áradó tiszta hideg nemsokára őt is átjárja.

Nyugalmat erőltetvén magára, alkudozni kezdett, információkat, adatokat ígért, ami megkönnyíthetné a Halál munkáját. Nagyon szívesen bedolgozna némi haladék reményében, vagy inkább vigye el a nagyszülőket, esetleg a feleségét... A Halál csak mosolygott a csuklya takarásában, ha egyáltalán volt neki szája. A rohadt életbe, morogta magában Sípos, s tudta, hogy most az egyszer valóban fején találta a szöveget. Zavarában elkezdett pakolászni az íróasztalán, addig legalább telik az idő, kitalál valamit, felébred, vagy legrosszabb esetben elpatkol. Az mégiscsak konkrét dolog, így, kötelességteljesítés közben még félig hivatalos is, már-már természettudományosan egzakt. Addig tologatta a kacetjait meg a dossziékat, hogy a padlóra sodorta azt a nagy,

nyers üvegdarabot, amit levélnehezéknek használt. Az üvegdarab a Halál elé gurult, aki lenyúlt érte (a háta meggörbítése nélkül), arctalan arca elé emelte, s azon keresztül nézett Síposra. Az meg – minden bátorságát összeszedve – vissza, a kaleidoszkopikus szétágazó múmiafejre. Elalvás előtt jár a mese! – rögtönzött, mert ahogy az üveg megsokszorozta a rémalakot, már kevésbé tűnt valóságosnak, s így enyhült a bőre alatt viszkető félelem.

Szóval, kezdte akadozva (később egyre inkább belelendülve), mese Doboz Máriáról.

Amikor Mária még kicsi lány volt, és nem zavarták meg gyermeki világvilágát a hóna alól kiserkedő szőrszálak, már akkor sem értette, mi van a dobozban, amikor épp nincs benne semmi. Levegő – mondta az örökké részeg és barátságos szomszéd bácsi, s három mandulasárga fogát kilógatta a mosolyából. Sötét – tolt fel teknőckeretes szemüvegét a homlokára a roppant művelt újságkihordó. Tele van sötétségmolekulákkal, tudományoskodott. Mária erre hanyatt-homlok rohant a kísérleti dobozához. Óvatosan belekukucskált, s színről színre látta, hogy nem lát semmit, vagyis odabent sötét van. Hirtelen felnyitotta a doboztetőt, amire huss, a sok sötét beszívódott a doboz falába. Tudod, Mária – vigasztalta a házmester bácsi –, a dobozban csak üresség van, s ez az üresség maga a doboz. Ha telerakod, csomag lesz belőle. Aha! – bölintott Mária, mintha értene, de azóta sem érti. Pedig egyszerű: az üresség kicsomagolhatatlan.¹

Sípos láthatóan elégedett volt a történettel, s várta a hatást. A csönd húrként megnyúlt, elvékonyodott kettejük közt. Mielőtt elpattant volna, gyorsan folytatta: Mese Dúzni Lajosról.

A mi Lajosunk (vagy inkább olajosunk) egész nap a szerelőműhelyben bütykölt. Reszelt, hegesztett, s közben szép ütemesen csóválta a tevéénél egy árnyalattal rondább fejét. Néha hátralépett, hunyorítva a művére nézett, pram-pram – mondta, és a kannák közé fricskázott egy meditációja közben babérvölgyre gyúrt fikat. Igen, döntötte el magában, nos, valóban, ragyogó megoldás. Lajosnak eddig két autóját lopták el, de most nem hagyja magát. Mert, ugyebár, miért tudnak ellopni egy gépkocsit? Mert sok van belőle, és a típusok alig különböznek. Nem ismerik fel a forgalomban. Tehát különlegessé kell formálni, egyedivé. Igaz, akkor meg rögtön felhívja magára a tolvajok figyelmét. Ugyanúgy elviszik, mint a gyári modellt, és széttrancsírozzák alkatrésznek. Legyen individuális és működésképtelen. Juhé! Mint egy szobor. Egy fedett pavilon alatt, a kertben. Dúzni Lajos családja és szűk baráti köre jelenlétében avatta fel legújabb autóját, amiből még aznap éjjel szoborrongálók feszítették ki a rádiómagnót. A rendőrség művészettörténészek bevonásával folytatja a nyomozást.²

Kényszeredetten röhögött, de a Halál még mindig mereven tartotta az üvegrögöt, s akkor sem mozdult, amikor Sípos felállt a foteljából, s kinézett az ablakon. Meddig húzhatja még az időt? Vagy ugorjon ki? Odalent is vele találkozik. Ahogy belekezdett a következő mesébe, nem fordult a rém felé. Azt figyelte, hogy lehelete páraarrikát fest az üvegtáblára. Gyorsan felszáradt ugyan, de a következő mondat újabb párafoltot terített szét. Beszéd az élet. Mese Plakát Egonról.

Hol volt, hol nem volt egy csudálatos ország, ahol a polgárok csak azokat az árucikkeket vásárolták meg, amiket híres emberek és szép nők ajánlottak a televízióban. És voltak óriásplakátok is, mind egy-egy megfagyott mozivászon. Plakát Egon ragasztgatta őket, s dicsekedett, hogy egyik sem ferde vagy hólyagos. Nagyon ügyelt a munkájára, mert volt egy visszatérő rémálma. Arról szólt, hogy Csiriz János, haragosa és vetélytársa felhígította a ragasztóanyagát, ami így egy idő után elengedte a papírt. Suhogva hullottak le a divatos autók, cigaretták és kötvények képei, s bukkantak elő a lejárt szlogenek. A lemálló gagek alól régi arcok tolakodtak elő, a régi trükkökkel. Az emberek pedig rohantak bevásárolni, mert már elfelejtették az elmúlt hetet, évet, évtizedet. A botrány persze kitört, mert a szélesvásznú ígéreteket sehol sem tudták beváltani. Micsoda szörnyű álom ez, szegény Plakát Egon!

Mintha moccanat volna valami. Nem mert a Halál felé nézni, hadart tovább. Mese Robot Rózsiról.

A világ legügyesebb mérnöke egy isten háta mögötti faluban élt. Naná, hogy szeretett volna városi kariert csinálni, jelentkezett is jó néhány cégnél, ám a felvételi beszélgetések során mindig kiderült, hogy rossz szagú. Ugyan egyik vállalat szabályzata sem tiltotta büdös mérnök alkalmazását, mégis rendre elutasították. Hiába mutatta be a kéményseprőgépet, a borsavanyított vagy a bányásznapernyőt. Ráadásul a nőkkel sem volt szerencséje. Csak egy szaglóideg-sorvadásos özvegy barátkozott vele, de tavaly rádőlt a farakás. Végso elkeseredésében nekilátott, és összeszerelt egy gépembert, egy világító orrú, teáskannamellű nőt, beprogramozott asszonyi vágyakkal és letiltott gátlásokkal. Ment is minden, mint a karikacsapás. Robot Rózszi értette a dolgát. Aztán egy nap a mérnök váratlanul ért haza, és rajtakapta Rózsit a biciklipumpával. Később a VIM-es doboz kezdte érdekelni, mikor – mindennek betetőzéseképpen – megszökött a kéltiteres szódás szifonnal. Hát igen, nézett végig magán a világ legügyesebb mérnöke.³

Sípos elhallgatott. Belefáradt saját ötletébe. Micsoda nyomorú, képtelen dolog ez! Érezte, hogy felpaprikázódik, s ez jó, jobb, mint a félelem, a Seherezáde-móka életrehalálra. Majdnem áttörte az íróasztala és a Halál között húzható képzeletbeli kordont, mert sohasem fogadta el az abszurdot, a hihetetlen s egyszersmind a fenyegetőt. Teljesen normálisnak érezte magát, akinek joga van a pánikhoz. Majd mindjárt! Aztán hallotta a saját hangját: mese Vegetáriánus Péterről.

A kis Péter míg egy háztartásban élt szüleiével, kénytelen volt leölt, ártatlan állatok teteméből készített ételeket enni. A rántott hús mögül könnyáztatta dísznőszem bámult rá, a rotyogó csirkepaprikásból véres szárnyverdesést hallott. A kolbász visított, a fasírt elnyújtott hangon hörgött. Rémlátásai akkor szűntek meg, amikor áttért a növényi eredetű táplálékok fogyasztására. De boldogsága nem tartott sokáig, mert azt olvasta, hogy a növények is éreznek: hat rájuk a zene és a becéző gondoskodás. Kétségbeesésében az emberévs gondolatával kezdett foglalkozni, ahogyan azt egy Swift nevű cinikus alak a XVIII. században ajánlotta. Péter viszont soha nem tudott volna másoknak ártani, ezért úgy döntött, hogy önmagát eszi meg. Így semmilyen más érző lényben nem tesz kárt. Egy darabig ment a dolog, később már barátai segítségére szorult, de ők megértették Péter nemes elhatározását, és mindenben támogatták. Utoljára saját fejét ette meg, legvégül a száját, amivel még annyit üzent: megáll az eszem.

A Halál elengedte a levélnehezéket, amely pörögve gurult végig az asztalon. Sípos hápogva, fuldokolva újabb mesét kezdett: mese Szegény Zakariásról.

Amikor ez a történet elkezdődött, mindenki olyan gazdag volt, hogy gyémántsöréttel durrogattak a gránátalmatolvajok seggébe. A kutyák aranytáliból ettek, a népek meg léghajóval jártak a mahagónifából ácsolt, elefántcsont intarziás, perzsaszőnyeggel tapétázott udvari budiba. A sok kőgazdag között Zakariás volt a legkülönb, neki annyi kincse volt, mint muffon a szőr. Nem csoda, hogy ráunt a királyi életre, s elhatározta, hogy szegény lesz. Kincseit egy föld alatti raktárba záratta, s attól fogva szegényként járt-kelt. Többen új divatnak gondolták Zakariás viselkedését, gyorsan szétszörták a vagyonukat, és egymásra mutogatva, röhögve turkáltak a drágakövekkel kirakott ezüstkukákban. Két hét után lelohadt a jókedv, de a vagyonok végleg elúsztak. Keresték Zakariást, ám ő megfagyott, mert elajándékozta az utolsó ingét is. Ettől kezdve vannak gazdagok és szegények, akik máig keresik Zakariás elrejtett kincsét, s eljárnak a Városi Múzeumba, hogy leköpdössék az első szegény üvegbura alatt kiállított libabőrös testét.⁴

Idáig jutott a rekedt és berezelt Sípos, amikor benyitott a titkárnő, hogy „bocs, főnök, de mennem kell”, és még csiripelt volna valamit, ám ekkor a Halál csikorogva és suhogva felé fordult, és végigmérte. Franciska szoborrá dermedt a látványtól.

Sípos rögtön kapcsolt. Megérezvén az utolsó lehetőséget, a titkárnője mögé lépett, egyik kezével belemarkolt a combjába, a másikkal a Halál felé tolta Franciska bal mel-

lét: a Halál és a leánya! – kacsintott. Erre a Halál kinyújtotta valószínűtlenül hosszú kezét, átkarolta a titkárnököt, s kivezette egy azelőtt és azután sem létező ajtón.

Sípos egyedül maradt az irodában. Minden tagjában érezte, hogy nehéz napja volt, talán a szokásosnál is fárasztóbb. Franciska hős volt – állapította meg egy kisebb isten önérzetével, és a holttestre oltotta a villanyt. Sietnie kellett, mert hétre vendégeket vártak.

¹ (Sípos eredetileg ezt szeretete volna elmesélni, de valami megmagyarázhatatlan okból a másik történet mellett döntött.) Mese Pitbull Ibolyáról.

Bárki, akinek a tévémaci beleöblögetett a főműsoridejébe, tudja, hogy mennyivel több teniszütő fiútú egér és kapzsi kacsza szerepel a rajzos pedagógiai revükben, mint például küszvágo csér vagy verőköltő bodobács. Mégis a legkevesebb történet Kutyaoországról szól, ahol velős csontból van a parabolaantenna és macskából a kerítés. Itt élt bádogtetejű deszkaházában Ibolya, a mondén kutyalány. Egész nap szerelmes regényeket olvasott, éjjel pedig nagy ordítás oszlopokkal támasztotta alá a rázuhanmi készülő Holdat. Történt, hogy elfelejtett bemenni a szokásos évi bolhaszűrésre, ezért a Balhászati Ugazgatóság feljelenítette. A sok nyomtatványon bezeg nem „Ibolyázták”, csak „Pitbull ebtársnő” és „maga Pitbull” volt a megszólítása. Egy idő után szinte kedve lett volna harapni, mígnem harapott is, végig a teljes hivatalt, szobáról szobára. Lett ám riadalom! Küldték Komondor Elemért, a bundás bombát, de neki úgy beleharapott az orrába, hogy azóta locsolórózsának használja. Szegény Pitbull, el kellett hogy szökjön Kutyaoországból, de sem a dögkeselyűk, sem a sakálók nem fogadták be. Csak az emberek, mert előltük titokban tartotta, hogy ő tulajdonképpen és végső soron – Ibolya.

² (Sípos kedvence inkább az alábbi fabula volt, hogy, hogy nem, ettől akkor eltekintett.)

A pók elhatározta, hogy beiratkozik az erdei manókeniskolába. Az írásbeli felvételi tesztet kitűnően megoldotta, sajnos a gyakorlati vizsgán problémák adódtak. Először is: szőrös a lába! Igaz, gondolta a pók, és gondosan megborotválta a lábait. Aztán: mi a ménkünek van nyolc szeme? A pók gyorsan becukkolt hatot. Harmadrész: nem elég kecses a potroha. A pók hamar beleszorította magát egy fűzőbe. Végül: undorító a színe, s ha nem tudná, most éppen a sáskazöld a divat. Erre a pók megmártózott egy vödör festékben, hogy elnyerje a bizottság tetszését. A szakértők nézték, nézegették a szőrtelen lábú, kétszemű, karsú és sáskazöld valamicsodát. Végül a felvételi bizottság elnöke megjegyezte: jó, jó, de van benne valami pókszerű. Akkor inkább egy igazi pók! Jegyezze meg, kedvesem, hogy nálunk csak az érvényesül, aki vállalja az egyéniségét! Bizony!

³ (Nyugodtabb körülmények között inkább ez hangzott volna el.)

Irma volt a legcsinosabb nő egész Burkusországban. Mindenki tudta róla, hogy rajong a színes cuccokért, és igyekszik a legtarkábban öltözködni. Még a szeme fehérrjét és a nyelvét is befestette, sőt minden fogát más színűre lakkozta. Egyetlen bánata az volt, hogy az árnyéka vígasztalanul szürke. Ezért úgy döntött, hogy azé a férfié lesz, aki színes árnyékot szerez neki. Egyedül egy öreg tudós kereste meg Irmát, hogy tudja a megoldást. Irma kicsit csalódott, látván a rozzant aggastyánt, akihez esetleg hozzá kell mennie, de nem tétovázott sokáig, felhajtotta az enyhén bűdös és sós oldatot. Furcsa érzése támadt, mintha áramolna ki ereiből a vér, ám az árnyéka kifényesedett, s a végén ezer ragyogó színben izzott. Ó, tudós, honnan vett ezeket a pompás színeket? – kérdezte elragadtatva Irma, de mielőtt az öreg válaszolhatott volna, megpillantotta magát a tükörben. A teste, a haja, a szeme, a foga, az egész Irma tetőtől talpig szürke volt. Boldogtalanul éltek, míg meg nem haltak.

⁴ (Sípos, miután elfelejtette a szereplők nevét, után ezt a mesét választotta.)

Géza, a borzasztó erejű varázsló normál gázóra-leolvasó élt a normális emberek között. Időnként, ha a tükörbe nézett, elaludt saját maga delejes pillantásától. Többnyire zsebre dugott kézzel járt, mert amihez hozzáért, annak sarva nőtt, romba dőlt vagy lejárt a szavatossága. Amikor egy nap kirúgták az állásából, elhatározta, hogy nem titkolja tovább kilétét, s próbaképpen teljesíti az első útjába akadó ember kívánságát. Épp arra dülöngélt Józán Szilveszter, aki hallgatta egy ideig a varázslómesét, végül elunván a dolgot, rászólt Gézára: apukám, nagyon kérlek, eridj a fenébe! Ekkor éles fény villant, tompa csattanás hallatszott, s a mágus helyén csak egy kupac ruhanemű maradt. Józán Szilveszter először meghökken, bizonytalan mozdulattal előkotorta belső zsebéből szokásos füstölt heringjét, majd megnyugodva, csámcsogva beleveszett az éjszakába.

Ferdinandy György

ÉLETEM LEGBOLDOGABB KORSZAKA

Hogy melyik volt? Végiggondolom, de ma sem tudok mást mondani. Harminckét évesen Malaga mellett, egy halászfaluban. Szemben, a látóhatár egész hosszában a tenger, hátul pedig a Sierra hófödte csúcsai. Az égbolt tintakék és mozdulatlan. A víz szürke vásznán minden reggel átúszik a tangeri hajó. Napkelte előtt még az Atlasz vonulata is idelátszik. Aki korán kel, a tenger íve felett csipkés, fekete vonalat láthat.

Én pedig koránkelő voltam már akkor is. Mire megreggeliztek a gyerekek, legyűrtem az első, háromórás turnusomat. Ez volt az újdonság az életemben: azzal foglalkozhattam, főfoglalkozásban, amire rátettem az életemet. Fizetést kaptam, írhattam a könyvemet. És hát ez a nagy bizonyosság, ez a feneketlen nyugalom! Hogy senki se hajszolt. És hogy minden hónap elsején megérkezett a számlámra a csekk.

A fiaim iskolába jártak, asszonyom spanyolul tanult, napozott, sétált a tengerparti fővenyen. Egészen kivirágzott. Talán soha nem volt ilyen szép, ilyen elégedett.

Délben beállított Manola, megfőzte az ebédet. Esténként megittunk egy pohárka italt, lefektettük a gyerekeket. A kikötőben már készülődtek a halászok. Volt úgy, hogy magukkal vittek. Antonio, Miguel, a gazda és a többiek. Amikor kivetették a hálót, a halászok mesélnek. Én pedig szívesen hallgattam a történeteiket.

Barátunk kevés volt. Egy ír, aki visszajött a gyarmatvilágból, és itt húzta meg magát, ezen a helyen. A turistaszezonban a feleségem néha meghívott egy-egy franciát. Ilyenkor egész éjjel kint ültünk a balkonon. Asszonyom véget nem érő vacsorákat rendezett.

Talán két évig tartott ez a nagy nyugalom. Életem legboldogabb korszaka. Azután befejeztem a könyvemet.

*

Malaga messze van. Akkoriban két napig eltartott, amíg az ember keresztülkocsikázott a félszigeten, és átlépte a francia határt valahol északon. Nem volt honvágyunk. Az, hogy felkerekedjünk, akár csak néhány napra is, eszünkbe sem jutott. Miért is lenne! – mondogatta feleségem. Akkor megyek haza, amikor akarok!

Én minden évben megtettem ezt a kétszer kétnapos utat. Ha másért nem is, az autó miatt. Volt egy ilyen idejétmúlta rendelet, hogy minden évben ki kellett lépni a határon, és a forgalmazásuk helyén kellett bejelenteni a járműveket.

Vince hároméves volt azon a tavaszon; őt vittem magammal, hogy el ne aludjak. Ve-le – tudtam előre – át fogjuk beszélgetni az utat.

Első este Madridig jutottunk. Alaposan elkéstünk. A disszertációm vezetőjénél vacsoráztunk, és mire megérkeztünk, már leszedték az asztalt a spanyolok.

Másnap pedig tovább. Valahol Biarritz közelében léptük át a határt. Még nem volt késő, átugrottam a kaszinóba. Elsőre bejött a számom, nem is játszottam tovább. Fél perc alatt besöpörtem az útiköltségemet.

Visszafelé is Madridban szálltunk meg, de már nem hívott senki vacsorázni. Végig-sétáltunk a Castellánán. A negyedik napon pedig megláttuk a tengert. Malaga felett, a hegyekben még a levegőnek is más: sűrű, fűszeres illata van.

A franciák kint vacsoráztak egy tengerparti teraszon. Megünnepeltük, hogy szerencsésen letudtam ezt az évről évre megismétlődő robotot.

Clo teste hűvös volt és illatos. Napolaj és kókusztej kesernyés keveréke. Hamar elaludtunk, kimerített a másfél ezer kilométer a két lóerős, bogárhátú népkocsiban.

*

Barátunk, az ír, alacsony, szeplős fiú volt, és fent, a dombok között lakott. Reggel lejött a faluba, kiült a paseóra, és végigolvasta az újságokat. Később, a második műszak után mellé telepedtem én is. Hallgattuk a tenger locsogását. Ilyenkor délben sűrű, lila bort szopogatnak a malagaiak.

– Miért nem a nagyot vitted el magaddal? – kérdezte aznap.

Tényleg, miért?

– Őt adta mellém a feleségem – vonogattam a vállamat.

Aznap figyelmeztettek először, hogy ezek a halászok nem igazi barátok. Antonio, Miguel meg a többiek. Vigyázzak az asszonyra – mondta halkan az ír. Ezek itt nem veszik emberszámba az asszonyokat.

Valamit én is tudtam erről. De hogy az én feleségem? Ilyesmi eszembe sem jutott. Clo éjjel-nappal itt volt – hogy úgy mondjam, a kezem ügyében. Legfeljebb amikor magukkal vittek a halászok. Meg délelőtt, amikor írok. Délelőtt! Elhessegettem ezt a nevetséges gondolatot.

Reggel Clo lustálkodott. Később lement a fűszereshez, bevásárolt, hazacipelte a finomságokkal megrakott fonott kosarat.

Aznap kimentem elé. A kosár ott állt a fal mellett, a járdán.

– Itt szokta hagyni – magyarázta a fűszeres. – Ha nem jön érte, hazaviszi neki a gyerek.

A piacon már összerakodtak az árusok. A mesélőember is befejezte az aznapi mesét, kísérője, a kis pucér cigánylány körbetányérozott. Nagy csend ül ilyenkor a falura. Sült hal illata száll, kút lánca csikorog. Azután a szieszta. A halászok piac után alszanak.

Manola felszolgáltatta az ebédet. A gyerekek már hazajöttek az iskolából, körülüljük az asztalt. Clo bőrét feketére égette a nap.

*

Ilyen volt Malagában az élet. Mozdulatlan. Egyszer, igaz, beállított egy párizsi barátom. A festő, Adrien.

– Míhez kezdesz vele? – kérdezte a feleségem. – Mert arról, hogy itt maradjon – tette hozzá –, szó sem lehet.

– Na gyere! – álltam fel ebéd után. – Keresünk neked helyet.

Nagy, medve fiú volt, békés, jóindulatú. Nem kellett magyaráznom, megértette a helyzetet. Végigjártuk a főutcát, találtunk egy olcsó panziót. Adrien festeni akart, és a paseón akarta eladni a képeket. Magára hagytam, a portán kifizettem az első hetet.

Vince egészen eddig körülöttem lábatlankodott. Most azonban hirtelen nyoma vezett. Ellopták a cigányok! – mesélte később a feleségem. A gitánók a tengerparton éltek, egy fehér téglafallal körülvett telepen. Ott találtam rá, a purdék között, a porban.

A grundon zajosan snúroztak a gyerekek. Ez volt az egyetlen kalandunk két év leforgása alatt.

Adrien nem maradt sokáig; a sétányon nem fogytak a képek. Én voltam az egyetlen kliense: megvettem tőle a gyerekek tusráját és egy akvarellt, amin minden rajta volt: a csónakok kint a homokban, az épülő tengerparti házior és a háttérben a sierra. A hegyek.

Mi mást mondjak? Minden kedden kizötyögtek a faluba a kurvák. Kedden bent a városban visszaesett a forgalom. A kimustrált iskolabusz megállt az ültetvények előtt, ahol naplemente után már sorba álltak a férfiak. Ez volt a halászok életében a kaland. A turistaszezonban persze mindig akadt horogra valami szeplős északi lány, de akkor különben sem közlekedtek az iskolabuszok.

Végül vasárnap a filmvetítés. Egy nagy emeleti teremben, ahol a pattogatott kukorica és a magömlések édeskés illatában rágták a tökmagot a fiatalok.

*

– Ne csodálkozz – mondta barátom, az ír. – Ha nem tudnád, itt fegyházzal büntetik a házasságtörő asszonyokat. A saját felesége meg, úgy látszik, itt sem kell senkinek.

– Ezt – hebegtem – ugye nem mondog komolyan?

– De igen – felelte. – A hűtlen asszonyt kikötik.

– Lehetetlen! – jelentettem ki magabiztosan. – Az idegenekre nem vonatkozhat ez a törvény.

– Jó, jó – mondta a barátom. – Én figyelmeztettelek.

Aznap, ebéd után elmondtam Clónak ezt a hihetetlen történetet.

– Lehetetlen! – mondta ő is. – És a követségek nem védik meg a külföldieket?

Engem inkább az háborított fel, hogy – minek is nevezem! – a csábító nem védi meg a párját. Őt mintha nem is érintené a dolog. Hát nem. Egy ilyen kaland – magyarázta az ír – még növeli is a tekintélyüket.

– Te feljelenenél? – kérdezte a feleségem.

Hallgattam. Ebbe a megaláztatásba belepusztulna egy francia nő. Még szerencse, hogy Párizsban – mint a nóta mondja – huncutok, de hűségesek az asszonyok.

– Én nem – feleltem elbizonytalanodva. – De ha jól értettem, itt sem a kárvallottak jelentik fel az asszonyokat.

– Hanem kicsoda? – kérdezte Clo.

– A szomszédok, a vénasszonyok, mit tudom én! Semmi sem titok egy ilyen kis faluban.

– Azután?

– Azután két csendőr kijön értük.

Ezt már csak én találtam ki. Beviszik őket az őrszobára, felveszik a tényállást, és elítélik őket negyvennyolc óra alatt.

– Megkérdézem Manolát – mondta a feleségem komoran.

Hogy mit hallott tőle, arról nem tudok. Mindenesetre nem hagyta többé a fűszeres előtt a kosarat.

Befejeztem a disszertációt. Összecsomagoltunk, feladtam a kéziratot. Emlékszem, még egyszer, utoljára megálltam a balkonon. Hajnalodott, a víz szürke vásznán átúszott a tangeri hajó. Még láttam a tenger íve felett Afrikát. Azután ennek az én boldog életemnek egyszer és mindenkorra vége szakadt.

Bodor Béla

A BÖLCSELET KÖLTÉSZETE

József Attila rejtett „metafiziká”-járól

Köszönöm Horváth Iván és Tamás Attila értékes tanácsait és korrekciós javaslatait.

Meglehetősen jól ismerjük azokat a filozófiai, társadalombölcseleti, esztétikai vázlatokat és töredékeket, melyeket József Attila jórészt húsz-egynéhány éves korában írt,¹ és azt is tudjuk, hogy értő elutasítójuk is akadt a maga idejében: Vágó Márta jóvoltából Mannheim Károly megnézte ezeket az írásokat, és (igaz, nem maga számolt be erről, hanem egy rosszmájú ismerős, Lederer Emil)² úgy vélte, hogy ez „lehetetlen tipikus auto-didakta filozofálgatás, mellyel mindig újra felfedezik Amerikát”, továbbá nevetséges gőgnek nevezte József Attila magatartását, amiért nem él legalább azzal a kevés lehetőséggel, ami Pesten adódna, hogy komolyan kiépzeze magát.³ (A költő egyébként, amennyire lehetőségei engedték, látogatta a budapesti egyetem előadásait, és eredményesen vizsgázott. Lényegében csak tanári záróvizsgálója maradt el, és tudni lehet, hogy a későbbi években is tett lépéseket a doktorátus megszerzése érdekében, amihez talán elég lett volna néhány nyugodt hónap.) Tverdota György, Miklós Tamás és mások részletesen elemezték ezt a szövegegyüttest, elmondták róla, amit lehet, talán valamivel többet is.⁴

József Attilának ezeket a „tanulmányait” valahogy úgy kezeli a szakirodalom (és sokszor magamat is ezen kapom), mint Lönnrot a KALEVALÁ-t. Úgy teszünk, mintha ez az „opus magnum” egyszer már elkészült volna, csak azután széttöredezett, és jórészt elveszett volna, így a mi feladatunk, hogy megkíséreljük eredeti formájában helyreállítani. Pedig a helyzet az, hogy József Attila metafizikai és esztétikai munkája *nincs*. Töredékei a *kelekezés állapotában* rekedtek meg, létrejöttük félbeszakadt, műként, pláne bölcseleti műként való megítélésük nem lehetséges. Csak adalékként használhatjuk őket olyan művek megértéséhez, melyek csakugyan *vannak*. Ezek pedig a költemények. (Továbbá a befejezett kritikák, tanulmányok, de ezek jelen dolgozat illetékességi körén kívül esnek.)

Amivel én foglalkozni szeretnék, az tehát a költő munkásságának érdemi része, maguk a versek; de ezúttal ezeknek sem önálló jelentése, esztétikuma foglalkoztat, hanem az őket felépítő, a háttérből szervező gondolathálózat – rendszerként való működése/működésük. Az érdekel, hogy rekonstruálhatunk-e valamiféle rendszert, mely a bölcseleti tárgyú vagy ilyen fogalmakat használó költemények szövegfelszíne mögött épül, szerveződik, és folytonos összeköttetésben áll az alkotás folyamán azzal a sajátos költői készenléttel, amit jobb híján ihletnek nevezünk. Más szóval: nem lehetséges-e, hogy a gondolati költészet József Attila gondolkodásának történetében a filozófiai paradigmák kiépítésének... talán nem is pótléka, hanem a költő nyelvi és mentalitásbeli természetének jobban megfelelő, ésszerű alternatívája? Lehetségesnek látom a versek olyanfajta vizsgálatát, mely arra irányul, hogy az egyes művekből szegmenseket emeljek ki (illetve felismerjem, hogy a szóban forgó elemek kiemelkednek, nem esztétikai, hanem asszociatív értékeik révén; mindjárt elmondom, hogy hogy értem ezt); azt te-

hát, hogy miközben nem vonom kétségbe a versek mint önálló művek létjogosultságát (sőt tényleges létét), egy szövegközi alstruktúra létét is feltételezzem és vizsgáljam, mely több és szervezettebb valami, mint az ember rögzült szemléletének fogalmi bázisa, ugyanakkor kevesebb, mint visszatérő fordulatok sora, mint önidézet vagy önismétlés. Egyúttal azt is gondolom, hogy e kulcsfogalmak segítségével egy laza bölcseleti rendszer vázát is kirajzolhatjuk, és ezzel a művek jelentésének egyébként nehezebben észrevehető rétegei tárulnak fel, immár nem az elemzés, a megfejtés művelete során, hanem egyszerűen olvasás közben – tehát hogy a József Attila-olvasás összefogottabb és élményszerűbb tevékenység lesz ezek után.

Nem könnyű persze egy szóról kijelenteni, hogy más minőségben jelenik meg egyes szöveghelyeken, mint másutt. Ebben az esetben, ha a József Attila-i költői életművet tekintjük egységes műnek,⁵ tehát olyan műnek, mely maga is művekből épül fel, akkor azt kell megjelölnünk, hogy hol találjuk a kezdetét ennek a szövegegésznek, hiszen azt természetesen nem állítom, hogy minden sor, minden gyermek próbálkozás a részét képezné. Hogy ezt a határt meghúzhassuk (halványan, bizonytalanul és széles sávban természetesen, hiszen nem éles fordulatról van szó) és egyúttal a feltételezett kategóriák létét is igazolhassuk és meg is határozthassuk, célszerű kiválasztanunk néhányat, és megkeresni azokat a helyeket, amelyekről számítva a köznyelvi kifejezés (melynek a közmegegyezést tükröző jelentéséről az értelmező szótár segítségével hozzáfutólagos képet kaphatunk) egy egyedi bölcseleti rendszer szegmensévé alakul, és jelentésének meghatározásához már nem elég a szótári jelentés kiemelése, hanem emellé a rendszer egészéből kell jelentéskiegészítő segítséget keresnünk. Hogy a dolog ne legyen beláthatatlanul szerteágazó, három ilyen szót választok. Ezek a *gond*, a *bolondság* (ide értve az örültséget, a tébolyt stb.) és az *ostobaság* (szintén szinonimáival együtt: butaság, együgyűség stb.). Dolgunkat tovább egyszerűsíti, hogy ezeket a szavakat József Attila előszeretettel használja önmaga és általában az emberi intellektus leírására. Kontrollként (mint új jelentést véleményem szerint nem nyerő kifejezés) az *okosság*, *bölcsesség* és esetleges szinonimái vizsgálatát is megkísérlem. Annak az eljárásnak, hogy nemcsak egyes szavakat, hanem azok néhány szinonimáját is bevonom a vizsgálatba, az a magyarázata (mint erre majd látunk bizonyítékokat), hogy József Attila (is, mint mindannyian) gyakran azonos szavakat különböző, míg különböző szavakat azonos értelemben használ. (A „...*hülyén (még ifjan) hívtam a halált...*” idézetben például a *hülye* azt jelenti, hogy *ostoba* – a szónak abban az értelmében, amire a GYERMEKKÉ TETTÉL megfelelő helyén gondolunk: „*Ostoba vagyok – foglalkozz velem.*” Ezzel szemben a LÉGY OSTOBA című versben az *ostoba* szó összetettebb jelentéssel bír, mint az *ostoba* például a FELESÉGEM-ben és másutt. Ezt mindjárt részletesebben is kifejtem.)

Ostobaság

Célszerűnek látom ide csatolni a *balga*, *bamba*, *botor*, *oktalan*, *együgyű* és némely esetekben a *hülye* kifejezést. A következő (időrendben felsorolt) idézeteket veszem figyelembe (a verscímekeket lábjegyzetben közlöm): **1** „*Nem adom senkire gummiköponyogem / Ostobaság is volna / Nem ér semmit...*”⁶ **2** „...*mit is akartam? [...] Hogy én, gyarló eszem szerint értelmellen, / Botor tengerének értelmet is adjak* // Mi voltam én? ... Oktalan próféta...*”⁷ **3** „*Ó asszonyom, te balga, te bolond, / Játsszót-játsszó, ostoba, semmi játék!*”⁸ **4** „*Leszámítva az*

* Értsd: azzal, hogy hajóznak, halásznak Isten tengerén, értelmet – rendeltetést – adunk neki.

ostobaságot [...] mi igazán tiszták vagyunk...⁹ **5)** „Egészen **ostoba** csak egy van s az az elégett itatóspapír; szegényke vizet sose látott...¹⁰ **6)** „Vigasztaljátok a szenvedő alkonyokat, közéjük való kedvesem is [...] A **butaság** expresszvonaton rohog előttiünk...¹¹ **7)** „Nem adatott meg mindenkinek / A **balgaság**, mely a füvekben ég, [...] Fogadjátok hát **balgán, együgyűen** / **Balga, együgyű** szívemet...¹² **8)** „Mindig jótanácsot szíszegnek / S még ifjú **hülye** akad ezeknek...¹³ **9)** „Erős csapatban régi napjaim [...] nem értik, hogy sápadtak, **buták**, / Hogy fényük nem lehet a szemédé!¹⁴ **10)** „bíró elítelt **hülye** csúfolt¹⁵ **11)** „csak mosolyogjanak ezen a versen, / melyben **meghülyült** korunk kinja rezdül...¹⁶ **12)** „[...] gyermekkoromban / Az **ostobák** engem nevettek mindig jobban...¹⁷ **13)** „Bajom se lesz többé, / lelkemmé lett mindahány, – / élek mindörökké / gazdátlan és **ostobán**...¹⁸ **14)** „Vonom-viszem a téli mennyeik / **együgyű** fényét kedvesemnek –¹⁹ **15)** „Fáradt meg **együgyű**, / vagy tán csak jó vagyok...²⁰ **16)** „Küldjeteek könyvet, bármily **ostobát**, / mert megőrjít a patkánypuha éj...²¹ **17)** „[egy kisgyerek] Vinnog, mint **hülye**, kit nyom az idő...²² **18)** „Az érdek, mint a gazda, úgy igazgat, – / ezt érti rég, de **ostobán**, ki gazdag / s ma már sejtteni kezdi sok szegény...²³

Egészében iktatok ide egy verset, mert megítélésem szerint a szó értelmezésében itt következik be a fordulat: **19)** „**Légy ostoba**. Ne félj. A szép szabadság / csak ostobaság. Eszméink között / rabon ugrálunk, mint az üldözött / majom, ki tépi ketrecének rácsát. // Légy ostoba. A jóság és a béke / csak ostobaság. Ami rend lehet, / majd így ülepszik le szíved felett, / mint medrében a folyó söpredéke. // Légy ostoba. Hogy megszólhatnak, ne reszkess, / bár nem győzhetsz, nem is lehetsz te vesztes. // Légy oly ostoba, mint majd a halál. // Nem lehet soha nem igaz szavad – / jó leszel, erős, békés és szabad / vendég mult s jövő asztalainál...²⁴

Folytatom az idézeteket: **20)** „Én úgy hallgattam mindig, mint mesét / a bűnről szóló tanítást. Utána / nevettem is – mily **ostoba** beszéd!²⁵ **21)** „Ám lehet, hogy bűnöm gyermekes / és **együgyű** nagyon...²⁶ **22)** „...nem hittem, hogy vélem is megeshet, / ami a halálnál is **ostobább**...²⁷ **23)** „A gyermek, aki csügg anyja szerelmén, / észreveszi, hogy milyen **ostoba**...²⁸ **24)** „...Takarj be – fázom. / **Ostoba** vagyok – foglalkozz velem...²⁹ **25)** „**hülyén**, (még ifjan) hívtam a halált – / nem jött, hálísten [...] / De az még **ostobább**, / hogy nem jöttél...³⁰ **26)** „Okos urak közt játszottam a **bambát**...³¹ **27)** „...bármit gondolok, / az én bűnöm valami más. / Tán **együgyű** dolog...³² **28)** „...a földgolyón nyomor szívárog, / mint **hülyék** orcáján a nyál...³³ **29)** „Szabad ésszel nem adom ocsmány / módon a szolga **ostobát**...³⁴ **30)** „Félek, nem tudod megbocsájtani / eltékozolt, **ostoba**, könnyű multam...³⁵ **31)** „Csak hazudd, hogy nem vagy szabad. / Én nem hiszem el egy szavad, / te szolga! // [...] Egyke karikás ostora, nem is vagy olyan **ostoba**...³⁶ **32)** „Én azt akarom, bár **ostobának** látszik / a vágy [...] hogy [...] szeressen az egész világ...³⁷ Az utolsó kettő töredék, tehát egyfelől nem tekinthetők teljes értékű műveknek, másfelől nem zárásai a folyamatnak (ha van folyamat, és ha lezáródott, vagy arra törekedett egyáltalán).

Tekintsük át: melyek azok a helyek, ahol a szó, illetve szinonimái kielégítően definiálhatók a szótári jelentéseknek megfelelően: **1.** „buta (személy), aki nem értelmi gyengeségből, hanem az adott helyzet, viszonyok összefüggésében helytelenül, helytelenített módon vagy (bosszantóan) ésszerűtlenül viselkedik, cselekszik”, illetve **2.** „Az emberi logikával vagy érdekekkel ellenkező módon viselkedő, működő, ható (állat, társadalmi jelenség)” vagy **3.** „olyan (dolog), amely váratlan bonyodalmat idéz elő, bajt okoz”? Az első jelentésnek megfelel az 1. (persze ilyen személy általi cselekvés értelmében; ezt tovább nem jelzem), a 2.-ből az oktalan, a 3.-ból a balga, a 8.; megszemélyesítésként (mert a napjaimra vonatkozik) a 9.; a 10., 18., 23.; a 25.-ből a **hülyén** és talán a 32. A 28.-ban a **hülyék** inkább az **idióták** szinonimája, és a 17.-re is leginkább ez vonatkozhat. A második, inkább társadalmi kontextusú jelentésnek felel meg a 4., 6., bár itt valami definiálatlan absztrakció az,

ami megjelenik; és a 20. A harmadik, tárgyi jelentés legtisztább esete az 5., és talán a 2.-ból a *botor* is valami efféle lehet („bosszantóan haszontalan”); a 3.-ban a szóban forgó nő tárggyá degradálásához tartozik az *ostoba* szó beillesztése a *játszót-játszó* és a *semmi* (itt: értéktelen, semmiség) *játék* közé, így ez is tárgyként (játékszer) értelmezhető, akárcsak a 16.-ban a *tartalmatlan, időpazarlásra való* könyv (amit itt a börtönben várnak a lebukottak). A 11. idézetben a *meghülyült kor* valójában az első értelmezés megfordítása. Ez a fajta közvetítettség vagy (itt) inverzió József Attila egyik legjellemzőbb költői eljárása. A 30.-ban az *ostoba múltam* a 2.-ban látott megszemélyesítés rokona, de kisé közhelyes, a napi nyelvhasználatban elkoptatott fordulat is lehet. A 26.-ban a *bamba* és a 12.-ben az *ostobák* értelmezés szempontjából határeset: utóbbi az ellenséges tömegemberek pejoratív minősítése, melyben az elutasító gesztus fontosabb a pontos értelmezhetőségnél; az utóbbiban a helyzet fordítottját látjuk, ahol az *okos urak* éppolyan elutasító, lesújtó minősítés, mint előbb az *ostobák*, és a megjátszott bambaság telítődik egyfajta szolgálai ravaszság jelentésárnyalatával. Továbbra is maradt azonban tízegyhány olyan szöveghely, melyek tartalma nem mondható el, ha csupán a szótári alakokra támaszkodunk. Pedig azok is jól terhelhető, pontos értelmezések – példa rá a 2. idézet meglehetősen bonyodalmas költői képe. Már a fiatalkori versekben megjelenik a *balga, együgyű, ostoba* szavaknak egy olyan pozitív többletjelentése, melynek megértéséhez a költő világképéből, sajátos bölcseletéből kell elvonnunk egyes elveket. Előbb azonban a *bolondságról* és a *gondról*.

Bolondság

1) „Ilyesfélét beszélnek egymásnak: [...] / Hisz ez **bolond**, zárjuk el hamar...”³⁸ 2) „A szőke-séged kora hajnalég / És üzöm egyre, loholó **bolondmód**, / Kiben az **őrület** tallója ég.”³⁹ 3) „Vigyázz, vigyázz, mert **megőrült** a sátán”⁴⁰ 4) „Ó asszonyom, te balga, te **bolond**, / Játszót játszó, ostoba, semmi játék!”⁴¹ 5) „Bezárva okos **őrültek** közé, / Szenvediünk...”⁴² 6) „Lehetnék [...] szónok is [...] / S én szebben tudnék **bolondítani!**”⁴³ 7) „Olyan **bolond** vagy / Szaladsz / Akár a reggeli szél...”⁴⁴ 8) „...hétszer szüljön meg az anyád! / [...] egyszer **bolondok** házában...”⁴⁵ 9) „Óh emberiség [...] Vértelen arra vársz, hogy véred ontsák / s föl-fölmutat a társuló **bolondság**, / mely téged minden kínban megtalál.”⁴⁶ 10) „Rimánkodik az éghez sok **bolond**, / hogy bújjanak beléjük hars erények.”⁴⁷ 11) „Dolgaim is úgy hallgatják személyem, / mint **bolond** tanárt az üres padok.”⁴⁸ 12) „Én nem vagyok **bolond**.”⁴⁹ 13) „Ki-be ugrál a két szemem, úgy érzem. / Ha **megbolondulok**, ne bántsatok.”⁵⁰ 14) „Ezernyi fajta népbetegség, [...], **elmebaj**...”⁵¹ 15) „Volt, aki úgy vélte, kolomp szól, / s társa, ki tudta, ily **bolondtól** pénzt eztán se lát a család.”⁵² 16) „Gyors emlékpójácák / forgatnak meg ébren / s alva újra játsszák, / mily **bolondul** éltem.”⁵³ 17) „Ha nem szorítsz úgy kebeledbe, / [...] majd sírva dőlsz a kerevetre: / mily árva s mily **bolond** vagyok!”⁵⁴ 18) „Én állat volnék és szégyentelen, / nélkülületek, kik játszotok velem – / Köz-tetek lettem **bolond**, én a véges.”⁵⁵ 19) „...itt csücsülsz, / mint fák tövében a **bolondgomba**...”⁵⁶ 20) „S hány hét a világ? Te **bolond**.”⁵⁷ 21) „Drága barátaim, kik gondoltok még a **bolonddal**, / nektek írok most...”⁵⁸ 22) „Igy éltem s voltam én hiába, / megállapíthatom magam. / **Bolondot** játszottak velem...”⁵⁹

A *bolond* szó jelentéseinek felsorolásakor az értelmező szótár szerkesztői engedékenyen viselkednek; önálló jelentésként emelik ki („rendellenesen, hibásan működő eszköz”) a szólásbeli *bolond órát* és Ady FEKETE ZONGORÁ-ját („*bolond hangszer*”). A közmegegyezés szerinti elsődleges jelentések persze: 1. (melléknévként és főnévként is) *Olyan (személy), aki a józan ésszel ellentétes módon gondolkodik, beszél vagy cselekszik, akinek megzavarodott vagy elment az esze.* 2. *Ilyen személyre jellemző (beszéd, tett, viselkedés).* 3. *Zavarodott eszű, el-*

mebajos ember. 4. Zavaros beszédével, cselekedeteivel derűtséget keltő ember. 5. (Összetételben) Zavaros, furcsa, esztelen dolog, bolondság. 6. (Képzett alakban) Esztelen szokás, megszállottság, szenvedély.

Az idézetek közül a 4., 15., 16., 17., 20. és 21. többé-kevésbé problémamentesen megfeleltethető az I. értelmezésnek; az 1., 2. („örület”), 8., 11., 12., 13., 14. a 3. számúnak. A 4. (falu bolondja, udvari bolond) jelentésnek való megfeleltetések már kevésbé egyértelműek a 18. és 22. idézetnél, de a 19. *bolongombája* is (mint lefokozó hasonlat, a megszemélyesítés játékos fordítottja) ide vonható. A 2.-ból a *bolondmód* és a 10. a 6. megfelelői. A 3. idézet sátánja valójában nem megőrült, hanem őrzöng. A 6. *bolondít*ja elbolondít, félrevezet helyett áll itt. A 7.-nek tulajdonképpen külön kategóriát kellene nyitni: a *kis bolond* jellegű kedveskedés rokon azzal a gesztussal, amikor egy szép kislányt *csúfságnak* mondunk. A meghatározott jelentésektől a 9. nagyon, a 18. és a 22. meglehetősen távol áll. Ezek azok, melyeknek célszerű új jelentést tulajdonítanunk, és ha ezt megtettük, talán ésszerű lehet továbbiakat, a 13.-at, 16.-at, 20.-at is ide vonni.

Gond

Jóval kevésbé gyakori szó az előzőknél, így jelentésváltozása is jobban megfigyelhető. Az idézetek: **1)** „1905-ben íygen / Iktattak be az alkotmányba [...] a szép, ifjú mosóasszonyok [...] Fejkendőbe kötözött **gondnak**.”⁶⁰ **2)** „A pap mosolyog és derűsen / buja **gondtalan** istent dicsér.”⁶¹ **3)** „Sok **gondom** közt veled vesződöm...”⁶² **4)** „A pap mosolyog és derűsen / **gondtalan** üdvü istent dicsér.”⁶³ **5)** „Kövéz az ég, az üdv a **gondja**.”⁶⁴ **6)** „...a hideg kályhán csörömpöl, guggol a **gond**.”⁶⁵ **7)** „...a többi nép közt elvegyültem én, / majd kiváltam, hogy azután kiváljon / sok **gondom** közül ez a költemény.”⁶⁶ **8)** „Tudd meg már, mi a **gond**. / Hogy mit csinálsz.”⁶⁷ **9)** „...együtt vagyunk veled mindannyian, / kinek emberhez méltó **gondja** van.”⁶⁸ **10)** „Ő a [...] kétes létben a bizonyosság, [...] **gondjaim** mosolyai mossák.”⁶⁹ **11)** „...a **gondra** bátor, okos férfit, / ki védte menthetlen honát, / mint állatot terelni értik...”⁷⁰

A *gond* szótári jelentései: **1.** Valamely nyugtalanító kérdéssel való elmélyült foglalkozás; valami miatt érzett belső szorongás, kínzó nyugtalanság; töprengés, tépelődés, aggodalom. **2.** Körültekintő alaposság, kitartó, gondos figyelem, odaadás. **3.** Gondoskodás valakiről, törődés valakivel, valamivel. Szerintem a szótár szerzői itt némiképp arányt tévesztettek. Megítésem szerint a szó elsődleges jelentése egyszerűen: *valami, amivel kínlódni, bajlódni kell*. Tehát az **1.** meghatározás második alpontja. József Attila kezdetben (én legalább így látom) ebben az értelemben használta. Ezt a feltételezést támasztja alá a fosztóképzős alak, ami a 2. és a 4. idézetben (melyek valójában majdnem azonosak, utóbbi az előbbi variánsa) azt jelenti, hogy *bajtól, kínlódástól mentes*. Így, talán a *teher* (de nem a *terheség!*) szinonimájaként értelmezhető a szó az 1. idézetben (ahol a nélkülöző fiatal anyának még pólyára sem futja, fejkendőjébe kötözi az újszülöttet), de a 3. és a 6. idézet is így értelmezhető. Az első szótári alapjelentésnek felel meg a 10., az 5., 7., 8., 9. és 11. szöveg értelmezése pedig a 2.-ből kiindulva lehetséges, de maga a meghatározás mindenütt elégtelen feltétele a megértésnek.

Okosság, bölcsesség

Ezek a szavak és szinonimáik túlságosan rögzített jelentésűek ahhoz, hogy József Attila megkísérelhetett volna változtatni rajta. Eredetileg definiálhatók az ostobaság ellentétének, de amikor az ostobaság jelentése módosult, az okosság mint ellentéte nem követte ezt az elmozdulást, hanem megőrizte jelentését – jóllehet bonyolult jelentésárnyalatokkal gazdagodott. Az idézetek: **1)** „Isten országát hirdetem néktek [...] / **Bölcs** szí-

vekkel örvendeztetek...⁷¹ 2) „**Bölcs**, vén könyvekben áll, hogy por vagyunk...⁷² 3) „Egyszerű volt és természetes [...] **Okosabb** volt a dologkerülónél...⁷³ 4) „Nem vagyunk mi **bölcs** urak⁷⁴ 5) „Bezárva **okos** örültek közé, / Szenvedünk...⁷⁵ 6) „A vizek / **Okos** erővel elöntenek mindent.⁷⁶ 7) „...még ifjú hülye akad ezeknek az óvatosoknak, [...] huncut **okosoknak**⁷⁷ 8) „...hűvös és **bölcs** vizeket ittam én...⁷⁸ 9) „Kopaszodsz és őszülsz te! / **Bölcsőbb!** korod előtt hajolj!⁷⁹ 10) „Az ember végül [...] szénéz merengve és **okos** / fejével biccent...⁸⁰ 11) „...zavaros, **bölcs** és nagy volt a Duna.⁸¹ 12) „**Okos** urak közt játszottam a bambát.⁸² 13) „Mert mi teremtiünk szép, **okos** lányt / és bátor, értelmes fiút...⁸³ 14) „Ajkaidról lány lehü, száz varázslat / bútvöl el, hogy hű kutyaként figyeljem / könnyű intését **okos** ujjaidnak, / mint leszek ember.⁸⁴ 15) „...a gondra bátor, **okos** férfit, [...]”⁸⁵ 16) „Szemem is öregbül, / árnyékolja árok. / Könnyes **bölcsesség** ül / rajta, mint a hályog.⁸⁶ 17) „Szádon az igazság bugyogjon / s te nyelj, hiszen te úgy hazudsz! / Ez a **bölcs** átok addig fogjon, / mig vitatni s szeretni tudsz.”⁸⁷

A bölcs melléknévi jelentései: olyan (személy), aki érett, nyugodt megfontoltsággal, lelki nyugalommal, biztos ítélőképességgel nagy tudást és tapasztalatot egyesít; okos – illetve ilyen személyre valló dolog, cselekvés. (A további értelmezések ezt járják körül: főnév, tulajdonság stb.) Az *okos* olyan lény, akinek fejlett értelme van; öntudatos értelmi tevékenységre képes; az átlagosnál jobb felfogású, eszes; olyan (személy), aki az ésszerűség elveinek megfelelően cselekszik. Megismétlődik ugyanez főnévben, az *okosság*nál mint e tulajdonsággal jellemzett és így tovább. Probléma azonban csak a megismérlésével van. A 3., 4., 7., 9., 13., 15. szövegpélda leírása megfelel az alapjelentésnek (bár a 15.-re még visszatérek); az 5. és a 7. példa, az *okos örültek* és a *huncut okosok* önellentmondása nem igazi újdonság, ehhez hasonló kifejezéseket nap mint nap használunk. Az 1., 2., 6., 8., 10., 11., 14., 16., 17. szemelvény megismérlés. Önmagában ez sem újdonság, az *okos fej*, *bölcs szív* ismert kifejezés, az *okos könyv* (mint okosságokat tartalmazó könyv) is közismert. A *bölcs* (értsd: jó szándékú) *átok* már szokatlanabb, a *bölcs víz*, a *vizek okos ereje* és a *bölcs Duna* pedig gyakorlatilag értelmezhetetlen; amiben az a feltűnő, hogy mindannyiszor vízről van szó. Fel kell tehát tételoznünk, hogy József Attila gondolkodásában a víz különleges elem, egyfajta ősi, édeni rend, és az abban megnyilatkozó bölcsesség hordozója. De erről is később. Az egyetlen hely, ahol a szótári értelmezés elégtelennek látszik, a *gondra bátor*, *okos* kifejezés, itt azonban a jelentés elmozdításának a helye nem az *okos*, hanem a *gond* szó, amelyre korábban kitértem, és később visszatérek.

Az *okos*, *bölcs* kifejezést, illetve az általuk jelölt fogalmat tehát a költő nem igyekezett a megszokottól eltérő módon definiálni. Ezek szerint nem lehet szó arról, hogy szókinccse egészének sajátos szemantikai revíziójával kísérletezett volna. A *gond*, az *ostobaság* és a *bolondság* esetében azonban ez a mozzanat kétségtávol bekövetkezett, és a jelentés megváltozása nem átértelmezés, hanem új jelentésekkel történő kiegészítés, a jelentés sarjztatása volt. A *bölcsesség* és a *víz*, illetve az *okos* és a *gond* szó értelmezése során beláthatjuk, hogy a jelentés bővítése a szókapcsolatokra is kiterjed. Ezeket, elősorban a jelentés sarjztatásának módját közelebbről is meg kell szemlélnünk.

*

Az *ostobaság* (*balgaság*, *együgyűség*) sajátos József Attila-i jelentése az 1925-ös BALGA KÖLTŐ-ben jelenik meg először, mintegy kísérleti módon, és ez az első, módosult fogalmiság a MEDÁLIÁK első darabjának *jámbor* jelzőjében teljeseedik ki (ami az *ostobának* már csak igen távoli szinonimája). Megpróbálom rekonstruálni, hogy miről van szó. A *fü* és az *égés* kulcsmotívumai ennek a költészetnek. Három évvel később a két motívum a

PÖTTYÖS-ben találkozik: „*Hopsza! fű leszek én ma este, / görnyesztnek bíbor harmatok, / ropogós, tűrő fű, amelyben / új kedved is topoghatod! // De pöttyös ruhádban, lobogván, / ahogy látsz, itt hágyasz engemet, / s meg kell öntöznöm húis csöbörrel / a kigyulladó füveket.*” A fű magának az életnek, az ártatlan létezésnek a megtestesítője ebben a költészetben, de ha statisztikát készítenénk, a József Attila költeményeiben említett élőlények gyakorisági listáját is biztosan a fű vezetné. Az égés, részint egyfajta átöröklött romantikus motívum gyanánt, részint természettudományos toposzként (mint a szervezetben zajló oxidáció) az (olykor önpusztító) élet szinonimája, mint harminchat fokos láz; de a természet rendje is, mint amikor (kissé meseszerűen) a HA A HOLD SÜT-ben az ördög (vagy az engedő ég? ez bizonytalan) „...*ideönti a földre kövér melegét – zöld lángba borulnak a bokrok*”. Számos további példát lehetne hozni. A balgaság tehát, ami a *füvekben ég*, talán a létezés öntudatlanul birtokolt titkaként lenne meghatározható. A gyengeség, megvertség, megalázottság juttathatja az embert ennek a titoknak a birtokába (mint A VÁROS PEREMÉN-ben és még sok helyütt). A motívum végighúzódik az életművön, legszebb kifejtése talán a [JÖN A VIHAR...] kezdetű kései töredék vége, ahol a viharra készülő füvek adnak példát, „...*hogy fájdalommal szerényen éld át, / s legyen oly lágy a dallama / mint ha a fű is hallana, / s téged is fűnek vallana*”. A toposzokat áttekintve a füvekben égő balgaság annak **az életnek egyfajta közös princípiuma** lehet, mely még nem rendelkezik értelemmel, „észmélettel”, s ez a fogyatékossága teszi lehetővé egységét az élet beláthatatlanul bonyolult egészével. Ebből a kiindulásból értelmezhető a LÉGY OSTOBA ironikusán *távolított*nak tűnő, de valójában közvetlenül vállalt ambivalenciája. Kézenfekvő lenne a klasszikus ironia sajátosságainak megfelelően arra gondolni, hogy a költő mondanója ellen érvelve az érvelés tarthatatlansága által igyekszik álláspontját kifejteni, azazhogy A BALGASÁG DICSÉRETE szerzője, Rotterdami Erasmus nyomában jár. A költő azonban két negatív érték: a rabság és az ostobaság szembeállításával (nem minden keserűség nélkül, de végül is) a szabadság és a bölcsesség együttes megszerzésére való törekvés léthelyzetén ironizál. Ezt a verset nem lehet nem cinikusnak látni, ha csak az ostobaság fogalmát meg nem szabadítjuk félreérthetetlenül elítélő értékelésétől. Ezt pedig úgy tehetjük meg, hogy ide állítjuk a többi, a szótári meghatározások alapján kielégítően nem értelmezhető szövegrészt.

A BALGA KÖLTŐ idevágó két szava, a *balga* és az *együgyű* valójában összekötő láncszem a későbbi versek *ostoba* kategóriája és a(z) egészen fiatal József Attila különböző, ezt körülíró kifejezései között. A leginkább kézenfekvő talán a FÖLDMADÁR indításának terminológiája: „*Egyszerű volt és természetes, / Hogy megtanuljon szebben énekelni / városokat tett a nyelve alá*” – ahol a földmadár szimbóluma egyaránt vonatkozik a földre mint egészre és a vers idealizált költőfigurájára. A városok a természettől való eltávolodást jelenítik meg (Démoszthenész nyelve alá rakott kavicsokként), és a nyelv is kettős funkcióban van jelen. A kép kissé zavaros, de jelentős sejtetőereje van. Lényege az, hogy egy képbe foglalja a belátható világegészet és az éneklést, valamint az éneklésen belül a madár életfunkció jellegű hangadását és a költő dalát (amit jelen esetben különös módon a szónok „éneke” jelenít meg). Előrelépve: a füvekben égő balgaság adottsága (ami pedig *nem adatik meg mindenkinek*), a költőnek, aki a versben dalol, születésétől fogva megvan, hiszen az ő *szíve* az, ami balga és együgyű (és amelyben *sok madár zokog, csaphod, kacag*). Hiába sorolja a társadalmi posztokat és mesterségeket (lehetne, mint mondja, kőműves, szabó, szónok, paraszt, pap, bankár stb.), mind elmarad az ő tékozolni való szegénysége és alázatossága mellett. Van azonban egy figyelmet érdemlő sor: „*Lehetnék én a könyvelő is, / akinek vannak főnökei...*” A NEMZETT JÓZSEF ÁRON zárásában

az ostobaság a *gazdáltság* mellé társul, és azt is észre kell venni, hogy első megjelenésekor a vers címe ÖRÖKÉLET volt. A gazdátlan ostobaság tehát az élet végtelenségéhez – ahogy a BALGA KÖLTŐ-ben a földi élet együgyű, balga időtlenségéhez, társadalmi kívüli(előtti)ségéhez – kapcsolódik. A KÍNOS, SZÖGLETES MÚLÁSOM-ban ugyanez már éterikusan mutatkozik: „*Vonom-viszem a téli mennyek / együgyű fényt kedvesemnek.*” Ebben a képben (melynek hasonmását a MEDÁLIÁK elején látjuk majd viszont) az ostobaság, együgyűség már semmiképpen sem tekinthető pejoratív minősítésnek, sokkal inkább az *egyszerű – elemi – elementáris* szólánkra asszociálunk.

Ennek a koncepciónak valószínűleg az a leginkább támadható sarkpontja, mely az *ostoba* és az *együgyű, balga* szavakkal jelzett fogalmakat azonosnak tételezi. Mondhatnánk azt, nem is alaptalanul, hogy József Attila, amikor azt az állapotot akarja megnevezni, hogy a társadalmi létet megelőző állapotban – egyszerűségben, természetességben, Istennel és a világgal való harmóniában – él valaki, akkor a *balga, együgyű* szót használja, az *ostobaság* kategóriáját pedig fenntartja arra az esetre, amikor valaki benne él a társadalomban, ha úgy tetszik: a mindenkori modernitásban, de annak problémáit nem éri fel ésszel, akár szellemi restségből, akár született szellemi visszamaradottságból eredően. Ide lenne sorolható tehát az összegyűjtött szinonimák közül a *hülye, bamba, buta* is az *ostoba* mellett. Igen ám, de van legalább három olyan szöveghely, mely így elveszti a jelentését: a NEMZETT JÓZSEF ÁRON-ból és az [ÉN AZT AKAROM...]ből vett részlet és a LÉGY OSTOBA című darab egésze. Itt tehát ismét időznünk kell egy kevésé.

A NEMZETT JÓZSEF ÁRON kulcsszava nyilván a *gazdáltság*. Mit jelenthet ez? Elsősorban az ESZMÉLET több helye adódik segítségül az interpretációhoz. „*Az meglett ember, akinek / szívében nincs se anyja, apja...*”, illetve ennek gondolati előzményét is állítsuk ide a ciklus egyik vázlatából: „– *Gyermeki vagy / – szól – én már nem tudok szeretni.*” A gyermeklét semmivel sem kevésbé ambivalens fogalom ebben a költészetben, mint az ostobaság. Egyfelől persze a gyermek érzelmi lény, a dolgokat szereti vagy gyűlöli, nem pedig, mint a felnőtt, a „meylett ember”, érti – József Attilánál ez a szülők iránti érzelmekben bekövetkező fordulat A DUNÁNÁL-ban dokumentálódik, ahol az – ezzel az érzelmi hangoltsággal szintézist alkotó – értelemmel fogadja el szüleit olyanoknak, amilyenek, mintegy együtt az öszejtig visszamenőleg valamennyi ősével együtt az evolúció folyamatában. Másfelől azonban a gyermek az a lény, akinek nincs szabadsága: akiről *gondoskodnak*, de akinek egyúttal urai, *gazdái* is a felnőttek. *Gondozott*, tehát *kiszolgált*atott.

„*Bajom se lesz többé, / lelkemmé lett mindahány, – / élek mindörökké / gazdátlan és ostobán*” – így hangzik a NEMZETT JÓZSEF ÁRON utolsó strófája. Ennek az inverze az ESZMÉLET VI. részének kezdete: „*Im itt a szenvedés belül, / ám ott kívül a magyarázat.*” Más aspektusból Nietzsche ezt úgy mondja: „*Ami nem öl meg, az erősebbé tesz.*”⁸⁸ A bajok (némiképp szűkített értelmezésben – *gondok*) lélekbe építése teszi a gondozottat gondozóvá, mások, a világ gondozójává, „meylett ember”-re – *gazdátlan*ná: *gazdává*. Így fordítható szembe az *ostoba* titulus önmagával: a *gazdátlan ostoba* és a *szolga ostoba* (az ARS POETICÁ-ból: „*Szabad ésszel nem adom ocsmány / módon a szolga ostobát*”) ostobája nem lehet azonos. Jelentésüket természetesen saját kontextusuk határozza meg. Ha nem így lenne, tehát ha a költő egyfajta bölcseleti rendszer fogalmaiként használná őket, talán kötőjellel írná: *gazdátlan-ostoba* és *szolga-ostoba*. *Szolga-ostobát* játszani attól az embertől minősül ocsmányságnak, aki *szabad ésszel* bír.

Alapvetően más hangulatú dolog ebből a pozícióból elemezni egy olyan, nehezen megfajtható verset, mint a LÉGY OSTOBA. Nem kevesebről van szó, mint hogy a költő,

aki másutt azt mondja: „*ahol a szabadság a rend, / mindig érzem a végtelent*”⁸⁹ – itt azt mondja: „*A szép szabadság / csak ostobaság. [...] Légy ostoba. [...] Ami rend lehet, / majd így ülepszik le szíved felett, / mint medrében a folyó söpredéke [...] jó leszel, erős, békés és szabad...*” Mit jelenthet az az ostobaság, amely ennyi szépet és jót hoz az életünkbe? Csak az ellentétében ragadhatjuk meg: „...*Eszméink között / rabon ugrálunk, mint az üldözött / majom, ki tépi ketrecének rácsát.*” Ez a kép, mint ismeretes, többször felbukkan a kései József Attila-költészetben. Az eszmék rácsa a szabad ész ellentétéként tételeződik tehát. Nehez közelebről meghatározni, hogy mit is jelent, mert az elmúlt évtizedek szóhasználatára túrheterenül megterhelte. (Tárgyidegen adalék: az 1970-es évek elején a *Falurádió* műsorában nyilatkozta ifjabb Talyigás Tasziló mezőgazdasági gépész – magyarul traktoros; mi tagadás, a neve miatt jegyeztem meg –: „*Az én édesapám egyszerű parasztember volt, de mindig azt mondta nekem: – Fiam, az eszmének élj!*”) Ha nem akarjuk a szükségesenél jobban konkretizálni a választ, azt mondhatjuk, hogy a rendszerszerkesztő gondolkodás roppant *végessége* az, ami az újra és újra az (időbeni) örökléttel és a (térbeli) végtelenséggel operáló költőt elborzasztotta.

Visszatérve a kiinduláshoz (és ismételve-megerősítve egy fentebbi okfejtést) úgy látom, hogy az a bizonyos együgyűség, egyszerűség, életközelség, a természet tudattal meg nem vert lények természetes létezés módja a játékosan nonszensz nosztalgiával láttatott edene József Attila költői univerzumának. „*Most lelke: ember – mennyem odavan, / szörnyű fülekkel legyezem magam – –*”, mondja a MEDÁLIÁK elefántja, aki korábban *jámbor* volt. Ezt a jámborságot az együgyűség, balgaság, általában a *gazdátlan ostobaság* színonimájának tekintem. A „*dombon álló*” szabad állapot *mint mennye* áll szemben a *rab majom ketrecével*, melyet eszmerácsai alkotnak. (De tovább idézve az ESZMÉLET párhuzamos toposzait, odáig is eljuthatunk, hogy „...*képzeltél egy kis szabadságot – / gondoltam. S hát amint fölállok, / a csillagok, a Göncölök / Úgy fénylenek fönt, mint a rácsok / a hallgatag cella fölött*”. Az érzékelhető végtelen, a látható kozmosz éppúgy a börtönvilág rácsatairait villantja meg, mint az imaginárius világ eszmekegyre. Ezzel szemben a *jámbor* elefánt sajátjaként birtokolta a mennyet.)

Úgy vélem, az *ostoba* szó ilyen új értelmezése, ami a költő szövegeiből természetes módon levezethető, némiképp valamennyi helyet átértelmezi, ahol előfordul; azokat is, melyek a szótári jelentés szerint is praktikusán érthetőeknek látszottak. Nem kevesebbet jelent ez, mint hogy az életműben mint műegészben megalkotott sajátos jelentés az egyes művek határán belül, míg az egyes művekben alkalmazott jelentéssarjasztás azok határán túl is hatást fejt ki, tehát egyes művek más művek ismerete nélkül kevésbé, tökéletlenebbül, rosszabbul, olykor a szerző közlendőjének némiképp ellentmondóan értelmezhető.

A *bolond* kitétel problematikus voltának felismerése még ennél is nehezebb. Elsősorban azért, mert a bolondság, elmebetegség a József Attiláról kialakított kép jellegzetes attribútuma. Nem véletlenül, nem is szándéka ellenére, de nem pontosan azt a jelentéscsomagot bízva a szóra, ami ebben a szóvilágban logikusan kötődik hozzá. Megint csak a szemlátomást nehezebben értelmezhető helyek révén juthatunk a megfelelőbb jelentés közelébe. A leginkább jellegzetes ezek közül az *EMBERISÉG*-ből kiemelt részlet: „...*fölmutat a társuló bolondság, mely téged minden kínban megtalál*”, de segítségül két másik idézetet is ide állítottok: „*Köztetek lettem bolond, én a véges*” és „*Bolondot játszottak velem*”. A *bolond* kifejezés nem történelmi és nem játékos értelmezéseiben mindenütt a normalitástól való eltérés állapotának leírását látjuk. Ha visszapillantunk az *ostoba*-

ság előbbi értelmezésére, azt láthatjuk, hogy az őseredeti világállapot jellemzésére azok a szöveghelyek szolgálnak, melyeket a *gazdátlan ostobaság* gyűjtőfogalma alá rendeltem. Ha ezt az őállapotot tekintjük normalitásnak, akkor az eszmék rácsai közé zárkózó rabság nyilvánvalóan abnormális, bolond világ kell hogy legyen. Vagyis a társadalom, a *szolga ostobaság* szférája maga a bolondság. Ebben a közegben lett bolond József Attila, benne állva magában a bolondság világában. Egy levelében (1934-ben) így ír erről: „Egy beteg világ rámkényszerít egy vallhatatlan beteges világfelfogást, és aztán azt mondja rám, hogy beteg vagyok.”⁹⁰ Ez az a jelenség, melynek tömörített megfogalmazása a *bolondot játszottak velem*. Az előző idézet, a *köztetek lettem bolond, én a véges*, megint az ostobasággal kapcsolatos korábbi helyekre irányítja a figyelmünket, főként az „*Ahol a szabadság a rend, mindig érzem a végtelent*” gondolatra.

Talán ez segít megfejteni a gondolat másik felét is: „*Bolondot játszottak velem / s már halálom is hasztalan.*” Lehet-e valamilyen körülmények között haszna a halálnak? Érdemes ismét az ESZMÉLET idevágó helyére mutatni, hiszen a *meglett ember* az, aki „*az életet halálra ráadásul kapja / s mint talált tárgyat, visszaadja / bármikor – ezért őrzi meg...*” Ide kívánczik Heidegger 1924-es marburgi előadásának egyik zárógondolata, amit a költő két kamaszkori makói barátja, Kecskeméti Pali és Gyuri közvetítésével akár ismerhetett is, hiszen a két fiú Vágó Márta (állítólag félelmetesen megbízható) emlékezete szerint jártas volt (illetve idevágó emlékezei tanúsága szerint annak mutatkozott) Heidegger bölcseletében:⁹¹ „*Az ittlet [dasein] [...] az előrefutás jövőiségében válik először önmagává; az előrefutásban lesz láthatóvá saját egyedüli sorsának egyedüli egyszerűségként, itt és mostjaként [Diesmaligkeit], a maga egyedüli elmúlásának lehetőségében.*”⁹² Ezzel a gondolatrendszerrel kapcsolatban a *bolondság* fogalma is kimutathatóan jelen van. Heidegger egy későbbi, freiburgi előadásában mondta a következőt (de tudjuk, hogy Heidegger, ha egyszer megfogalmazott valamit, azt szívesen ismételte hasonló helyzetben szó szerint, így ez a mondat is elhangozhatott már korábban is): „*Akinek [...] a Biblia isteni kinyilatkoztatás és igazság, az már a »Miért van egyáltalán a létező, nem pedig inkább a semmi?« kérdés kérdése előtt birtokában van a válasznak [...] Az, amit kérdésünk tulajdonképpen kérdez, a hit számára bolondság. Ez a bolondság nem más, mint a filozófia.*” Az előadás írott változata⁹³ ideidézi Pál I. levelét a korinthusbeliekhez (1.20): „*Nemde nem bolondsággá tette-e Isten e világnak bölcsességét?*” A szóhasználat nem, de a gondolat azonos Jaspersnél is, aki FILOZÓFIAI ÖNÉLETRAJZ-ában így ír: „*Az egyház és a teológia realitása nem hagyható figyelmen kívül, amikor filozófiával foglalkozunk. Gondolkodásunk olyan önálló forrásból ered, amelyet az egyházak nem ismernek el [...] A filozófia az évezredek során önálló hatalom volt, jóval a kereszténység előtt és a kereszténységen kívül is. Nem a felvilágosodás harcosaként állok szemben az egyházzal és a teológiával, nem azért, hogy tagadjam ezeket, hanem úgy, mint ama nagy, független igazság szolgálja.*”⁹⁴ Jaspers ezeket a gondolatokat a metafizikáról tartott 1927/28-as stúdiumai kapcsán említi. A Vágó Márta-emlékirat egyik epizódjában, mely 1928 végére tehető, szerepel a következő: „*[Pali] felém fordult: – Te hallgattad tavaly Heidelbergben Jasperset – mondta. – Mi a véleményed róla? – Kijelentettem, hogy nem tudtam osztani hallgatói rajongását. Bosszantott, hogy szerinte az »egzisztencia«, a lét, már nem analizálható, hogy a racionak itt meg kell állnia. A híres: »Hogy lehet az, hogy valami van és nem sokkal inkább semmi!« is bosszantott. »Van« és »semmi« kizárják egymást, mondtam.*”⁹⁵ A tavaly tehát éppen ezt az 1927-es esztendőt jelenti.⁹⁶

Mi következik mindebből, és következik-e egyáltalán valami? A Pál-levílbeli toposzt József Attila mindenképpen ismerte. A Vágó-emlékirat tanúsága szerint a (már akkor is) gyűjtőnéven egzisztencialistákként emlegetett filozófusok tanításai napi társalgás

tárgyául szolgáltak társaságukban. Úgy vélem tehát, nem megyek messzire, ha azt mondom, hogy a szó sarjaztatott jelentésének megalkotásában ezek a bölcséleti szegmensek is szerepet játszottak. Egyrészt a bolond világban álló ép értelmű ember öntudatával mondhatta *magát* ironikusan bolondnak a költő, mintegy öntudatosan vállalva a minősítést. Másrészt – és itt a korabeli gondolkodás nívótlanabb, vulgáris-racionális *létért való küzdelem*-elképzelésére való reflexiót is kereshetünk – a *társuló bolondság* kategóriájában a társadalmi lét látszólag ésszerűtlen, az önzés szempontjainak ellentmondó éthoszára ismerhetünk. Harmadrészt önmaga ellen irányuló szarkazmust is láthatunk itt; a polgári világban a költő afféle udvari bolond, udvarok híján a társaság vagy egy-egy módosabb polgár mulattatója. Negyedrész olyasmire gondolhatott, amit ma úgy mondanánk, hogy kicsit lökött, de jó fej. A legfontosabb jelentésszál azonban az a bizonyos „*társuló bolondság, mely téged minden kínban megtalál*”. A kín, a szenvedés József Attila univerzumában a létezés legfőbb attribútuma. A külső magyarázat a belső szenvedésre: a világ, az abban való létezés, a harminchat fokos láz. De a költő esetében a *társuló bolondság* a szenvedések fokozásának vállalását is jelenti. Gondoljuk meg: „...száll alá emberi fajom / némán a szenvedéstől – / de én sirok, kiáltozom...”⁹⁷ És a társadalmi létnek ezt a kintöbbletét egészíti ki a „gazdátlan ostobaság” („*Gondos gazdáim nincsenek, nem les a parancsomra féreg*”):⁹⁸ nem más, mint a *gond*.

A szóbeszéd szerint Heidegger gondoltnak tartotta feljegyezni egyik jegyzetfüzetébe, hogy a magyar nyelvben a *gondolkodás* szó szótöve a *gond*.⁹⁹ Ugyanúgy, mint (a némettel megegyezően) a gonderheltségé, a gondoskodásé, a gondozásé. József Attila annak ellenére, hogy nyelvben bölcselkedő alkat volt, ennek a sajátos egybeesésnek nem tulajdonított jelentőséget; nincs olyan vershelye, ahol élt volna ennek az azonos tövűségnek a lehetőségeivel. Ennek ellenére a szó jelentését fokozatosan szélesítette, és szokatlan, olykor többé-kevésbé értelmezhetetlen árnyalatokkal gazdagította. Magában véve ilyen megfejthetetlen hely lenne a „*Gondjaim mosolyai mossák*” a MEGMÉRÉSSÉLben vagy „*a hideg kályhán csörömpöl, guggol a gond*” a [HÓVÁ FORDULJON AZ EMBER...]-ben. Ezek azonban nem tartoznak ama helyek közé, melyeknek valamifajta bölcséleti rendszerben kellene az értelmüket megfejteni, a bennük rejlő megszemélyesítések hagyományos költői eszközök, egyszerűen költői-versolvasói intuíció szükséges ahhoz, hogy jelentésükről sejtelmet alkossunk. A költeménynek a bölcséleti prózával szemben az a legfontosabb tulajdonsága (és aki olvasott József Attila tollából bölcséleti fragmentumokat, az láthatta is, hogy a költő milyen alapvetően másként szervezi az értekező szöveget, mint a költeményt), hogy önmagában kell feltárhatóan lennie, önmagában kell hordania megértése kulcsát, akkor is, ha valamely adalékok ezt a megértést/jelentésalkotást megkönnyíthetik vagy pontosíthatják. A *gond* értelmezéséhez tehát csak adalékként használhatjuk Heidegger LÉT ÉS IDŐ című munkáját, jöllehet „*huzamosan olvastam, [...] tudható, hogy baráti körben beszélgetéseket is folytattak róla*”.¹⁰⁰ Arra a részletre gondolok, mely szerint „*A voltság a jövőből származik, mégpedig úgy, hogy [...] a [voltage jelenként őrző] jövő kibocsátja magából a jelent. Az ily módon a voltage jelenként őrző meg-jelenítő jövőként egységes fenomént nevezzük időbeliségnek. [...] Az időbeliség mint a tulajdonképeni gond értelme lepleződik le.*”¹⁰¹ Érdemes tehát az ELMARADT ÖLELÉS MIATT szemelvénye mellé állítani ezt a segédidézetet, de a maradéktalan értelmezéshez ez nem lesz elég: „*Az a művész pörölt az elmúlással – / tanuskodj néki! De velem, ne mással. / Tudd meg már, mi a gond. / Hogy mit csinálsz. Én nem vagyok bolond.*” A pörölt az elmúlással két Heidegger-toposzt is magában foglal: az elmúlás felől értelmezett lét elvét és a pör mint vita, harc, Hérakleitosztól való gondolatát, amit Heidegger azonosnak mond a *logosszal*. A *gond* azonosítása az egyéni cselekvéssel, tehát a *gond-tett* fogalma volta-

képpen figyelemre méltó ikerellentéte lehetne a harc-elv fogalmának. A zárókijelentés azonban megint nehezen értelmezhető. Lehet persze az a kézenfekvő értelme is a dolognak, hogy a bolondok (értsd: elmebetegek) nem pörölhetnek az elmúlással, egyszerűen azért, mert nem értik, mi is lenne az. Sőt a szóhasználat jogi vonatkozásai azt az értelmezést is lehetővé teszik, mely szerint a művész egyfajta bíróság előtt pereli be az elmúlást, ehhez van szüksége tanúkra, és a költőnek ki kell jelentenie, hogy nem bolond, hiszen a bíróság előtt csak épelméjű ember léphet fel tanúként.¹⁰²

Ezután azt is érdemes meggondolni, hogy milyen változást idézhet elő a *gond* fogalmának ezekkel a jelentésvektorokkal áthálózott-gazdagított értelmezése olyan szöveg-helyek jelentésének megalkotásában, melyek elvileg függetlenek ettől. A [MÁR RÉGESRÉG...] kezdetű töredék idevágó kifejezése azért is érdekes, mert többször is hibásan jelent meg, nem is logikátlan tévedéssel. A „*Gondos gazdáim nincsenek*” helyett „*Gonosz gazdáim...*” jelent meg a *Szép Szó* 1938-as májusi számában, és annak nyomán évtizedekig minden kiadásban, az első kritikait is beleértve. A vers egészében így hangzik: „*Már régesrég rájöttem én, / kételtű vagyok, mint a béka. / A zúgó egek fenekén / lapulok most, e költemény / szorongó lellem buboréka. // Gondos gazdáim nincsenek, / nem les a parancsomra féreg. / Mint a halak s az istenek, / tengerben és egekben élek. // Tengerem ölelő karok / meleg homályu, lágy világa. / Egem az ésszel fölfogott / emberiség világossága.*” A sajtóhibás változat inkriminált két sora talán ezt jelenthetné: *Nem kapok gonosz parancsom, és én sem adhatok ilyet, mert nincs kinek.* Az eredeti változatban a gondos gazda abszolút értelemben a *gondviselő* isten lehetne. Létének (legalábbis ebben a minőségben történő) tagadása a *gond viselés* vállalásával, az istenszerep felvételével jár. Érdekes párhuzam az előbb idézett verssel, hogy itt is ölelésről van szó, mely (A DUNÁNÁL óta megszokott módon) az evolúció egészét is a szerelemmel egylényegűnek mutatja. A féreg pedig talán a halál utáni bomlás folyamatait testesíti meg; jöllehet a testet csípő élősdikről is gyakran esik szó ebben a költszetben. Ugyanakkor az sem kizárható, hogy a mindenre elszánt szolga, a „*szolga ostoba*” metaforájáról van szó; ennek az időszaknak a versei ebből a szempontból kissé túlterheltek, és (mint itt is vagy a FLÓRA egyes helyein) ebben a költszetben kissé szokatlan módon a versszöveg meg is magyarázza, hogy a jelképek konkrétan mit jelentenek. A tényleges jelentés azonban általában szélesebb, mint ami a magyarázathból kitűnik. Ugyanakkor persze látnunk kell a záró versszakban a freudi gondolkodás hatását is, beleértve azt a sajátosságot, hogy a fönt/lent szférapár nem kapcsolódik a hagyományos jó/rossz értékellentéthez: a lent éppolyan értékes itt, mint a fönt, sőt ha az ELMARADT ÖLELÉS MIATT képét is mellé helyezzük, a művész gondtettének megfeleltetve itt az *ésszel fölfogott emberiség világosságát*, akkor az ölelkezés mintegy előfeltételeként mutatkozik ennek a tanúskodásnak. Vagyis az emberben a „hal”-nak kell boldognak lennie („mint hal a vízben”), hogy az isten *gondos* lehessen. Ennek a gondolatnak a letisztult, de könnyebben is érthető megfogalmazása lesz majd az ARS POETICA zárógondolata, mely szerint az ember két *szülője* a szellem és a szerelem. Szülője, akit a gyermekhez egyaránt köt a genézis és a gondoskodás, gondviselés. És itt fogalmazódik meg a vegetatív és az éteri szféra harmóniájának követelménye is a legpontosabban: „*Ehess, ihass, ölelless, alhass! / A mindenséggel mérd magad!*”

*

A három szó esete jól példázza, hogyan terjed szét az egyes fogalmak kategóriaszerű értelmezésének hatása az életmű egészére vagy legalábbis annak érett egységére. (A határ, ahol egyes fogalmak kategóriaszerű értelmezése lehetségessé és a jelentés meg-

alkotásában termékennyé válik, valahol az 1927–1930 közötti sávban jelölhető meg. Ez persze nem valamiféle elmélettel alátámasztható korszakválasztó, csak gyakorlati tapasztalat.)¹⁰³ Természetesen a József Attila-poézis mint kvázi-bölcséleti rendszer nem csupán erre a három szóra épül. Feltárásukra két módszer látszik célravezetőnek; egyrészt meg lehet próbálkozni valamiféle általános filozófiai problémakatalógus felállításával és alkalmazásával, másrészt magából a költői anyagból is ki lehet emelni olyan fogalmakat, melyekre a költő előszeretettel visszatér, vagy amelyek előfordulásuk helyén különösen nagy súlyt kaptak. Bármelyik módszert választjuk, az eredmény messze nem lesz kielégítő. Ha egy létező filozófiai paradigma problémakészletét igyekszünk a szövegüniverzum architektúrájának tekinteni, roppant hiátusokat találunk, és számos olyan gondolatmenetet (már amennyire az; többnyire több is, kevesebb is), melynek egy ilyen rendszerben nem találunk helyet. Még Jaspers egykori televíziós előadás-sorozatának¹⁰⁴ témalajstroma látszik a legalkalmasabbnak, de az is messze van a kielégítőtől. Az így kiemelhető idézetek ugyanis részint szeszélyes szóhasználatú aforizmákká, részint szépen hangzó, de csak ritkán magvas közhelyekké záruznak. Jobban járunk, ha előzetes fogalomháló felvétele nélkül jelölünk ki kulcsfontosságú mozzanatokat; ebben az esetben szabadabb kezét kapunk ahhoz, hogy bizonyos helyekre figyeljünk fel, jöllehet így sem nyerünk kellően árnyalt jelentést. Erre mondok néhány példát.

Kint és bent egysége: „...ezt a világot kinőttük mi már; / Nagyobb kell, jobb kell: bennünk s a tetőn / A szélkakas ősz szele környikál.”¹⁰⁵ „...nyitott szemmel érzem, / hogy testként folytatódóm / a külső világban – / nem a fűben, a fákban, / hanem az egészben.”¹⁰⁶ „...várjuk, hogy mikor lesz / látható reszketésű / bennünk az első csillag.”¹⁰⁷ „...a naprendszer meg a börtön / csillogzatokkal halad – mindenség a semmiségbe, / mint fordítva, bennem épp e / gondolat.”¹⁰⁸ Mikrokozmosz és makrokozmosz egysége, az az elképzelés, hogy testünkben szinte végtelen szférák vannak, ugyanakkor tudatunk is beláthatatlan térségeket tár fel, ha igyekszünk a végére járni, s ennek párjaként magunk is hatalmasak vagyunk, tehát hogy a bennünket körülvevő világ egyszerre nagy és kicsi (börtönrácsok a csillagok), így leegyszerűsítve sokkal kevésbé látszik mély gondolatnak, mint amikor a versekben (ESZMÉLET; KÖNNYŰ, FEHÉR RUHÁBAN stb.) találkozunk vele.

Az anyag szubsztanciális áttétele a közvetítőre: Nagyjából arról van szó, hogy az általunk alkotott közeg (fogalom, nyelvi egység, tárgyi eszköz), illetve az, aminek a világ rendje felől a dolgok felé magunk vagyunk a közvetítői, felruházódik a célobjektum attribútumaival. „Füрдőm vagy te, csengő italom. [...] Igyalak én, mert szomjas a halál...”¹⁰⁹ „...ha már csak kicska volna ebédem...”¹¹⁰ „Magyar ember [...] étele a tál...”¹¹¹ „...dolgos újjaid kösse le a gyom. / Lásd, ez vagy, ez a förtelmes kívánság.”¹¹² Nagyjából ezek a visszatérő típusok. Itt is megfigyelhető, hogy a költő sohasem a tételt mondja ki, csak a lehetőséget adja meg az olvasónak, hogy efféle következtetésekre jusson, s így magát a tételt elhangzásakor (ami az olvasó eszméletében történik) vissza is vonja, és visszairányítja az elvont dolgok szintjéről a konkrét élettények szintjére.

Egyetlen és mérhetetlen kapcsolata: „...érezzük, a vég előtt, / mint dögöt légy, a világ ellep.”¹¹³ „...iramlanak örök éjben / kivilágított nappalok / s én állok minden fülke-fényben, / én könyöklök és hallgatók.”¹¹⁴ „...az ő-szejtig vagyok minden ő[s] [...] s én lelkes Eggyé így szaporodom! / A világ vagyok...”¹¹⁵ Olyan kifejezésekben, mint a légy ellep, a magyar nyelv a számtalant egyes számba teszi. József Attila előszeretettel használja ki ezt a nyelvi adottságot, és a megfordítottját is: *míg te otthon rajzol*,¹¹⁶ mondja, vagy a rádió nyüzsgő.¹¹⁷

Le lehetne vonni ebből elvont filozófiai alapelveket, de ebben megakadályoz bennünket az ilyen helyek játékosága, groteszk humora. Ott is van a filozófiai kategória, de az intonáció rögvest idézőjelbe is teszi.

Osztott tér az osztatlan időben: „[Proletárok... millioma]... *Vérrel habzik, vassal zuhog, / osztott földünket előnti / s az osztatlan pillanatot / dördül ahogy felköszönti.*”¹¹⁸ „...*E fölsoztt föld körül / sír, szédüül és düülöng / a léckerítés...*”¹¹⁹ „...*megvilágosul gyönyörű / képességünk, a rend, / mellyel az elme tudomásul veszi / a véges végtelent...*”¹²⁰ „...*a gyermek megindul a téren, / útja van ebben az időben...*”¹²¹ „*Makacs elmulás tolja a világot / maga előtt, mint bányász a szenet, / amit kifejtett, darabokra vágott. / De mélyben, egyben él, aki szeret.*”¹²² A teret jelző szavaknak a költő több, mindig a maga helyén alkalmilag kirajzolódó jelentést engedélyez. Az első idézetekben (az Ó EURÓPA, HÁNY HATÁR-hoz hasonlóan) a felosztott tér elsősorban politikai jelentést hordoz. Másutt fizikai, kozmológiai vagy filozófiai értelmezések is lehetségesek, sőt a MINT A MEZŐN-ből kiemelt részletben az idő tájnyelvi jelentése, a nehéz idő, nagy idő leegyszerűsödött alakja is értelmes megoldás, hiszen viharról van szó, és az út is jelentheti azt az ösvényt, melyet követve eljuthat valahová; ugyanakkor természetszerűen az olvasó elsősorban szimbolikus, allegorikus értelmezési utakat követ az alig tagolt térben és időben.

Kettősségek, hármasságok: Olyan fogalmak ezek, melyek összekapcsolása, illetve annak módja egyfajta bölcseleti logika jelenlétét sugallja. Az európai filozófia általában kettősségekben, jórészt ellentétpárokból gondolkozik; a kategóriahármasok inkább a vallásos gondolkodásra, azon belül is a „keletire” jellemzők. Néhány példa erre is: „...*mert a nemzetekből a szellem / nem facsar nedves jajokat, / hát új gyalázat egymás ellen / serkenti föl a fajokat.*”¹²³ „*Tengerem ölelő karok / meleg homályu, lágy világa. / Egem az ésszel fölfogott / emberiség világossága.*”¹²⁴ „[az... ember] két szülője [...]: / a szellem és a szerelem.”¹²⁵ „*forrást kutat, nem vért itat / a szabadság s a szerelem.*”¹²⁶ „*Ugy kellesz nekem Flóra, mint [...] ez össze-vissza kusza szövevénybe, / társadalmunkba, elme kell, nagy fénybe, / mely igazodni magára mutat.*”¹²⁷ ...és arra is: „*A dolgos test s az alkotó szellem / mondd, hogy törhetne egymás ellen? / Az elme, ha megért, megbékül, / de nem nyughatik a szív nélkül. / S az indulat múlt göröcsökbé vész, / ha fel nem oldja eleve az ész.*”¹²⁸ „...*már itt és ott fölhangzanak, / elűzve kint, fagyot, / a szívbe húzódtott szavak, / eszmék és kardalok.*”¹²⁹ „...*lélek vagy agyag / még nem vagyok [...] Emberek [...] elmék vagyunk [...] Szívünk [...] vágyat érlel...*”¹³⁰ „[Flóra] az okmány, kívül a kellem / a porráomlás ellen, a szellem / az ólálkodó semmi ellen / szól...”¹³¹ Az első példában két kettősség áll – mintegy keresztben – szemben egymással: a nemzet és a szellem, illetve a gyalázat és a faj.¹³² A nemzet (melyet a költő másutt közös ihletként határoz meg) attribútuma a szellem, míg vele szemben a fajé a gyalázat. A szabadság-szerelem ikerfogalom régről ismerős, a szellem-szerelem kettősség az ARS POETICÁ-ból szintén mindenki számára nyilvánvaló. A két fogalompár egymás mellé helyezve azonban már hármast alkot: a szabadság a társadalmi, a szellem az intellektuális, a szerelem pedig az érzelmi szféra felé mutat, és ha az ezt követő helyeken végigpillantunk, ugyanezt a hármasságot látjuk különféle változatokban.

A létezés létmódja, ill. absztrakt szubsztancia konkrét attribútuma: „*a csilló könnyűség lebeg*”¹³³ „*Nem volna szép, ha égre kelne / az éji folyó csillaga.*”¹³⁴ „...*Álló Istenem [...] nem segíthetett. / Lehetett láng, de nem lehetett hamva.*”¹³⁵ „...*annyi mosoly, ölelés fönnekad / a világ ág-bogán.*”¹³⁶ „*Mintha a létből ballagna haza...*”¹³⁷ „*A semmi ágán ül szívem...*”¹³⁸ „*Csil-lan a nyüzsgő idő / Korallszirtje, a holt világ...*”¹³⁹ „*Csak ami nincs, annak van bokra...*”¹⁴⁰ „...*elfed hallgatag / a lágy borongás bokra...*”¹⁴¹ „...*a gólya síró, tiszta úrt hoz...*”¹⁴² Ezek a „létezés létmódja típusú” szöveghelyek a maguk képes, költői módján olyan filozófiai

problémákat érintenek, melyek a század bölcséletében komoly kérdésként csak kivételesen bukkannak fel, így Heidegger „fundamentál-ontológiájában”; az ilyen kérdésekről való rendszeres gondolkodás ugyanúgy a *lehetetlen tipikus autodidakta filozófálgatás* címkét kapta volna, mint a Mannheimhez eljuttatott részletek. Ugyanakkor tagadhatatlanul a mindenkori filozófia kulcskérdései ezek. Ha megfontoljuk: *lebeghet-e maga a könnyűség*, máris valahol ott vagyunk, hogy létezik-e maga a létezés, vagy ez csupán közös sajátossága valamennyi létezőnek. Az éjszakai víztükör csillagai nem kelnek a valódi égre, azok közé a csillagok közé, melyeknek maguk csak a tükörképei, mert ez *nem volna szép*. Nem azért, mert ez képtelenség. Különös paradoxon. Hosszan elmélkedhetnénk rajta anélkül, hogy jutnánk valamire. Isten mindenhatóságának paradox határfeltétele, hogy a maga totalitásában képtelen részleges lenni. Az absztrakt szubsztanciák, mint *a semmi, a lét, a világ, az idő, az úr* ebben a költészetben gyakran rendelkeznek konkrét, nemritkán érzéki vonásokkal. Az a különös hatása ennek, hogy az olvasó képzeletében megelevenednek az elvont kategóriák. A tiszta úrnél aligha lehet sterilebb fogalmat találni. De az a *síró* tiszta úr, amit a gólya hoz, olyan érzékletes vonásokkal van bekerítve, hogy az ember szinte látja maga előtt.

Ez persze csak ízelítő. A lényeg éppen az, hogy ezek a szavak, kifejezések, fordulatok újra és újra felbukkannak József Attila költészetében, az értő olvasó emlékezetében megpendítve a hasonló elemek egész sorát, s így minden hely mindig kap egyfajta többletjelentést. A legérdekesebb persze az a dologban, hogy az ember egy idő után már nem emlékszik arra a helyre, ahol először olvasott egy-egy ilyen kifejezést, és így a későbbi művek visszamenőleg is átértelmezik önnön előzményeiket. De ami a legizgalmasabb: nem állhatunk meg mereven a szövegüniverzum peremén. Számos mozzanatot igazából nem is a versekből értünk meg, hanem a hozzájuk kapcsolt háttérinformációból, a kommentárokból, életrajzi adalékokból. Meggondolandónak tűnik Németh László megállapítása (érdekes, hogy kritikája otromba, értetlenséget mutató retorikája ellenére meglepően sok helytálló megállapítást tartalmaz; persze az értéktételek nem tartoznak ezek közé): a költő, „...*előbb költötte meg József Attilát, a szappanfőző és kefés asszony gazdátlan árúját, mint az itt közölt költeményeket*”.¹⁴³ Nincs még egy költő, akinek a megértésében akkora szerepet kapnának elegendő adalékok, emlékezősek, önvallomások, legendák, külső személyektől és tőle magától való misztifikációk. Recepciójának megkerülhetetlen része ilyen természetű; „*a patopszichológiai és párttörténeti horizontban veszteglő József Attila-recepció*”, ahogy Kulcsár Szabó Ernő találóan, de lehet, hogy az indokoltnál több vizolygással és persze csak a recepció kisebbik részére nézve helytállóan minősíti,¹⁴⁴ talán az irodalomtörténetben a legmélyebb feltáró munkát végezte, és eredményei, ha tetszik, ha nem, beépültek a József Attila-olvasás szempontrendszerébe. Azért különös jelenség ez, mert – ahogy az imént említettem az elvont szubsztanciák konkrét attribútumait – egy rengeteg teoretikus kategóriát mozgó poétikának teremt reális referenciát. Ahogy magában a József Attila-költészetben kézzelfoghatóvá, érzékletessé válik a „*Nem való ez, nem is álom. / Úgy nevezik, szublimálom / ösztönöm*” versmondattal a maga szövegekörnyezetében, úgy ez az egész nehezen megközelíthető, több tudományág nómenklatúráját és gondolkodásmódját integráló poézis is élményszerűvé válik azáltal, hogy számos ponton életrajzi mozzanatokhoz köthető. Így az „*Akár egy halom hasított fa...*” kezdetű, több versben is előforduló okfejtés, mely lényegében véve Bergsontól eredeztethető filozófiai teóriákat illeszt poétikai anyagába, a lehető legkonkrétabbá, a legtökéletesebben megélhetővé válik azoknak az adalékoknak a segítségével, melyeket a költő kamaszkorából ismerünk, amikor fe-

rencvárosi utcagyerektársaival lopta a fát a teherpályaudvarról. Ennek az életrajznak az ismerete hermeneutikailag nézve is jelentésképző tényező, ma sem „korszerűtlen” háttérinformáció.

*

Azokat az elemeket, melyeket mostanáig igyekeztem felsorolni, *kategóriatípusú toposzok*-nak nevezem. Viszonylag könnyű dolgunk van, ha meg akarjuk különböztetni őket a kategóriáktól, illetve a toposzoktól. De miért nem nevezhetjük őket egyszerűen motívumoknak? Azt gondolom, hogy elsősorban éppen a változékonyságuk miatt. Szigeti Lajos Sándor kitűnő könyvében egyebek mellett az irodalmi motívum fogalmát is meghatározza.¹⁴⁵ Ennek egyik legfontosabb vonása az állandóság, az ismétlődés. A kategóriatípusú toposzok is őriznek annyi állandóságot, hogy ismétlődésük felismerhető legyen. Ugyanakkor mindig, minden felbukkanásukkor változásokat, új körülményeket is vonzanak, és e változások hatására maguk is átváltoznak. Éppen ez a mutagén természetük teszi alkalmassá őket a rendszerré szerveződésre. Ugyanakkor jelentésük elmozdulása (mint láttuk az *ostobaság*, *bolondság*, *gond* esetében) alkalmatlanná teszi őket arra, hogy (a motívumhoz hasonlóan) az ismeretlen műbe az ismerőség szigeteit varázsolják, melyeken megpihenhet kissé a jelentéskelőtő-befogadó figyelme.

A rendszer alapelveinek így megsejthető hálózata lehetővé teszi, hogy az olvasó egy minden elemében szüntelenül változó és átértelmeződő, ugyanakkor kétségkívül hálózatszerű eszmelabirintusban mozogva alkosson új és új jelentéseket a rendelkezésére álló nem is nagyon bőséges anyagból. Bolyongása azért válik vég nélkülivé, mert lehetősége van arra, amire az alkotónak nem volt: hogy retrospektív korrekciókkal éljen. Például amikor az 1928-ban keletkezett, a Vágó Mártának ajánlott versek közül való TUDTAM ÉN-t elemezzük, a záró versszakot – „*Zudulj fogamra! parázsban remeg! / Igyalak én, mert szomjas a halál: / óriási korsó sör a nyár, / habok rajta pufók fellegek*” –, ennek az elvnek az alapján teljes joggal bevonhatjuk az 1937-ből való ARS POETICA analóg helyét/helyeit: „*Az idő lassan elszivárog, / nem lógok a mesék tején, / hörpintek valódi világot, / habzó éggel a tetején.*” A két vers egyébként egészében is rokonságban áll egymással, és mert tudjuk, hogy József Attila szinte minden (egyesekek szerint kivétel nélkül minden) versét kívülről tudta, ezzel az eljárással voltaképpen magának a szerzőnek az alkotó kalandozását rekonstruáljuk önnön életművében, a múltól műig vezető beláthatatlanul bonyolult szövésű háló szálai mentén. Ha úgy tetszik, *eszmeinek rácsai között*.

Végezetül fel lehet tenni ezeknek alapján a kérdést: valójában József Attila műveinek ezek szerint létezett egy utolsó, minden változat közül legautentikusabb szövegvariánsa, nevezetesen az, melyet a költő élete végén tudatában hordozott? Vagyis az itt vázolt módszerrel elvileg előállíthatnánk-e egy ilyen autentikus olvasatot, mely (persze ez képtelenség) a létezés utolsó pillanatában, a mindent véglegesre helyesbítő, mindent felülíró eszmelet leghitelesebb konstrukciójával lehetne azonos? Természetesen erről szó sincs. Éppen azért gondolom, hogy József Attila autentikus művei nem a tanulmánykísérletek, esztétikai, bölcseleti, politikai, társadalomtudományi és egyéb tárgyú feljegyzések, illetve ilyen munkák vázlatai, csírái, töredékei, hanem a zárt, befejezett és a maguk útjára engedett költemények, mert a vele kapcsolatban emlegetett emblematis fogalom, a teljességigény, nem érthette be rögtönzött darabokkal, szegmensekkel. Nem motívumokra készített variációkat, hanem kategória jellegű toposzokból – illetve azok köré – szerkesztett műegészeket, költői univerzumokat. Azért konstruálta meg az egyes szövegeket magukba ágyazó léthelyzeteket, és azért gondoskodott arról, hogy ezeknek az epizódoknak az emléke biztosan (és lehetőleg több vál-

tozatban) fennmaradjon, mert tisztában volt vele, hogy a leírt szövegek újabb és újabb szerzői felülírása nem folytatható a végtelenségig, legalábbis értelmesen nem; sokkal fontosabb ennél, hogy a kimondott szöveg szituáltságával legyen tisztában az olvasó. És, természetesen, lássa maga előtt a figurát, akinek a szájából elhangzik a költemény. Lássa az arcát (emlékezzünk csak, milyen fontosságot tulajdonított annak, hogy fényképek készüljenek róla!), hallja a hangját. (Ez a vágya sajnos megghiúsult, rádiószereplése idején vihar miatti adásszünet volt, így hangja nem maradt fenn, mint kortársaié, egyik amatőr hanggyűjteményben sem.) Versvilága tehát olyan részlegesség – hiszen újabb és újabb adalékokkal, életrajzi anekdotákkal, mikrofilológiai felfedezésekkel, újabb és újabb olvasatokkal egészül ki –, mely teljességekből: egy-világot teremtő költeményekből építkezik. Úgy válik bölcselletté, úgy építkezik filozófiai szegmensekből, hogy az építmény maga megmarad tiszta költészetnek.

Jegyzetek

1. Tervezett címük IHLET ÉS NEMZET, alcímük A MŰVÉSZET METAFIZIKÁJA lett volna. A töredékek legutóbbi kiadása: J. A.: TANULMÁNYOK ÉS CIKKEK 1923–1930. Osiris, 1995. Az akkoriban már Németországban élő Mannheim (1893–1947) aligha mélyült el a kevésbé összefüggő töredékekben, és feltehetőleg csak egy rövidebb, egybefüggő részt olvashatott belőlük.
2. Lederer Emil (1882–1939) közgazdász, szociológus, a heidelbergi és a berlini egyetem tanára, Vágó Márta kikoszorózott öreg gavallérja. Mannheim részéről talán több jóindulatot tetelezhetünk fel, már csak azért is, mert a feleségének állítólag tetszett J. A. valamelyik írása, feltehetőleg ezek közül a töredékek közül. Vágó Márta írja: „...írásodtól is el voltak ragadtatva a szakértők, Julis és Béla (Mannheimné és Halasi)”. (In: Képes Géza: JÓZSEF ATTILA ISMERETLEN LEVELE. *Új Tükör*, 1989. július 2.)
3. Vágó Márta levele J. A.-nak, London, 1928. nov. 12. Megj. J. A. VÁLOGATOTT LEVELEZÉSE. Akadémiai Kiadó, 1976. 243. o.
4. Egymásnak ellentmondóan és figyelemre méltó vehemenciával. (Miklós Tamás: J. A. METAFIZIKÁJA. Magvető, 1988. Tverdota György: DIALEKTIKA VAGY SKOLASZTIKA? A GONDOLKODÓ JÓZSEF ATTILA, MIKLÓS TAMÁS GÖRBETÜKRÉBEN. *Új Írás*, 1988/7. Miklós Tamás: J. A. TANULMÁNYOK. *Új Írás*, 1988/10. Horváth Iván: ÍRÁSBAN BENYÚJTOTT HOZZÁSZÓLÁS MIKLÓS TAMÁS KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉSÉNEK VITÁJÁHOZ. *ItK*, 1989/1–2. József Attila: TANULMÁNYOK ÉS CIKKEK 1923–30. Osiris, 1995. II. kötet: MAGYARÁZATOK. Írta Tverdota György.)
5. Érdekes és radikális gesztus volt a Galkó Balázsé. Mint emlékeztet, ő úgy emlékezett meg a költő születésének egyik évfordulójáról, hogy elejétől kezdve felolvasta összes versét. (Holott Radnóti vagy Pilinszky csekélyebb terjedelmű lírai életműve erre alkalmasabbnak látszik.) Úgy vélem, ez is arra utal, hogy József Attila lírai életművét kézenfekvő gondolat egyetlen egységnek látni.
6. [LEGALÁBB 20 FOK HIDEG VAN...], 1923. A versidézetek forrása: JÓZSEF ATTILA ÖSSZES VERSEI 1–2. Kritikai kiadás. Közzéteszi Stoll Béla. Akadémiai Kiadó, 1984.
7. KOMOLY LETT MÁR, 1924.
8. MÉRT HAGYTÁL EL, HOGYHA KIVÁNSZ, 1924.
9. MAGYAROK, 1924.
10. OLY FRISS, 1924.
11. MOST FEHÉR A TŰZ, 1924.
12. BALGA KÖLTŐ, 1925.
13. [MINDIG JÓTANÁCSOT SZISZEGNEK...], 1926.
14. [HAJAD AZ UJJAMÉ...], 1926.
15. ZAJTALANUL ÉS FÉLELMESEN, 1926.
16. ÉSIK, 1926.
17. FELESÉGEM, 1926.
18. NEMZETT JÓZSEF ÁRON, 1928.
19. KINOS, SZÖGLETES MŰLÁSOM, 1928.
20. HARMATOCSKA, 1929.
21. LEBUKOTT, 1930.

22. ÉGY KISGYEREK SÍR, 1933.
 23. EMBEREK, 1935.
 24. LÉGY OSTOBA, 1935.
 25. ÉN NEM TUDTAM, 1935.
 26. A BŰN (I.), 1935.
 27. HARAG, 1935.
 28. KÉSEI SIRATÓ, 1935.
 29. GYERMEKKÉ TETTÉL, 1936.
 30. ÉLMARADT ÖLELÉS MIATT, 1936.
 31. KÉSZ A LETTÁR, 1936.
 32. A BŰN (II.), 1936.
 33. [ŐS PATKÁNY TERJESZT KÖRT...], 1937.
 34. ARS POETICA, 1937.
 35. FLÓRA II., 1937.
 36. [SZOLGÁNAK ÁLLITOD MAGAD...], töredék, 1936–37(?)
 37. [ÉN AZT AKAROM...], töredék, 1936–37(?)
 38. TANÍTÁSOK I., 1923.
 39. FÉRFISZÓVAL [ERDŐ VAGY, IFJU LOMBOS], 1923.
 40. NEM ÉN KIÁLTOK, 1924.
 41. MÉRT HAGYTÁL EL, HOGYHA KÍVÁNSZ, 1924.
 42. MAGYAROK [BEZÁRVA OKOS...], 1924.
 43. BALGA KÖLTŐ, 1925.
 44. OLYAN BOLOND VAGY, 1925.
 45. A HETEDIK, 1932.
 46. EMBERISÉG, 1935.
 47. MAJD EMLÉKEZNI JÓ LESZ, 1935.
 48. ...AKI SZERETNI GYÁVA VAGY, 1936.
 49. ÉLMARADT ÖLELÉS MIATT, 1936.
 50. KI-BE UGRÁL, 1936.
 51. HAZÁM 2., 1937.
 52. HAZÁM 4., 1937.
 53. SZÁRADOK, TÖRÖDÖM, 1937.
 54. [HA NEM SZORITSZ...], 1937.
 55. [LE VAGYOK GYŐZVE...], 1937.
 56. [KARÓVAL JÖTTÉL...], 1937.
 57. [KARÓVAL JÖTTÉL...], 1937.
 58. [DRÁGA BARÁTAIM...], 1937.
 59. [IME, HÁT MEGLELTÉM HAZÁMAT...], 1937.
 60. ÁPRILIS 11, 1925.
 61. A PAP MOSOLYOG, 1926.
 62. SOK GONDOM KÖZT, 1928.
 63. ÉNGEM TEMETNEK, 1928.
 64. ESİK, 1929.
 65. [HÓVÁ FORDULJON AZ EMBER...], 1932.
 66. [A KÖVEZETEN...], 1934.
 67. ÉLMARADT ÖLELÉS MIATT, 1936.
 68. THOMAS MANN ÜDVÖZLÉSE, 1937.
 69. FLÓRA 5. MEGMÉRÉSSÉL!, 1937.
 70. HAZÁM 3., 1937.
 71. TANÍTÁSOK 12., 1923.
 72. TANÍTÁSOK 14., 1923.
 73. FÖLDMADÁR, 1923.
 74. EGYSZERŰ EZ, 1924.
 75. MAGYAROK [BEZÁRVA OKOS ŐRÜLTEK KÖZÉ], 1924.
 76. FÉLIDŐ: 0–0, 1925.
 77. [MINDIG JÓTANÁCSOT SZISZEGNEK...], 1926.
 78. MEDÁLLIÁK 1., 1928.
 79. LACI BÁ', 1929.
 80. REMÉNYTELENŰL / LASSAN, TŰNÖDVE, 1933.
 81. A DUNÁNÁL, 1936.
 82. KÉSZ A LETTÁR, 1936.
 83. MÁRCIUS, 1937.
 84. [ÉN, KI EMBERKÉNT...], 1937.
 85. HAZÁM 3., 1937.
 86. SZÁRADOK, TÖRÖDÖM, 1937.
 87. [ÉNEK, HAJOLJ KI...], keltezetlen töredék az utolsó évekből.
 88. Friedrich Nietzsche: BÁLVÁNYOK ALKONYA AVAGY HOGYAN FILOZOFÁLUNK A KALAPÁCCSAL. Ford. Romhányi Török Gábor. *Kalligram*, 1999. december.
 89. Kétsoros töredék a FLÓRÁNAK kéziratán, 1937.
 90. Bókay Antal, Jádi Ferenc és Stark András: „KÖZTETEK LETTEM ÉN BOLOND...” (sic!) JAK Füzetek, Magvető, 155. o. A levél fellelhetőségét a szerzők nem jelölik meg.
 91. Lásd Vágó Márta: JÓZSEF ATTILA. Szépirodalmi, 1975. 62–80. o.
 92. Martin Heidegger: AZ IDŐ FOGALMA. Ford. Fehér M. István. Kossuth Kiadó, 1992. 50. o.
 93. BEVEZETÉS A METAFIZIKÁBA. Ford. Vajda Mihály. Ikon Kiadó, 1995. I./137–156. sor.
 94. Karl Jaspers: FILOZÓFIAI ÖNÉLETRAJZ. Ford. Bendl Júlia. Osiris, 1998. 122. o.
 95. Vágó Márta: i. m. 73. o.
 96. A József Attila: TANULMÁNYOK ÉS CIKKEK 1923–1930 című kötet MAGYARÁZATOK része (írta Tverdota György) részletesen elemzi, hogy a költő tanulmányaiban mivel foglalkozott ekkoriban (23–37. o.), és a kulcsfogalom, az *existencia* értelmezésének lehetőségét a költő gondolkodásában (111–131. o.).
 97. KIÁLTOZÁS, 1936.
 98. [MÁR RÉGESRÉG...], 1937.
 99. *Mérleg*. Folyóiratok és Könyvek Szemléje, Herder, Bécs. Felelős szerk. Ladislaus Bálint. 1976/3. 199–201. o. ARCKÉP, MARTIN HEIDEGGER (1889–1976). Az aláírás és szignó nélkül megjelent nekrológ része a látogatásról szóló élménybeszámoló: „1974-ben 85. születésnapja alkalmából a *Mérleg* munkatársa is felköszöntötte.

[...] *Behatóan érdeklődött írásainak a magyar nyelvre való átültetésének problémái iránt. Elcsodálkozva és biztató mosollyal jegyezte fel kis munkafüzetébe, hogy a magyar »gondolkodás« szó a »gond« szó tövéből ered. Szerinte ez is szemlélteti, hogy az alapszavak néha egy egész nép filozófiáját összefoglalják.*”

100. Miklós Tamás: JÓZSEF ATTILA METAFIZIKÁJA. Magvető, 1988. 280. o.

101. Martin Heidegger: LÉT ÉS IDŐ. (Ford. Vajda Mihály stb.) II. szakasz, 3. fejezet, 65. §. 537–538. o.

102. Ugyanez a Heidegger-gondolat bukkant fel korábban az ESZMÉLET X. szakaszában: „*Az meglett ember [...], ki tudja, hogy az életet / halálra ráadásul kapja*”. Ott azonban a *gond* szó nem jelenik meg, csak maga a fogalom, közvetetten, mint a *gondoskodók*, az apa és az anya hiányának a „meglettség” feltételül állítása. Ugyanez jelenik meg a FLÓRÁNAK („*Most azon muszáj elmerengnem...*”) 9. versszakában: „*Mert a mindenség ráadás csak, / az élet mint az áradás csap / a halál partszegélyein / túl...*” Az egész vers a halált tematizálja, és az ESZMÉLET-hez hasonlóan a kívánatos halállal szemben az élet őrzésének kötelességével érvel („*...önmagamba én se félttem, / a lelkem azért közvagyon...*”). A *gond* fogalma azonban itt is csak áttételesen, megnevezetlenül van jelen.

103. Mindenestre a korszakválasztó sáv 1927–30-ra tétele mellett szól, hogy feltehetőleg ekkoriban íródtak az IHLET ÉS NEMZET cím alatt emlegetett irodalombölcseleti töredékek. Erre nézve lásd J. A.: TANULMÁNYOK ÉS CIKKEK 1923–1930. MAGYARÁZATOK. Írta Tverdotta György. 23–37. o.

104. Magyar kiadása: Karl Jaspers: A FILOZÓFIAI GONDOLKODÁS ALAPGYAKORLATAI. Ford. Szerény György. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 2000.

105. A LOVAK, 1924.

106. ÁLKALMI VERS A SZOCIALIZMUS ÁLLÁSÁRÓL – IGNOTUSNAK, 1934.

107. Uo.

108. „KÖLTŐNK ÉS KORA”, 1937.

109. TUDTAM ÉN, 1928.

110 [ÖRDÖG FARÁBA...], 1928.

111. MAGYAR ALFÖLD, 1928.

112. MAGÁNY, 1936.

113. [MI EMBEREK...], 1933.

114. ESZMÉLET XII., 1934.

115. A DUNÁNÁL, 1936.

116. [EZEN UJABB KIS MAGYARNAK...], 1933.

117. NYÁRI DÉLUTÁN, 1934.

118. ÁRADAT, 1931.

119. A VÁROS PEREMÉN, 1933.

120. Uo.

121. MINT A MEZŐN, 1936.

122. ÉLMARADT ÖLELÉS MIATT, 1936.

123. [ŐS PATKÁNY TERJESZT KÖRT...], 1937.

124. [MÁR RÉGESRÉG...], 1937.

125. ÁRS POETICA, 1937.

126. [SZÁLLJ KÖLTEMÉNY...], 1937.

127. FLÓRA 3. MÁR KÉT MILLIÁRD, 1937.

128. ÁLKALMI VERS A SZOCIALIZMUS ÁLLÁSÁRÓL – IGNOTUSNAK, 1934.

129. MÁRCIUS, 1935. Talán nem minden alapot nélkülöző feltételezés ezt a helyet Platón Iónjára visszavezetni: „*...valamennyi epikus költő, aki jó, nem szakértelem alapján, hanem istentől eltelve, megszállottan mondja a sok szép költeményt, és a dalköltők, akik jók, szintazonképpen*”. (33 a. Ford. Rítóók Zsigmond.)

130. LEVEGŐI!, 1935.

131. FLÓRA 5. MEGMÉRÉSSÉL!, 1937.

132. Írásom kéziratát olvasva Tamás Attila figyelmeztetett (sok más mellett) arra is, hogy a *gyalázat* és a *faj* egymáshoz kötése esetleges. Olyan helyekre hívta fel a figyelmemet, mint „*Én hazám, fajom és emberiségem / iránt ismerem szép kötelességem*” („ÉN HAZÁM...”, töredék 1937 második feléből), vagy „*...mit bánja sok törvényhozó, / hogy mint pusztul el szép fajunk!*” (HAZÁM, 1937). A költemények idevágó helyei tehát elmentmondók. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy A NEMZETISZOCIALIZMUS kezdetű (és ezen a címen emlegetett) cikktöredékében a költő következetesen a történetileg helyes, tehát a nemzetiszocialisták szóhasználatának ellentmondó módon használta a faj kifejezést: „*az »egész emberi faj«-ról vagy a »nemzetekre tagolt emberi faj«-ról beszél. [...] érvelése implicit antiraszszista érvelésnek tekinthető, hiszen éppen az emberiség (faji szempontból való) egységét hangsúlyozza, az emberiséget fajokra tagoló rasszizmussal ellentétben*”. (Lengyel András: A MODERNITÁS ANTINÓMIÁI. Tekintet könyvek, 1996. 115. o.) Ugyanez a buta kettősség jellemzi mai köznyelvünket is. Úgy látom, hogy az ŐS PATKÁNY TERJESZT KÖRT...-ból származó idézetre nézve feltételezésem, mely szerint *nemzet* és *szellem*, illetve *faj* és *gyalázat* fogalom párokként jelentkezik, továbbra is tartható.

133. ESZMÉLET 1., 1934.

134. ARS POETICA, 1937.

135. [AZ ISTEN ITT ÁLLT A HÁTAM MÖGÖTT...], régebben a [NÉGYKÉZLÁB MÁSZTAM...] feltételezett kezdősor alatt, 1937.

136. TÉLI ÉJSZAKA, 1933.

137. Uo.

138. REMÉNYTELENÜL – LASSAN, TŰNŐDVE, 1933.

139. SÁRGA FŰVEK, 1933.

140. ESZMÉLET IV., 1934.

141. FALU, 1934.

142. [LEÜLEPSZIK...], 1935.

143. Németh László: NINCSEN ANYÁM, SE APÁM (sic!), de a borítófedél tartalomjegyzékén helyesen), JÓZSEF ATTILA VERSEI. Nyugat, 1929. dec. 1. Megjegyzendő, hogy ugyanebben a lapszámban Németh László A KRITIKA FELADATAI címmel teoretikus önvallomásként is közölt, és a József Attiláról szóló írás némiképp ennek illusztrációja. Nem tartom lehetetlennek, hogy (persze a rímkenyszeren túl) ennek a bírálóknak az állításaival – azzal a nyegle váddal, mely szerint „a szappanyfőző és keféss asszony gazdátlan árvája” képében igyekezne megjelenni a közönség előtt – polemizálva és helytelenül írt címére utalva írja így az ESZMÉLET-ben: „Az meglett ember, akinek / szívében nincs se anyja, apja...” Másutt (evidensen a NINCSEN APÁM, SEM ANYÁM kötetében) apa és anya ebben a sorrendben szerepel nála.

144. Kulcsár Szabó Ernő: EGY KISAJÁTÍTHATATLAN KLASSZIKUS. Élet és Irodalom, 2000. április 7.

A cikk Szabó Lőrincről szól, de József Attilára vonatkozó (érdekes és meggondolandó) megállapításokat is tartalmaz.

145. Szigeti Lajos Sándor, mint írja, elfogadhatónak tartja azt a definíciót, amit Horst S. és Ingrid Daemmrich ad. (WIEDERHOLTE SPIEGELUNGEN. THEMEN UND MOTIVE IN DER LITERATUR. Francke Verlag, Bern und München, 1978.) Meghatározásukat Szigeti így foglalja össze: „...a motívum az irodalmi mű olyan képszerű, képben kifejtett vagy szituáció megadta eleme, amely közzelebról a témát határozza meg, rögzíti és szervezi a szöveget, megragadja a konfliktust, és feszültséget hoz létre. Dimamikája a képi vagy helyzetek adta képi komponensen alapul, szövegszerű ismétlődésével gazdag asszociációs kapcsolatokat eredményez. Egy motívum képben vagy szituációban megragadott eszmealakja évszázadokon keresztül fennmaradhat. A motívum tehát a konkrét képben az absztrakt fogalmiságot ragadja meg, mert az eszme, a gondolat igazán képben hatékony. A gondolat a motívumban nem többretegűen, nem ambivalensen jelenik meg, a motívumok hatóköre más szövegelemekkel való kapcsolataikban ismerhető fel”. (In: Sz. L. S.: A JÓZSEF ATTILA-I TELJESSÉGIGÉNY. Magvető, 1988.) – Hozzá kell tennem, hogy a motívum fogalma a mindennapi irodalmi diskurzusban ennél tágabb is, szűkebb is, de főként szinte reménytelenül szerteágazó jelentésű. Már csak ezért is nehezemre esett volna, hogy központi kategóriaként használjam.

FIGYELŐ

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Szabó Magda: *Für Elise*
Európa, 2002. 417 oldal, 1800 Ft

I

BONVIVÁN ÉS PRIMADONNA

„Amít átéltem, tartósította az emlékezet, mint vegyszerek a múmiát, egyébként segítettem én is a konzerválásban, mert mindent, ami történt, szétszabtam, és szelektéit beleépítettem regényekbe, színdarabokba. Olykor aggaszt is, hogy ami velem és körültem valaha megesett, és amit én annak a nyersanyagából alkottam, aligha különíthető el. Ha meghalok, magammal viszem minden titkomat, s nem lesz irodalomtörténész, aki meg tudja fejteni, mikor ki voltam, melyik figurám, vagy mi volt valóban igaz ebben vagy abban az ábrázolásban. A tükör, amelyet a világ felé fordítottam, halálommal összetörik, cserepei nyilván összeilleszthetők és beszeríthatók lesznek valami keretbe, és mégsem azt mutatják majd, ami voltam, vagy amit teremtettem.”

Így indítja (rezignáltan vagy némi nehezen titkolt fájdalommal?) TERÉZ ESZTENDEJE című elbeszélését Szabó Magda, mintegy jelezve, hogy a legfikcionalizáltabb önéletírásnak is van egy „belső” (az olvasóktól és értelmezésektől függetlenül) tétje: éspedig az, hogy az elbeszélő hitelesnek fogadja el tulajdon életének elbeszélését, hogy felismerje benne önmagát. A hitelesség nyilván több és más, mint az adott, múltban megélt és jelenben felidézett cselekménysor adatainak való megfelelés, a különböző döntések magyarázata, „mentsége” vagy akár az elbeszélte élet rögzítése az elmúlással szemben.

A széteső tükörlap, amely rekonstruálva már nem mutatja az eredeti képet, ugyanakkor emlékeztet arra a sokszor mellőzött tényre, hogy az író maga is olvasója saját művének, és mint minden olvasó, maga is válogat az olvasatok

között, saját értékrendjére alapozva elveti az egyiket, és helyesnek fogadja el a másikat.

Az írásaiban gyakran felbukkanó édesanya alakját és a századfordulós Debrecen világát felidéző családrégény, a RÉGIMÓDI TÖRTÉNET, illetve a gyermekkori epizódok mozaikjaiból összeálló ÓKÚT után a FÜR ELISÉ-vel, kétrészesre tervezett önéletrajzi regényének első részével Szabó Magda ismét visszanyúl ahhoz a kimeríthetetlen témavilághoz, amelynek dimenzióit az ÓKÚT csak sejtette: a gyermekkorhoz.

A személyes múlt feltárása azonban kényes feladat, amit csak az időbeli eltávolodás „szomorú szabadsága” tehet lehetővé. Némileg rendhagyó módon az Európa Kiadó által gondozott Szabó Magda-sorozat minden egyes kötetét a szerző fülszövegben közölt ajánló sorai vezetik be. (Egymás után olvasva, ezek akár egy sajátos Szabó Magda életmű-értelmezést is kirajzolnak: a szerző, amint tárlatvezetésre vállalkozik, végigvezet az életmű különböző darabjain, kommentálva saját szubjektív viszonyulását az olvasandókhoz.) A fülszöveg ezáltal túllép a reklámszerep korlátain, s az új regény, a FÜR ELISE esetén joggal tekinthető a történet szerves részének, nyitányának.

„Ha megnyílik az ókút, alásüllyedhetek oda, ahol még minden áll és változatlan, gyermekkorom díszletei közé, és visszahívhatom azt, ami volt, azokkal együtt, akik voltak, akik mi voltunk. [...] Nincs, aki utánam kiáltson, felnőttem vagyok, sem apám, sem anyám” – indul az ÓKÚT-ban az emlékek felidézése. A mechanizmus változatlan: itt is a hiány, a magány állapota teszi lehetővé az „élet kilencedik évtizedében az elkerülhetetlen múlt idővel való szembenézést”, az a tudat, hogy a múltból minden és mindenki eltűnt, az elbeszélő immár „egyetlen tanúja önmagának”.

A FÜR ELISE önéletírás, a szó Philippe Lejeune-i értelmében, amely nem feltétlenül a leírtak visszakereshetőségére, kvázi-hiteles voltára helyezi a hangsúlyt, hanem tágabban, a fikcionalitással megengedőbben bánva értelmezi a kifejezést. Önéletírás, mint minden olyan szöveg, „melyben a szerző önmagáról szóló

beszédet kínál az olvasónak” s amelyben „*a »ki vagyok?« kérdésre a »hogyan váltam azzá?« elbeszélésével válaszol*”.

A FÜR ELISE ugyanakkor fejlődésregény, Bildungsroman, az emlékezés perspektívájának köszönhetően az elbeszélő életútjának eredményével már a kezdet kezdetén tisztában van az olvasó: egy író (mégpedig sikeres író!) beszél itt gyermek- és ifjúkoráról, mindazokról a tapasztalatokról, amelyeknek köszönhetően író lett belőle. A regénybeli Magdolna/Dódi azonossága az olvasó számára Szabó Magda néven ismert íróval már a Legelső oldalakon egyértelművé válik, a történet narrátora (a gyermekeivel felidéző Dódi) időről időre jelzi, hogy az éppen elbeszélte epizód később a Szabó Magda életmű mely darabjaiban tér vissza. Fikció hivatkozik fikcióra, amikor az ABIGÉL üvegajtaja csukódik be az érettségi előtt álló diáklány előtt, vagy amikor a KÍGYÓMARÁS, a DISZNÓTOR, AZ AJTÓ vagy AZ ÖZ egyes motívumainak eredetét, majdani regényfigurák ihletőjét rögzíti a szöveg. Mintha az elbeszélő időnként magára öltene a bevezető idézetben említett irodalomtörténész jelmezét, és magára vállalná a filológiai adateresés eleve félsikernek ítélt munkáját. A Szabó Magda-életmű kanonizált darabjaira való utalások azonban csupán a narráció folyamát megszakító kitérők, előrevisznek az időben, és könnyen azonosítható adatként megteremtik az önéletírás műfaja által elvárt kvázi-hitelesség illúzióját. (Persze egy olyan lehetséges értelmezés, amely a FÜR ELISÉ-t a korábbi Szabó-regények háttérinformációi után kutatva olvasa, eleve kudarcra van ítélve, a hitelesnek vélt adatok nem tehetnek hozzá semmit a korábbi szövegek értelmezéséhez. A szövegek egymásra való utalása voltaképpen színház, olyasféle jelenet, mint amikor a FÜR ELISE egyik alakja, Textor nézi a színpadon a tulajdon életének fordulataiból ihletődött darabot.)

Mert a FÜR ELISE végső soron mégiscsak regény, egy szabálytalan tehetség szocializációjának, iskoláztatásának története, amely (egyelőre) véget ér akkor, amikor a frissen érettségizett lánnyal megindul a budapesti gyors. A szülők rejtett konfliktusokat hordozó házasságát és szabálytalan, kreatív életvitelét leíró expozíció visszakapcsol a RÉGIMÓDI TÖRTÉNET végéhez. Az egyes szám harmadik személyben induló narráció néhány bekezdés után személyessé válik, megszólal az elbeszélő hang,

amely aztán sorra végigvezeti az olvasót a főszereplő életének különböző helyszínein: a különböző szintű oktatási intézményeken, tánciskolákon, debreceni utcákon és tereken.

A FÜR ELISE egy sikeres íróń gyermeke- és ifjúkorának története, melyben fontos szerepet kap Cili, a fogadott testvér, az álmodozó, nagyszívú apa által befogadott trianoni árva. A cselekmény feszültségét éppen a két lány egymáshoz való viszonyának, különbözőképpen alakuló életének, bontakozó jellemének dinamikája formálja.

Kettőjük közül Magdolna az erősebb figura, már csak azért is, mert az ő hangján szólal meg a történet, a túlélés jogán ő formálhatja narrációvá az eseményeket. Minden más szereplő voltaképpen néma, csak idézetként szólalnak meg, és nem a hangzó beszéd lazább mondataival, hanem jól szerkesztett monológokkal vagy rövid, gyakran aforisztikus mondásokkal, olyan formában, ahogy az emlékezet megőrzi vagy amilyenné az idő csiszolja az egykor hallottakat.

A gyermek Dódi nemcsak intelligens és a szülők nevelésének köszönhetően korához képest hihetetlenül művelt, hanem „*olyan szabálytalan, mint maga a szabálytalanság*”, mitológiai vagy poétikai ismeretei éppen ezért groteszk helyzeteket szünelnek, sokakban visszataszítást keltenek. „*Nincs Istenfél – mondta Kálmán bácsi, akit többször megpróbáltam meggyőzni arról, hogy keresztneve Spondeusz, vádnak érezte, gúnynak, feldühíthettem vele. Voltaképpen igaza volt, civil fiúlének természetellenes élmény lehetett, hogy egy kigyerek poétikai meghatározásokat kiabál a debreceni piacon.*” (17.) Ugyanakkor éppen a mindenkori írók számára legértékesebb tulajdonságoknak, vagyis szuverén világ- és szövegértelmezéseknek köszönhetően a gyermek nyilván számos ponton konfliktusba keveredik a környezetével, de csak a külvilággal, a család bontatlan biztonsága mindvégig megmarad. Iskolai karrierje egyaránt tűnik siker- és kudarc-történetnek: „*Mint a gyermekmondókában, sós vízbe mártogattak és szirupba, én voltam az osztály koronázatlan tanulója magyarból meg latinból [...], és mindenből, ami humán, a másik oldalon Madách rabszolgája.*” (220.)

A másik oldalon Cili élete két tragédia közé ékelte sikertörténet, csodával határos menekülése után, elvesztett szülei helyett szülőket talál, énekhangja, zenei tehetsége, lényének finomsága, jósága miatt mindig mindenhol

kedvenc. Ha Magdolna szabálytalan tehetség, Cili szabályos, alkalmazkodásra képes, „szinte elefántcsont golyó volt a nevelők kezében”.

Az idő azonban mindig Magdolnát igazolja és jutalmazza (akár a gyermekkorban vágyott és évtizedek múltán a kiadójától ajándékba kapott KARL MAY ÖSSZES MŰVEI formájában), Cilit viszont elpusztítja. Az apróbb iskolai kudarcokra, többnyire igazságtalan megbántásokra sokszor szinte azonnal következik egy-egy önképzőköri siker, hosszú távon is mindig kiegyensúlyozódik a mérleg. Az időkezelés sajátos volta, az időben való előre-hátra mozgás szabadsága lehetővé teszi a regényben elbeszélte gyermek- és ifjúkor és az elbeszélés idejét képező jelen közt eltelt évtizedek néhány epizódjának felvillantását, ezzel pedig egyes történetek lezárását vagy más szempontú értelmezését. Ez lehetőséget ad az azonnali kompenzációra: alig szerünk tudomást arról, hogy a cserkészparancsnok, matematika-fizika szakos tanárnővel való konfliktus eredményeképpen milyen nehéz éveket kellett átvészelnie Magdolnának, az elbeszélő máris felvillantja a négy évtizeddel később esedékes érettségi találkozó diadalát, amelyre Magdolna színpadias pompával, kiöltözve, kifestve, Kossuth-díjjal, a város díszpolgáraként érkezik, és semmibe veszi hajdani tanárát.

Az iskolai évek lezárásaként a színészi tehetségekben nem szűkölködő Magdolna magába bolondítja az apjakorú érettségi biztost, Cili viszont egy reménytelen szerelem elől menekül az ugyancsak apjakorú olasz karmesterrel kötendő házasságba, a látszólag fényes, voltaképpen sivár nagyvilági életbe, amelyről az olvasó már tudja, hogy alig néhány évet fog tartani. Ugyanakkor a narrátor újra meg újra kiemeli Cili rendkívüli fizikai szépségét, lelki finomságát, szociális és művészi érzékenységét, míg önmagát gyakran minősíti ironikusan. „Magamról nem szólok, én vagyok köztük a bohóc, a tánciskolai komikus, mindig komor figura” vagy „Én a kutyás vagyok, alul latin szótár, felül szemüveg”. (131.)

Kettőjük viszonya bináris pozíciók mentén formálódik: Cili szép, Dódi okos, többnyire Magdolna az irányító, gondoskodó, ő találja ki közös játékaikat, Cili pedig a passzív fél, aki „a reményt, kívánságot azonnal annulálta, mihelyt akadályt érzett”. Ugyanakkor Cili játssza testvére számára „az élő lelkiismeret szerepét”, figyelmeztet, tanácsokat ad, aggódik. A tulaj-

donságok ilyen megosztása a klasszikus férfi-nő viszonyt modellálja, erre a szerepmegosztásra utalnak az édesanya szavai is: „számodra minden színház, ahol te vagy a bonviván és Cili a primadonna”. (22.)

Olvasmányélményeik, improvizációs játékaik során is érvényesül ez a kettősség: a színház voltaképpen Magdolna játéka, ő a rendező, többnyire az ő történeteit játsszák el, „Cili csak kényszerből, irántad érzett hűségből tett úgy, mintha élete nagy boldogsága volna valaminek az eljátszása, amit te kitaláltál” – figyelmeztet egyik helyzetértelmező monológjában az anya. A szerepek megosztását példázzák az olvasmányélményekre való intertextuális utalások is, különösen a szövegben többször is megidézett ELFÚJTA A SZÉL című Margaret Mitchell-regény. Cili jellemzésére, döntéseinek magyarázatára a gyöngéd/gyöngye Melanie vagy a gyötrődően becsületes Ashley alakját idézi a narrátor, míg önmagát a hősnővel, Scarlettel, „de a regény végén győztes Scarlettel” azonosítja.

A FÜR ELISE narrátora és főszereplője tehát Magdolna, klasszikus értelemben vett hősnője viszont Cili. Élete, a drámai megmeneküléstől az örökbefogadáson át tragikus haláláig – és különösen viszonzott, de beteljesíthetetlen szerelme az ugyancsak árva orvostanhallgató, a hentes Stupica által „megvásárolt” Textor Ádám iránt – Magdolna gyermek- és kamaszkorban kitalált romantikus történeteire emlékeztet.

Cili és Magdolna voltaképpen egymás tükkörképei, tulajdonságaik nem koncentrálnak egyetlen hősben, tehát két külön figuraként jelennek meg, narrátor és képzelt alteregója, mint a két összeroboruló kislány, egyik szőke, a másik barna, a regényben is említett vásári képeslapokon. A két figura azonosságára egyébként már Cili felbukkanásakor, a regény talán legjobb, A TRIANONI ÁRVA című fejezetében figyelmeztet a narrátor, „Cili én vagyok, sokféle önmagam”, állítja, majd explicitebben: „Cili én voltam, ő meg én, azaz egymás hiányai, kettőnk alkottunk reális egészet”. (49.)

Cili alakját a narrátor visszaemlékezése formálja, ő mondja el a történetét, cselekedeteit ő indokolja, értelmezi. Saját életének elbeszélésére Cilinek nincs nyelve, beszélni is a testvére tanítja meg, az ELFÚJTA A SZÉL szövegét, benne a Cili döntéseit is indokoló „nothing but honour” mondással együtt ugyancsak Magdolna fordítja le testvére számára, az idézet tehát

csak áttételesen, a fordítón keresztül kapcsolódik hozzá.

A trianoni árva mindössze két szó felett rendelkezik, a zentai életéből hozott titokzatos „*Jadrán és Dánica*” kód, az egyetlen olyan titok, amely a narrátor számára is mindvégig megfejtetlen marad: Cili ezekkel a szavakkal lép be a történetbe, és ezekkel a szavakkal búcsúzik az élettől. A regény címe, a FÜR ELISE maga is megfejtésre kínálkozó kód, kulcsa ugyancsak a Cili-figura kezében van, ezt azonban a jövőt félig felfedő, félig elhallgató jóslásepizód után maga Cili értelmezi. Beethoven szöveg nélküli muzsikája rejtett üzenet, amely minden hallgatójának mást jelent, a regény hősnője számára az élet emlékezésen keresztül történő megőrzését. „*Gondolj rám, ha egyszer nem leszek. Sokszor, sokszor*” – mondja Cili, és arra kéri testvérét, fogalmazza versbe az ő Für Elise-értelmezését. Ez ellen a narrátor többször is hevesen tiltakozik, hogy aztán ne vers, hanem regény formában teljesítse a kérést. Így lesz a FÜR ELISE beváltott ígéret, egy zongoradarab és egy (élet)kor regényterjedelmű átírata.

Vallasek Júlia

II

A KUTYÁS SZABÓ

Szinte minden esetben, amikor (jelentékeny) önéletrajzi regény lát napvilágot, problémaként merül fel a kritika számára az autobiográfia-írás és -olvasás kérdése. Milyen prózapóétikai és egyéb szempontok alapján határozható meg és különíthető el a műfaj, például a fikciós epika egészéhez képest, illetve esetleg azon belül? Milyen elsajátítási és értékelési technikákat érdemes és lehetséges érvényesítenie a tudatos befogadónak? Nyelv, szubjektum és historikus valóság – mint a kérdéskör három fő összetevője – vonja eleve többretnű önmagára és viszonylataira a figyelmet. (Az önéletrajz írás- és/vagy olvasásalakzati létmódjairól, a manapság uralkodó nézetrendszeréről nagyjából a FÜR ELISÉ-vel egy időben jelent meg magyar nyelven a *Helikon* irodalomtudományi szemle áttekintése, az AUTOBIOGRÁFIA-KUTATÁS címmel ellátott tematikus szám: 2002/3.)

Szabó Magdának az Európa Kiadónál gondozott életműsorozatába illeszkedő új könyve a FÜR ELISE cím alatt a *Regény* műfajozást viseli. Az író tollából való terjedelmes és igényes fülszöveg viszont „*kétrészes életrajzi regény*” első részeként, valamint „*életrégeny*”-ként nevezi meg az alkotást. Számos, a művel kapcsolatos szerzői nyilatkozat az „*önéletrajz*”, „*regényes önéletrajz*” kifejezéssel él, vagy kétszeresen is personalizálja a leírtakat: „...*a most megjelent első kötet a születésemmel kezdődik, és az érettségi napjával zárul. Az a címe ennek a résznek, hogy Cili. Ő az én javított és bővített kiadásom*” (*Sine morbo*, 2002. 4. szám, *Könyvhét*, 2002. 20. szám stb.). „*A második kötetnek Magdaléna lesz a címe*” – ezt az információt ismerve nyilván nem újságírói vétés, hogy a nyitó tomsz a tényleges titulusa helyett a FÜR ELISÉ-n sehol sem szereplő Cili címen említődik (a huszonegy fejezet között sincs egyetlenegy sem, amely a nevet tartalmazná). Amennyiben a készülő második kötet valóban a MAGDALÉNA címet kapja majd, akkor a logikusan összeabroncsoló Cili (rövid, becéző forma) – Magdaléna (nyújtott, „emelt” forma): a név- és címrím nem csupán ikerregényként foghatná össze a két korpuszt, hanem arra is fényt vetne, mi minden rejtőzik Szabó Magda látszólag könyvszakmai, filológiai szófordulatában: „[Cili] *az én javított és bővített kiadásom*.” Ehelyett azonban az első kötet címéül egy már „foglalt”, világhíres zeneirodalmi műcím szolgál, benne egy harmadik női névvel. Ludwig van Beethoven 1810-es, nevezetes albumlapján viszont a szakértők egy része nem az Elise, inkább a Therese ajánlást vélte kibetűzni (s akkor az – *elvezett* – eredetin valószínűleg Therese Malfatti lehetett a kedves megszólított). Beethoven FÜR ELISÉ-je igencsak enigmatikus. Ahogy Szabó Magda is rendre utal rá: két ember titka, az alkotóé és a „hősnőé”. A kortárs magyar próza friss büszkeségében a FÜR ELISE remek cím, de csak ritkásan, leheletszerűen, sejtelmesen megszólaltatott, ki nem fejtett jelentésű motívum. (Az önéletrajzzal kapcsolatos) dilemmáink csitításához a magából már ízelítő adó második, Magdaléna rész befejezett egészé járulhat majd hozzá (bár a *Könyvhét* idézett interjújában azt találhattuk: „*Az egyharmada már készen van, de olyan csapnivaló, hogy most fogom elégetni*”, ráadásul a külső, kiadói készítés a kétpillérű építkezés ellen munkál: Osztovits Levente, az Európa

Kiadó igazgatója szeretné „sorozatként megtartani a regényt, azt, hogy folytassam, amíg csak írni tudok, mert olyan érdekesnek találja az életemet és azt, hogy magam jegyzem le”).

Az igazi kérdés tulajdonképp nem az, hogy az életműben becses polcra kívánczó FÜR ELISE önéletrajz vagy (nagy horderejű fikciós történettel kombinált) önéletrajzi regény-e. Egy nagyszabású epikai vállalkozás kellős közepén – ha egyáltalán ott és akkor – a recenzens csak lehetőségként mérlegelheti: az önmagát sötét hajú, égetnivaló, szabályszerűtlen, az írodalomban és a nyelvekben elemi tehetőségű kisgyermekként és bakfisként megfestő Szabó Magda az önéletrajzi alakmás fikciós „osztásával”, a szóke, fegyelmezett, józan, énekesi karriert joggal remélő Cili megörökítésével a fantázia vagy a valóság közegéből reanimált-e egy hősalakot? Ennek az életrajzi gyökerű „rejtvénynek” éppenséggel a végére lehetne járni – ám szövegen kívüli eszközökkel (mondjuk anyakönyvi, levéltári kutatással) egyelőre valamiképp nem ildomos. Vétek a lassú vajúdás során még épp csak születő könyvikreket császármetszéssel az irodalom inkubátorába siettetni. Már (még) az is ébresztett némi szégyent, hogy a FÜR ELISE egyik mellékfigurájának, a Gianni Tonelli nevet viselő karmesternek – Cili majdani férjének – a kedvéért Debrecen és Milánó térképe, a Viscontik, a Sforzák és más famíliák családfája, Bartók Béla több pályaképe került az asztalomra. Ám tény, hogy nélkülözhetetlen a valóság – vagy „valóság” – és az autobiográfiában/önéletrajzi regényben elcsúsztatott valóság egymásra olvasása, legalábbis a kardinális pontokon. Ennek a műveletnek írói részről is végre kellett mennie, s ahol nem került rá sor, ott sajnos a szöveg kitüremkedik önmagából.

Az igazi kérdés valószínűleg az, hogy a regénynek titulált, regényes önéletrajznak nevezett és – mondhatni – vegyes technikával megírt könyv mennyiben módosít – saját státusa és folytatásának pozíciója érdekében – Szabó Magda nem egy korábbi munkájának életműbeli helyén. Az írónő eddigi egyetlen, deklaráltan, majdhogynem „tisztán” önéletrajzi könyve az ÓKÚT (1970) volt, amelynek legújabb, reprezentatív, a kutatás számára mértékadó kiadásán – az életműsorozatban, 2000 – a műcím alatt egy árva szónyi műfaji utalás vagy más eligazítás nincs. (Az ÓKÚT autobiog-

rafikus jellegéről, az autobiográfia „fokozatairól” lásd Kónya Judit 1977-es kismonográfiáját, mely ebben a vonatkozásban – és citátumainak pontosságával – máig irányadó, valamint a „MAJD HA MEGFUTOTTAM ÚTJAIMAT” című, 1997-es köszöntőkönyv egyes passzusait, közvetett jelzéseit.) Igen ám, de az ÓKÚT – keletkezéséhez képest három évtizeddel későbbi – „mágikus” fülszöveget görget maga előtt. Ez immár tovább mélyíti a címbe metaforát, és az (önéletrajz)író szituáltságát az emberi egyedülmaradás sorsbeli tényével összefüggésbe: „*En nem rettegtem az ókúttól, hanem vigyattam belé, azt gondoltam, csodálatosabb élmény aligha lehet a lassú süllyedésnél. [...] Allok a szakma ókúttja fenekén, senki szeretete nem szól rám, holott a hajdani intelem nem volt balgaság, az alkotás ókútjában bármi történhetik az alkotóval. Bármi. De persze mindegy, hogyan volna mindegy. Sem apám, sem anyám, aki retteghetne, utolsó családtagomat, Konstantint, a macskát, aki az írógépem mellé gömbölyödve kilenc termékeny éven át figyelte, mit kopognak a billentyűk, tegnap váltotta meg kivédhetetlen szenvedésétől a kegyes altatás. Akár táncolhatok is az ókút tetején, nem riasztok meg vele senkit, mert nincs is senkim, csak a mindent megőrző emléke a gyermekkor abszolút biztonságának, a háznak, ahol nem volt határvonal valóság és látomás között...*” A FÜR ELISE-hez rokon intonáció íródott: „*Az élet kilencedik évétizedében elkerülhetetlen a múlt idővel való szembenézés: az író makacsul kitért minden, kamasz, majd fiatal felnőtt életére irányuló kérdés elől. Most feltöri a hallgatás peccsétjét: elég öreg már ahhoz, hogy ne szégyelljen semmit, ami vele és övével valaha megesett: egyetlen tanúja önmagának, családját behörpölték a temetők, senki érzékenységet nem bánthatja már nyíltságával. [...] Adósa én már csak annak vagyok, aki bizalma, szeretete, érdeklődése holtomig elkísér, hadd ajánljam eddig fel sosem tárt esztendőim végre rögzített történetét az Ismeretlen Olvasónak. Hallja ki csak ő is Elise szövegtelen dallamából a neki szóló üzenetet, ahogy a most megjelent első regény főszereplője, Cili értette, mit közöl a nagy titkok közül vele a mester, miért mondatja vele a dallamhoz ezt a szöveget: »Gondolj rám, ha egyszer nem leszek. Sokszor. Sokszor.« Az író is ezt kéri az Ismeretlen Olvasótól, mert egyszer emlék lesz ő is.*” Az író kérése a beethoveni kéréssel azonosul, melyet az ő nevében (Elise) Cili értett meg. Az utolsó mondat grammatikája megengedi az emlékek könyvében, hogy az „*emlék lesz ő is*” az íróra és az olva-

sóra egyként vonatkozzék (amiként az életgazdag felidéző körkép észre is alá van rendelve a nagy *memento mori!* tudásának).

Azt kell gondolnunk tehát, hogy 1970-ben a családtagok, a tanúk egy részének még-jelenléte megkötötte az író kezét? Igazán szabadon és – önéletrajzilag – hitelesen csak a mostani zeniten, az elismertség és a magány Olümposzán beszélhet, akkor, midőn az életműsorozat egyébként dísztelen-szép címlapján az arannyal nyomott, tisztelgő 85-ös (évszám) és a kis babérág is ott van? S így a harminc esztendeje önéletrajzi regénynek mondott ÓKÚT éppenséggel nem az, nem lehet az, mert nem beleköltött: *kiköltött*, kihagyott belőle valakit a szerző, akinek a rehabilitációja csak a FÜR ELISÉ-ben megy végbe, noha ő, Cili a szerző autobiografikus énjének jobbik fele? E megfontolások, korlátozottabban ugyan, a DISZNÓTOR-t (1960), az ABIGÉL-t (1970), egy sor más művet s főképp a RÉGIMÓDI TÖRTÉNET-et (1977) sem kerülhetik el.

Ki is hát Cili, aki Szabó Magda szavakkal-színekkal újraábrázolt édesanyja, édesapja, debreceni családi és iskolai közegének alakjai között, az ÓKÚT-ban és másutt lényegében ugyanilyenek mintázott szülők, rokonok karéjában, eddig elhallgatott eseményeket és személyeket is magával hozva fölmerül? Ő a trianoni árva, az öt óvó, agyonlőtt szülei által az életnek megmentett, beszédje veszített kislány, akit a jószágos és bölcs édesapa, Szabó Elek – és az ellenvetést nem tevő édesanya, Jablonczay Lenke –, a család nem éppen rózsás anyagi helyzetével mit sem törődve, örökbe fogad. A FÜR ELISE történetmondója – Magda, Magdolna, Magdaléna – nyolcvanegy-nyolcvankét évvel ezelőtt gyilkos indulatokkal szerzett volna megszabadulni a semmiből érkezett, nyilvánvalóan az ő kivételezett (egyke) helyét fenyegető, szinte csak metakommunikációra képes apróságtól, mígnem, eléggé hamarosan, beáll a fordulat: „*Mintha fények gyúltak volna ki, megtörtént a csoda: ordítózás helyett elkezdtem sírni, és átöleltem Cilit. Az életemért nem tudtam volna indokolni, mi vett rá, mígfele damaszkuszi látomás. Cili életem négy tartóoszlopának egyike lett, ha Cili nincs, én át nem élem, ami átélésére kiválasztott a sors. [...] Cilit én tanítottam meg újra beszélni, de úgy halt meg, hogy soha nem árulta el, ki az a Jadrán és Dánica, akik nevét magával hozta a véres iszonyatból. Hogy tudhattam volna, hogy Cili én*

vagyok, sokféle önmagam, hogy később újra meg újra megpróbálom majd ábrázolni, ő lesz Blanka a Katalin utcából, Caieta A pillanatban, Abigél is, az a valaki, aki mindig segít, ő lesz Béla király tükös imádója Filerimé némaságával és eltűnt szerelmével, az egyetlen ember, akit sohasem kíméltem, mert megkövetelte, hogy ne kíméljek, máskülönből elveszti sorsom fonálát. [...] Cilit nem bírtam megteveszteni, Cili életem terhelését követelte, amit akart osztani velem, sosem a siker volt, csak a kudarc.” A FÜR ELISE regényigazsága nem a matrikulákban, nem a debreceni iratanyagban búvik meg. Az önálló – már-már fogalmi – létre kelt, legendás flaubert-i kijelentés variánsa a döntő: „Cili én vagyok.” E misztikus-reális ténynek külön súlyt ad, hogy az eleinte csak a Jadrán és a Dánica neveket (talán kutyaneveket?) ismételtető, artikulálni különben csak a lalalázást tudó Cili – Piroska tanti pszichológiai, szóra bíró bravúrjának bázisán – fogadott testvérkéjétől sajátítja el (újra) a magyar nyelvet; nyilván még a raccsolást is kinövi, hiszen kezdetben „*a rigóról azt mondta: vigó. Csak akkor nem raccsolt, ha énekelt*”, de beszéltetéséből ez a jellegzetesség gyorsan kifakul.

Szabó Magda az életrajziként tételezett valóságból sietve és sokszorosan áttemeli a nem hasonlító, *csak* „ugyanolyan” nővér (vagy hűg) doppelgängert, a hiteles születési okmányokkal nem rendelkező, de Magdával egyidős Cilit a saját oeuvre-je tartományába. Ezeket a rövidre zárt azonosításokat nyilván nem modell és szereplő-szobor közvetlen megfelelésének fogjuk fel. Akárcsak egyik-másik régebbi, az új könyv is bővelkedik az ilyen műhelytitkok kivallásában. Textort (Cili reménytelen szerelmét) „*majd szintén megtalálja az olvasó a Disznótor Gáborkájának figurájában, aki a szindarabom prömierjén nézi végig önmaga történetét, éppen Tokióból jött, ott dolgozik már évek óta, Szerénke rég elvált tőle, nem bírta az unalmas orvosfeleléseket...*”. A történet, mint oly sokszor – s előnyére – messze előrefut a tervezett második rész 1939-es végdátumán is túli időkre, s lát-szólag a saját pályát dokumentáló írói memóriái között tudósít Textor anyagi kényszerből kötött házasságának fejleményeiről. Ez az esztendőig érlelt és finanszírozott frigy fogadtatta el Cिलivel kérőként a nála háromszor idősebb Giannit. Ezt a házasságot a regény lapjain majd csak jóval később próbálja – Cili érdekében – megtorpedózni a minden

leben kanál Piroska s egy bizonyos Csederkey. Kár, hogy ezeket a termékeny előreszaladásokat Szabó Magda szánja-bánja, sokszor bocsánatot kér értük, mondván például: „*Mind ez még olyan messze van, mint a csillagok.*” A fenti Textor/Gáborka esetben emlékiró énjének kis tévesztése regényíró énjét sodorja bajba. „*Hol még a kutyás prömierje a Madách Színházban?*” – vonja vissza az időbontást megint. (Miért kutyás? Erről később.) A szerelmében egykor is gyáva, Szerénke aranyból font bilincset Cili miatt széttörni képtelen Textor azzal is reprodukálja gyávaságát, hogy a DISZNÓTOR epikájából elvont KÍGYÓMARÁS című színdarab bemutatóján, a közönség tomboló tapsának csitulatával „*nem jön fel a protokollszobába, nekem a műszakiakkal kell pezsögöt innom, mire feljutok az irodába, kiürül a nézőtér is. Textor nem merte megkérdezni tőlem, üzent-e neki valamit Cili, mielőtt meghalt.*” Egy regényben tökéletesen mellékes, a címmel, emlékekkel, eseményekkel hitelesített önletrajzi krónikában azonban feszélyező, hogy a KÍGYÓMARÁS premierje nem a Madáchban volt – ez a színház majd csak 1977-től, a RÉGIMÓDI TÖRTÉNET darabváltozatától lesz a szerző teátrumi otthona –, hanem a Jókai Színházban 1960. február 4-én. Az egy pillanatra kihagyó memóriájú önletró akaratlanul is enyhíti a férfi mulasztását, a bátoratlan tartózkodást, a múlttól és következményeitől való félszet. S pontosan ott, ahol – egy, a latin nyelvnek különösen nyomatékos szöveg- és szituációalakítást szánó könyvben – a beszélő név működni kezd. Szabó Magda, a már a Dóczy „kisasszonygyár” gimnazistájaként is verhetetlen latinista nyilván nem tévesztette szem elől, hogy Textor takácsot, szövőt jelent (a maga érzelmi életét rosszul és gyáván, orvosi karrierjét annál jobban szövegeti). S ki tudná nála jobban, hogy Textor *tex*thordozó neve ugyanarról a töről fakad, mint az elkészít, megcsinál, létrehoz, alkot, ír, épít jelentések köre, s ebben a textus: szöveg szó? (Barkóczy András, a Szabó Magda-kötetek tapasztalt szerkesztője tapintatosan kigyomláhatta volna az ilyesfajta hibákat, az írógép félreüéseit. Tudvalevő, hogy a FÜR ELISE elég hosszas halogatás után s nem egy lendületben készült. Talán ezért ismétlései fölös számúak, a részek forrasztása nem mindig tökéletes, s olyasmis is megesik, hogy az ifjú Magda német levelezőpartnerét a 238. oldalon Fritz Lehnernek, a

239. oldalon már Wilhelm Lehnernek hívják. Igaz ugyan, hogy a német birodalmi politika nemtelen, tapogatózva kémkedő szándékával tollat ragadó, állítólagos konyhafelszerelés-kereskedő *fritz*, ám mint hamarosan véglegesül – ez még a második részben is okozhat majd galibát –, Wilhelm.)

Az író *nő* százezres olvasótáborának hűségesei tagjai és életművének irodalomtörténész vizsgálói az ÓKÚT-ban, az önletrajzi fogantatású más szöveghelyeken, egyes esszéikben és nyilatkozatokban az egygyermekes családmodell megjelenítéséhez s az egymástól elütő apacsoda és anya-csoda leképezéséhez szokhattak hozzá. A FÜR ELISE-ben sincs ez másképp, a centrális ember-csoda mégis Cili lesz. Amikor hitoktató hölgyekre bízták a kislányt, „*Cili azonnal elvarázsolta őket, ez igazán nem volt újdonság, sem meglepetés, nem volt ember a földön, akit Cili azonnal el ne bűvölt volna.*”, és – ez már egy későbbi, érettebb személyiséget kívánó eset, Ágoston tanár úr egyszerre három áldozatot követelő szerelmi csábítása nyomán fogalmazódik meg: a „*Csinszka-fejű*” diáklány fuldoklik a nő, középkorú tanár karjában, az érzelmileg egyaránt, de persze másképp érintett Adél tanárnő és a serdülő Magda pedig egymást is látva nézik-lesik döbbsenten a jelenetet; nagyszerű része a könyvnek! –, „*Cili mindig mindent tudott.*”, azt is, hogy a tanár „*kivitte a lányt.*” Sajnos, mindentudásában értelmezi is a történeteket, bár a kurta pásztoróra e kifejtés nélkül többet, tragikusabbat közölne önmagáról: „*Szegények – mondta Cili – jaj, istenem, mindenki milyen nyomorult: Adél, aki nézte, és te, aki láttad Csinszkat és Ágostont. Édesem, drágám, ne sírj!*” Érdemes lett volna a hasonló magyarázó-magyarázkodó toldalékokat lefosztani a műről. Remek részletek sorozata, nyelvi tények értése és félreértése, ahogy a kis Magda a minap befogadott Cili „*órszobai*”, „*halálos vétek*” szavai, a *bonifasz* meg a *tufasz* ellen villong. A „*rèmes trágárságok*” a – némaságát megtörve – tudata ókútjából francia szöveget feléneklő új testvérke szavaiban lapulnak: „*Sur le pont d'Avignon, / Lon y danse*”, „*l'on y danse*”, „*Lon y danse tout façon*”. „*Később aztán minden kiderült, senki, se Cili, se más nem mondott trágár szavakat, én hallottam ki mást a szövegből, mint ami valójában benne állt.*” – szánt bele a fölösleges megfejtés a nyelvi térélménybe, az önálló olvasói elsa-játításba. Ráadásul *később aztán* megvan a kez-

dete – és lehetséges funkcionális helye – a netán mégis szükséges rávezetésnek. Az anya így vigasztalja gyermekét, a „Gyöngyszálat”: „...nekünk te vagy a világ közepe, akkor is, ha még nem tudod, hogy van egy híd Avignonban, még az is lehet, hogy te táncolsz rajta egyszer. Majd megtanulod. Ne irigyeld Cilit, mert annak egyebe sincs, csak az a híd. Arvát sose irigyelj, Magdolna!”

Cili csodalényszerűségéhez általa sokszor megjövendölt és – a könyv időráámáján kívül, előlegezetten bekövetkező – korai halála is hozzájárul. A vég egyszerre drámai (magzati életet is kiolt) és költői, kikerülhetetlen és üzenettestáló. Tonelli örök sebet kap, Textor nem mer a végbúcsúra rákérdezni, Magda önmagában élteti tovább Cilit. Mindazonáltal a nővér halála olyan esemény, mely a jövő szövedéke mögött húzódik. Takartságát a második kötet számolhatja fel, teljes auráját, jelenlétét megadva.

Az anya és az apa mint két, egymást szerető, de nem egymásnak teremtett ember-csoda: ismerősebb alakok Cilinél. Ez természetes, ők folytathatják az ŐKŰT lapjain kibontakoztatott lényük cizellálását. „*Anyám számtalan csodája között az egyik legnagyobb az az alkalmazkodási készség volt, amivel apám kiszámíthatatlan lóugrásait követni tudta a sakkasztálon*”, „*Jabloncay Lenke mindig mindent tudott*”, „*Míg anyám élt, mindig éreztem mellette a meghatározhatatlan rendkívüliséget, ami miatt sokáig azt hittem, tündér*” – olvashatjuk. Ez a hiánytalan, természetfölötti érzékenység csak a szexust nem foglalja magában. „*Elég, ha én értem, maga az ilyesmit nem is akarja megérteni*” – jelenti ki egyszer az apa, amikor napnál világosabban a háború számlájára írható nemi erőszakról esik szó. A szöveg a megfelelő helyeken – a szeretetlenséget és az ítélkezést kizáró tárgyilagossággal – frigidnek nevezi az édesanyját, aki leánygyermekük megfogamásától végérvényesen befejezettnek tekinti a házastársak testi kapcsolatát, a már javakorabeli, makulátlan jellemű Szabó Eleket arra készítette, hogy időnként asztalfiók-szonettjeinek szürke fátylas hölgyénél keressen enyhületet. A FÜR ELISE Magdolnája úgy rajong az édesanyjáért, hogy szexuális téren mihamarabb ösztönösen elhatárolódik tőle (és apjával nyíltan meg is beszélheti, teste mint gyűlik ki a más testek égette Ágoston tanár úrért).

Az anya és Cili mellett az apának is adottsága a mindentudás: „...amit apám nem tudott, az

nem volt a világon”. Kisugárzása ugyancsak természetfölötti: „*Apám közelében borjú nagyságú, őrzőngő szelindekek porban kúsztak, ha rájuk nézett, apám bejárt a fegyházba a dühöngő fegyencek közé a Werbőczy utcába, és csend lett. Mi volt a titka, nem tudom, de a gyerekek is úgy vonzódtak hozzá, mint az apjukhoz, ha akarta, csendre tudta bírni az elmeosztály ápoltságait, mikor hivatalból, mint szociális ügyekkel megbízott tanácsos ellenőrzésre ment.*” Az apai szerepjátékok, a nyilvánosságot lehetőleg kerülő befelé élés stigmái, a szilárd egyéniség széles mosolykálája, a kikezdhettelen morál kisebb-nagyobb hősköteményei mind a tökély felé visznek: „*Apámnál érzékenyebb és jobban következtetni tudó embert nem ismertem, ha ő megoldást keresett, meg is találta, titkot tartani is csak ő tudott, mindenki más rejtett cselekedetét megérezte.*”

A három felsőbbrendű, mindentudó családtag bámulatos klasszisa, jellemkivételessége akár ironikussá is válhatna, ha az írónő, aki másutt jócskán felszófolja a szatúrát, a gúnyt és a viccet, ezekben a familiáris mozzanatokban a kedves, megértő humornál többet engedélyezne. Régtől bevált, tökéletesen illeszkedő névváltogatási technikája – például az anyám, apám, testvérem birtokos személyjeleit egy csapásra eltüntetve, az érzelmeket racionalizáló Jablonczay Lenke, Szabó Elek (vagy Ágyai Szabó), Szabó Cecília (vagy a holt, vér szerinti szülők nyomán: Bogdán Cecília) megszerzések – révén úgy tartja mozgásban a textust, hogy sem bele nem vész abba, sem túl messze nem távolodik terétől. A személyes történelem nézőpontjából, telten és árnyaltan historizáló-szociologizáló – kettős fejlődésregény mellett városregénynek is pompásan beillő – mű időnkénti, a szófordulatokat is átütő meszerűsége a mitologizálásnak tesz szolgálatot. Az anya, az apa és a testvér is modern kultúrhéroszok, egyben a tévedhetetlenül jó (s ha mégsem jó, akkor nemes) döntések erkölcsi félistenei, Jablonczay Lenke a minden ékszertől idegenkedő puritán nő, Szabó Elek a kikezdhettelen tisztességnek élő középpolgár, Cecília a megejtő és fájdalmas szépség alakját öltve fel. Az úgynevezett Terráriumból és a felső tagozat Akváriumából összetevődő iskoláskor mitologikuma és a húszas-harmincas évek csak napokra elhagyott Debrecenjének mitológiája ugyan a történetmondó önálló és a jelenből is vállalt tudatformájává rendező-

dik („*Most, a harmadik évezredben*” írja magát a könyv), de nem szuverén szerveződés, inkább a Szabó családban egészen különleges latinos nevelés és sűrített kultúraátadás kivételése, a gyermeki évek játékoszágát Homéroszban, Vergiliusban megélt Magda a felnőttéletbe való belépését nagyban gátoló – és mérhetetlenül segítő – képzet. Az ő számára – a mesei stádium futó közbeiktatásával – a mitológia az élet, az élet a mitológia transzformálása. A mindennapoknak az apa pedagógiai elvei és gyakorlata által serkentett, az anya által megértett, ilyenén feldolgozása, Magdolna állandó skatulyázhatatlansága és kiszámíthatatlansága folyamatosan sérti a várost, azaz a tanuló számára a várost képviselő tanintézetet, a Dóczyt. Amikor bő négy évtizeddel az érettségi után, már Kossuth-díjas íróként az egykori diáklány a rideg magatartás bosszújával leckézteti meg hajdani legértetlenebb és leggonoszabb, most már idős tanárúróját, az egy életen át nem szűnő, indokolt fájdalom, sérelem út vissza, s bár a kései tett megbocsátás nélküli, radikális formáját a volt tanár-példakép öregúr is elítéli, a bosszú is csak fenséges, mitologikus színezetű lehetett.

A mitológiában élés: sajnálatos tájékozatlanság is, a valóságos világ gögös, oktalan kismemlézése. A maturálás felé közeledő, magyar irodalomból és latinból (sokáig visszhangtalanul vagy elnyomva) kiemelkedőt nyújtó Magda mellé kell egy Cili, aki nem Cilike. A trianoni árva, aki néha titokzatos állampolgári továbbképzésekben részesül, az egyik vezetője a társadalom labirintusában a testvérének. A másik a zsidó András Anna, akinek családja még az 1930-as évek közepén az Amerikába történő kivándorlást választja. Gömbös Gyula tényleges szerepéről ő ejt el halk mondatokat, Magda értetlenségét váltva ki: „*Csak néztem rá, mi baja van. Nem tudtam, ki Gömbös, csak azt, ami valaha volt, a mitológiát, semmit, amit később Cili magyarázott el aggodalmas arccal, szorongva a Baththyány utcán: Gömbös most miniszter és németbarát...*” Az élet az egyes figurákban is mitológiáivá stilizálja magát. A felületes szemlélő Textornak talán csak a nevét vélne mitológiába illőnek; Magda utólagos gyónásába illesztve egy állítás így keresi Cili szívét: „...*összetalálkoztatok egymással te és a boldogtalan Textor, aki, ha akartam volna se lehetne mitológiaibb jelenség*

előre megírt, közjegyző által hitelesített, árucikk életével”.

A regény magjában élő család tagjai: az anya, az apa és Cili (de még az antikvitás dajkáira emlékeztető Ilka néni, a házi mindenese is) a sajnos nem mindenható mindentudás mitológiai léptékű személyiségei. Köztük a sokszor naiv, tanácstalan és terrorizálható – bár eszes és öntörvényű – Magda lenne a kis mártír (és az író is nem is kíméli meg nevét viselő alakmását a bakfismártírium már a felnőttkor megpróbáltatásaira edző szituációitól), ha ő maga nem a mitológiát tudná és élné mindentől. Tudná, élné – és írná. Azt a komplex nagytörténetet, amelyhez katolikus édesanyja és kálvinista édesapja eltérő vallásától, az esti meséktől és irodalmi szemelvényektől, a korai mitológiai oktatásoktól és a latin nyelv galvanizálta észjárásától ugyanúgy nyert alapozást, mint a hallomások, az elkapdosott szavak káoszából. Hogy az egy percre talán meg is riadó apa összegzi: „...*minden fizikai kín és gyötrellem személyes ügyeddé vált, és úgy sirtál, ha hallottad, mintha minden veled történt volna meg. Ez bírt rá engem is, anyádat is, hogy átkomponáljuk miattad a János vitézt. Te Kukorica Jancsival kivégeztetted mindenkit, akinek szerepe volt a trianoni szerződés aláírásában, féreggé változtatad Iluska mostoháját, a szerelmeseket meg megtetted királyi párnak, de úgy, hogy Indiában uralkodnak. Te kírímánkodtál magadnak egy valószínűtlen gyerekkort, te boldog szerencsétlen, most aztán láthatod, hová vezetett. Hogy hozom ki neked Jézust a halgadáságból? Ott ül a Mindenható Atyaisten jobbján, és a királyok királya. A Hortobágyon?*”

A szülői átkomponálások bátorította átírás, az írás és a gondolkodás szabadsága érleli a szeretetet keltő és tiszteletet parancsoló mindentudóknál tudóbbá és teherbíróbbá Szabó Magdolnát. Írás, gondolkodás és szabadság együttese megbélyegez. Amikor Munkácsy Mihály a helyi múzeumban megtekintett ECCE HOMÓ-járól szabadon írható dolgozat, a megható élmény nyomán formált fogalmazást az osztály előtt kell ízeke szaggatni, „*mert megsértettem írással Jézus Krisztust. Sokáig szisztegettem magyarázatát Móré Mária, mert nehezen tudtam felfogni, hogy lehet valami tilos, ha szabadon választható, mi a véték abban, ha én, aki a nagy tablón mindenkit ismertem, Jézust, Pilátust, Kajafást, Máriát, még Magdolnát is, miért nem választhat-*

tam a kép előterében érdeklődve figyelő kóbor kutyát, az egyetlent, akinek nem tudtam múltját és jövőjét. Móré Mária sose bocsátotta meg nekem ezt a fogalmazást, úgy fogyta fel, mint személyt, sőt az iskolai nevelést is kigúnyoló dolgozatot” (amelynek hírét hallva viszont Korondy tanár úr – kinek neve, emlékeztünk máshonnan, a Szondy névből mozdult el –, segítő kezet nyújtva, kijelenti: a gyerek majd „Író lesz, akármilyen pályára készülne is”. Korondy segítsége „holtig tartó”; eme szófordulat mesés-mitikus emeltséggel nagyon sokszor tűnik elő a könyvben. Ez a leckemegoldás süti rá a „kisasszonygyár” növendékére „a kutyás Szabó” eposzi állandó jelzőjét, melyet Szabó Magda dacosan vállal is, és vissza-visszaír saját magára. Tán még az sem bizonyulna hatásvadász állításnak, hogy a késleltetetten kezdett, aztán mind sikeresebb pályát megfutó író, jelképesen szólva, minden regényéhez – novelláihoz, esszéihez is – ráelt arra a kutyára, amelyet más szem sugara nem fogna be; amely a maga pillanatnyi kutyaságában ismeretlen múltjának és ismeretlen jövőjének megteremtésére vár.

A FÜR ELISE olvasható az ÓKÚT átkomponálásaként. Igaz, nagyobb az időintervallum, és Cili beléptetése több, mint rekonstrukció. Újraíródik, kissé másként, más szereplőkkel íródik az a kis titkos szövetség, amely – benne a legendás Agancsossal – Szabó Magda prózájának, emberszemléletének, lélekismeretének egyik címe. De olvasható az új könyv az ÓKÚT-tól függetlenül is. Múlt, félmúlt és jelen hatalmas boltívei között hullámoz ide-oda a szöveg, mint egy soktagú gyülekezet, járó emberkert. Sodrából nagyjából az első regényharmadban Cili válik ki, a másodikban a két testvér együtt, a harmadikból (úton a MAGDALENA címmel tervezett második rész felé) Magdolna. Ehhez a hármassághoz a huszonegy fejezet arányos el- és beosztása is hozzájárul. A sok jó sorában is magaslati fejezet a HOVÁ MÉGY TE LÉLA? keresztény-pogány mondókéjával megspékelt 3. (SUR LE PONT D'AVIGNON), 5. (GIDIPACAL), 8. (ÜZENET ELISÉNEK), a ragyogó 11. (AZ ELSŐ ELŐHALÁL), a 14. (MINDEN CSAK JELENÉS), majd a vége felé a nagy sűrűsödés: 18. (LALAGE MOSOLYA), 19. (AZ ÚR A KÁRTYÁBÓL), 20. (NAGYMŰTÉT), 21. (IBITUR).

Cili sorsa horgonyt vet a Gianni-házasság nyüzsgő, ám sajnálatosan szelcsendes öblében. Magda nemsokára kihajózik az izgalmas

bizonytalant ígérő Bécsbe. Előtte még a latin érettségi keretében megmérkőzik a hivatalosságot képviselő Ludwigh államtitkárral. Ez a tökéletesen végigvitt intellektuális és érzelmi viadal, mely a maturáló tudásbeli és női győzelmet eredményezi, ráébred az arra, miért formátumosabb a csak a maga dolgait tudó Magda aktivitása a mindentudó Cili tevékenységénél. A vizsga ringje után másnap az ünnepi uzsonna asztalánál is találkozik a középkorú, özevgy, gyermekét egyedül nevelő férfi és a diadalnak érzéki természetét immár felismerő ifjú nő. Ludwigh – aki korábbról a magyar irodalmi pályázati dolgozatok ismeretében már kíváncsi volt Szabó növendékre – marad még egy napot, hogy szót válthasson most „*flammatának, antik menyasszonynak*” öltözött médiával (vagy továbbra is Magda médiuma legyen). Ez a jelenet is mestermű, bár fejtörést okoz, hogy a legalább harminc fős által körbeült ovális asztal mellett, a habos-jeges kakaó illatában miként szemezhet egymással oly romantikusan a nem átellenben, hanem harmadik szomszédként ültetett Ludwigh és Szabó? Főleg akkor, ha a nyilvános helyeken szemüvegét nem viselő tegnapi diáklány alig lát valamit? Előre- és összehajoló vad szembeszédükre a tanárok árgus szeme, a lányok huncutsága, Cili „*Viselkedj!*” intései miatt mégsem gyanakodhatunk. A situáció bőséges és feszült benső tartalmaihoz nincs hozzácsiszolva a jelenet konkrétuma. (Előfordul, hogy a történet hordozó óriási, szép ívek stabil kezdő- és végpontjait is alássa egy előnytelen mondat, zavaró megfeleltetés. Mint ezt a gondolatjeles összekapcsolást: „*A latinórák sem voltak akármilyenek, hiába volt kezem azonnal a levegőben, jelezni, hogy kész a kérdésre a felelet, Móré Mária megvárta, amíg más is jelentkezett, és mindig azt a mást szólította fel. – Ez visszatérő kép: majd a marxista kritika jár el így velem író koromban, külföldön már régen ismernek, mikor a párt még mindig azt játssza itthon, hogy nem létezem.*” Persze a kritikus-önkritikus humor fellazíthatja a két-három rostosabb szövegrészletet – az uzsonna jelenetét például az, hogy Magda még e tényleges hódításkor sem szabadul igazán elegyes mitológiájának Mabel Shanlett-i, képzelgett filmszínésznős emlékeitől, attól a *kerekre kitalált* világtól, amelyet „*a Warner fivérek (Bros!)*” celluloidmákonya, az ifjúsági és az indiánregények, a romantikus olvasmányok és az operák eklekti-

kus hasznosítása révén alkotott meg és népesített be magának. A görög–latin mitológia el-sajátított, átélt fensége és biztos ismerete, valamint a romantikától számítható és az éppen meghagosodó film kultúrájába torkolló, ve-gyes és foszlányos mitologikum még együtt él a nyiladozó fiatal felnőttben. (A kevert mito-logikus és kulturális javak által létrehozott nyelvi tudat, a sokszor reflektálatlanul hagyott gyermeki és ifjú gondolatmenet nyelvi léte, il-letve a saját emberi kezdeményére visszatekin-tő, a jelenből beszélő történetmondó kifino-mult és ellenőrzött stílusa gyakorta stimulál – az olvasót is pazarul aktivizáló – nyelvi kettős játékokat, melyeknek két szintje önmozgás-szerűen járja át egymást. E téren érdekes a párhuzam Kertész Imre SORSTALANSÁG című regényével, a tizenöt év körüli Köves Gyuri szintén kettős nyelviségű megszólaltatásával. S ha a holokausz-rémület nem is hasonlítható mindahhoz, amit a gyermeklány Magda átvesz-el – nap nap után a diszharmóniát, a harmóniára berendezkedett: harmóniafilozófiájú család segítségével –, végül is minden ifjúkora túl kell élni, ezt a Mabel Shanlett-es, kutyás, érettségis és Cili-vesztő debrecenit is, és a túl-élés akkor válik bizonyossággá, amikor nyelvi formát ölt.)

1977 nyarán, a RÉGIMÓDI TÖRTÉNET megjele-nését követően Örkény István baráti gúnyo-rossággal köszönte meg a könyv dedikált pél-dányát, mondván: „*az úri familia 857 fős sze-mélyzetét*” csak úgy volt képes fejben tartani, hogy az egyszerűség okán minden Szabót és nem Szabót elnevezett Kokoschkának. Ezzel „*teljes áttekintést kapott*”. Nemsokára két ré-gi hirdetőcédulát is postázott író társának – a Mödellingi cipő-raktár meg a menyasszonyi kelengyére specializálódott Donogán és So-mossy, mint Kunz József és Társai utódai ajánl-ták magukat a cívis város közönségének („*Sár-czipők a legnagyobb választékban*”; „*Határozott árak*”). A hozzáfűzés ennyi – benne van a „*MAJD HA MEGFUTOTTAM ÚTJAIMAT*” anyagában –: „*Édes Magdám! Nem rokonaid? Talán egy még régimó-dibb történetre futja belőlük. Imádod Örkény Ist-ván*”. A FÜR ELISE nem régimódbi történet, és nem is ókútabb. A szereplőválasztás és -moz-gatás ökonómiaja tanítanivaló. A Cili és Mag-da között egyértelmű döntéssel lavírozó Ilka néni, a pusztán a nevének köszönhetően is plasztikus Huttra doktor (persze ő is „*holtig ba-*

rát”), a tényleges alaknak nem is mondható – csak egy csodás, „antropomorf” ágyat, Cilinek és Magdának is szolgáló bútordarabot küldet-ő – Brüll bácsi, a tánciskolás Tattayné, a lá-nyok sorából Lidika és annyian mások, a Fran-szoának és Möszjőnek is csúfolt Förstler („*Az egykor megszülető Abigél König tanár ura*”) mind nagyszerű figurák abban a szövegben, mely csak úgy szórja magából a „*munkaökör*”, a „*férj-hárem*”, a „*selypítetők*” és más ilyes szavak színe-it. A csendesen kárhoztatott ismétlések legfel-jebb meg-megállítják a történetet, de a való-ban lényeges tíz-tizenkét esemény között nincs egy sem, amely ne adná teljes önmagát, s amely ne sűrítene összegezve-előlegezve a töb-bit is. (A mintaepizód Magdának a cserkészet-ből való kikéredzkedése lehetne. Önmagában is regény.)

Cili a FÜR ELISE legelső fejezetében (BÉKÁNAK BÚS BREKEGÉSE) megérkezik a könyvbe, ám alig jön meg, kicsi gyerekként: nevének mindössz-e egy-két említése után, már e fejezetben ki-nyilvánítatik életének távlata és halálának ténye. Mégis, mondtuk, halálát a jövő szö-vedéke takarja. Olyannyira, hogy amíg a két-vagy többrészes Cili- és Magdaléna-regény-ben Magdaléna írja Cilit, addig Cili él, addig mindketten élnek.

Tarján Tamás

TERMINATOR LITERATUS

*Dragomán György: A pusztítás könyve
Balassi, 2002. 300 oldal, 1600 Ft*

Vannak regények, melyek csak lassan tárják fel titkaikat – nem a történet titkaira gondolok, hanem a nehezebben megfogható trükkök-re, szabályokra és szabálytalanságokra, szeszé-lyekre –; vannak regények, melyek szeretik megszegni azokat a szabályokat, melyeket ele-inte elhitetnek velünk, elrontani a ritmust, melybe már beleringattuk magunkat, szívesen csavarnak egyet a dolgokon, amikor már azt hinnénk, mindent helyretettünk, biztonsá-gal mozgunk az olvasott világban. Dragomán György regénye nem ilyen. A PUSZTÍTÁS KÖNYVÉ-ben tulajdonképpen már az első lapokon íze-

lított kapunk ennek a markáns, súlyos prózá-
nak a karakteréből, mely kivételesen egysé-
gesnek és következetesnek mutatkozik majd a
háromszáz oldalnyi szövegben: megteremtő-
dik a sűrű, nyomasztó atmosféra, kitapintha-
tóvá válik az elbeszélő idő és az elbeszélés ide-
jének feszültsége, ami elsősorban az érzéki ta-
paszalatok ráérős részletezéséből adódik, s
mintegy e részletezettség ellensúlyaként egy-
szerű, kulturálisan terhelt, jól felismerhető
szimbólumok jelennek meg már rögtön az el-
ső oldalakon, és végül – de ezt kellene talán
első helyen említeni: rögtön magába zippant
Dragomán artistikusan kidolgozott, a nyelv
zeneiségét finom érzékkel élni engedő prózá-
ja, a mondatok hibátlan ritmusú struktúrája,
hol felkavaróan, hol álmosítóan dallamos le-
futása. Nem kell túl sokat olvasnunk tehát a re-
gényből ahhoz, hogy lássuk, szigorúan „írás-
művészetként” értett prózával van dolgunk, a
szó minden komolyságával, pátoszával – és las-
san esetleg arra jutunk: esendőségével együtt.

A regény főhőse, Fábrián elkövetett valamit,
s bűnéért idegenben kell vezekelnie, egy ismeret-
len, nevenincs városban, mely nemcsak
a térképen nem lelhető fel, de talán még az
időn is kívül esik. Ez a megannyi irodalmi al-
lúziót magába sűrítő alaphelyzet az első lapo-
kon elénk tárul: Fábrián végeérhetetlen vonat-
úton utazik, a kalauz még az órájától is meg
akarja fosztani; az első mondat szerint a vonat
egy hídon robog keresztül, s egy híd majd
a könyv legvégén is feltűnik, bár azt nem
fogjuk megtudni, kivezet-e a névtelen város-
ból, A PUSZTÍTÁS KÖNYVE mitikus erőfokkal teltett
helyszínéről, ahol a regény ráérősen elbe-
szélt, ám mindössze háromnapnyi cselekmé-
nye játszódik.

Az egy továbbhaladunk a regény olvasásá-
ban, s kirajzolódik előttünk a mértani pontos-
sággal megtervezett tér, felsorakoznak a ke-
véssé egyénített, inkább strukturális pontok-
ként, funkciókként szcenírozott szereplők,
göngyölödik a rejtélyeket sorakoztató parabol-
laszerű cselekmény, világossá válik, hogy Dra-
gomán György első regénye felettebb otthon-
talan a mai fiatal prózaírók művei között, azok
jó részénél konzervatívabbnak tetszik. Az a
prózanyelv, szerkesztésmód, világteremtés, tér-
és időkezelés, amivel A PUSZTÍTÁS KÖNYVE-ben
találkozunk, szembeötlően különbözik a har-
minc körüli szerző kortársainak extenzívabb,

játékosabb, többféle nyelvi regisztert keverő
írásmódjától. Ezt a különbözőést önmagában
sem érénynek, sem hibának nem gondolom –
de mindenképpen érdekesnek egy első könyv
esetében. Ebből a szempontból kicsit hasonló
A PUSZTÍTÁS KÖNYVE-nek helyzete Barnás Ferenc
1997-ben megjelent regényének, Az ÉLŐSKÖ-
DŐ-nek a helyzetéhez, ott is első könyvről volt
szó, abban az esetben is véleményem szerint
nagyon is figyelemre méltó szerző első köny-
véről, az a regény is váratlan volt abban az ér-
telemben, hogy nem nagyon lehetett levezetni
a kortárs irodalom jellegzetes tendenciáiból.
Ugyanakkor a két könyvnek csak a helyzete ro-
kon, Barnás és Dragomán nagyon másféle ka-
rakterű prózát ír, és elsőkönyves szerzőként
másféle érényeket mutatnak/mutattak. Az ÉLŐSKÖ-
DŐ engem elsősorban a stilisztikai és szer-
kesztésbeli buktatókat, egyenlenséget maga
alá gyűrő tematikus kísérlet érdekessége, ered-
etisége (és olykor eszelőssége) miatt ragadott
meg, a regény a maga bizonytalanságaival,
aránytalanságaival, heterogenitásával együtt
is (sőt olykor éppen ezekkel együtt) izgalmas
textúrát sző erotika és morál, obszesszió és
normalitás szövevényes viszonyaiból. Dra-
gomán viszont, úgy tűnik, éppen abban szokat-
lanul magabiztos és erős, amit a regényírás
„tekhnéjének” nevezhetnénk (és szándékosan
használok ezt az irodalomról beszélve talán
régimódinak hangzó kifejezést): a mondatok
felépítésében, a fegyelmezett, mértani pon-
tossággal átgondolt szerkesztésben, az elbe-
szélésmód makulátlan következetességében –
és nem lehetetlen, hogy ugyanaz a fegyelem
és következetesség, ami regényét oly emléke-
zetessé, hangját oly egyénivé teszi, fordul
végül ellene. Ennek a kiszámíthatóságnak, meg-
tervezettségnek ugyanis megvannak a maga
korlátai – bármennyire lenyűgöz is eleinte
akár a nyelv szépsége, akár a fojtogató légkör
és általában a makulátlanság, aminek a be-
nyomását Dragomán könyve kelti, a végére
ugyanaz a szépség, kiszámítottság elkerülhe-
tetlenül rutinszerűvé válik, unalomba fullad,
amit az extrém részleteket is tartogató törté-
net fordulatai sem igen tudnak enyhíteni.

Van azonban még valami, ami Barnás és
Dragomán első könyvét rokonítja, s ez a vala-
mi tulajdonképpen otthontalanságukkal kap-
csolatos: mindkét regény erős szállakkal kötő-
dik az egzisztencialista prózához (Dragomán

inkább annak őséhez, Kafkához, Barnás pedig a későbbi, Camus-höz köthető vonulatához), ahhoz a hagyományhoz, ami a magyar irodalomban leginkább talán Mészöly korai prózájához, később Krasznahorkai elbeszéléseihez és regényeihez, és – ha nem szűken irodalmi értelemben is, hanem tágabb, intellektuális hatást feltételezve – Kertész életművében hagy nyomot, de amellyel a mai prózaírás nagyrészt (a mai harmincasok-negyvenesek szépprózája meg aztán végképp) nincs beszélő viszonyban.

Visszatérve A PUSZTÍTÁS KÖNYVÉ-nek cselekményére, Fábían bűne nem marad homályban, már a városba érkeztek kiderül, hogy parancsmegtagadásért vezényelték az isten háta mögötti helységbe, ahol a névtelen kormányzó a teljhatalmú úr. S a regény végére sejthetővé válik, hogy a főhős nem is akármilyen parancsot tagadott meg: nem volt hajlandó ölni, s így a morális épség nyomait őrzi egy teljesen amorálissá vált, gyilkolással, vérfertőzéssel terhes világban, ahol talán az volna a küldetése, hogy helyreállítson valamiféle élhető rendet. A kormányzó városa egyszerre absztrakt és kelet-európai ismerős: a szereplők nevei kelet-európai mixtúrát alkotnak: Fábían kalauza Ghiárfás, a városban térfereg Dzsukics, a kormányzó animális léte élő ellenfele Német stb. A helyszínek inkább mesebeliek, mítikusak vagy szimbolikusak, mint referenciálisak: a történet a szakrális asszociációkat keltő Rózsák terén lévő házban, a parancsnokságon, az értelmetlen földmunkáknak helyet adó telepen, a nagy összecsapások helyszínén: az erdőben, a múlt rekvizitumait őrző múzeumban játszódik. Ugyanakkor az egyegy mondatos jellemzések mégis összetéveszthetetlenül közép-kelet-európai tájat vázolnak fel lepusztult városképpel, bezárt gyárral, hideg folyosójú kórházzal, reménytelen kocsmákkal és a személytelen hatalmat megtestesítő rideg központi épülettel: „*Elmentek egy nyitott kocsmáig elött, az alagsori helyiségbe vezető lépcsők vizesek voltak, a sötétből állott alkohol savanyú szaga ömlött az utcára*” vagy „*A parancsnokság nagy, császársárgásra festett épületének homlokzatán egy kivételülenné fakult felirat alatt római évszám látszott, kovácsoltvas kerítésének tüskéin feketén csillogott az olajfesték*”. (21.) A rendkívül precízen megtervezett és részletesen bemutatott tér mint helyszín tehát meghatározhatatlan, mint térség mégis jól azonosítható – né-

miképp Bodor regényeihez, a SINISTRA KÖRZET-hez és AZ ÉRSEK LÁTOGATÁSA-hoz hasonlóan. És ugyanez áll a regénybeli időre is: a fikció kerekein belül minden történés ideje szinte percre pontosan azonosítható, de a regény nem kínál fel olyan külső referenciapontot, mely a történelem valamely jól meghatározható szakaszába helyezné a cselekményt (nem számítva persze a tárgyi világot: a géppisztolyokat, a munkagépeket, a katonai dzsipet), leginkább annyit tudunk meg, hogy *utána* vagyunk valaminek. A földből a múlt egymásra rétegződött emlékei fordulnak ki a római kori pénztől az állati maradványok és egy aranyláncot át a friss emberi tetemekig.

Egy múlttól agyonterhelt, időn túli, animális indulataiban mégis ősi világban vagyunk, egy anyátlan világban, ahol az általános romlottság erőközpontjaként zűrzavaros családi dráma bomlik ki fokozatosan: a kormányzó és Német között a hatalmi harc a két szoros értelmében is az apaságért – a sző nő szereplő, a gyenge, beteges Léna és a fúriaszerű Sára birtoklásáért – folyik. Ebben a végromlását élő, fullasztó, megfélemlített városban Fábían, inkább tehetetlenül, mint aktívan, inkább érzékeinek engedve, mint morális meggyőződésből, de végül is a kormányzó legyőzésének motorja lesz. Am Fábían tehetetlensége, örlődése lojalítás és lázadás között nem egy hamleti figura töprengése: egyszerűen azért nem, mert a regény elbeszélése nem ad helyet semmiféle töprengés, gondolkodás, intellektuálisnak mondható folyamat megjelenítésének. Ugyanakkor az sem igaz, hogy kizárólag kívülről láttatná a figurákat: a harmadik személyű elbeszélés következetesen Fábían nézőpontját követi, az ő tudatán szűrődik keresztül minden, ami történik, minden hang, látvány és esemény. A szöveg hosszú passzusokban teremt meg Fábían érzéki benyomásainak és – szigorú megszorításokkal – asszociációinak világát: „*Fábían lehajolt, összedörzsölte a tenyerét, megfogta a cölöpöt, próbálta megmozdítani, felfele és oldalra húzta, csuklóból, vállból, a gerince mellett végig megkeményedtek vállának izmai, ujjai kifehéredtek, ráfeszültek a jára, elképzelte, hogy bőrének barázdái és a hancs rostjai összetapadnak, összefornak, a cölöp két kezének meghosszabbítása lesz, egy lecsupasztott, sima csonthenger, feléig, harmadáig a földben, érezte is az alkarján a föld belséjének simaságát, mintha jeges vízbe nyúlt volna*

könyékig...” (79.) A szigorú megszorítások azt jelentik – s ebben Dragomán ugyanolyan vas-következetes, mint az elbeszélés mód más, maga teremtette szabályai esetében –, hogy tárja elénk bármilyen részletesen, szinte az idegek szintjén Fábíán érzéleteit, asszociációit, képzeletét, a hős tudatának világa csak arra korlátozódik, ami az érzékeléssel közvetlenül kapcsolatos. Nincsenek emlékei, nincsenek reflexiói, ítéletei – ami a tér és az idő megteremtéséhez hasonlóan különös feszültséget hoz létre a bőséges leírás, az elbeszélés elnyújtott ideje és a relatív információszegénység, illetve az ebből eredő rejtélyesség között. Ez a felemás lemondás a tudat komplexitásának megjelenítéséről, arról, hogy a szereplő fejébe lássunk, tehát a próza egyik legsajátabb eszközéről, súlyos önkorlátozás. Persze nem minden próza él ezzel az eszközzel, de attól, hogy A PUSZTÍTÁS KÖNYVÉ-ben a tudatnak egy szelete rendkívüli aprólékosággal van felépítve, a gondolatok, emlékek hiánya valóban hiánynak hat. Ennek az önkorlátozásnak az értelmét, jelentését többfelé kereshetjük. Érthetjük úgy, mint ami a regény világát jellemzi: ez a világ animális vagy legalábbis infantilis létre redukálja lakóit – hasonló eszközzel él Bodor említett regényeiben, amikor az elbeszélők mindennapi kis ügyeiken (túlélésükön) ügyködve motivációjukról csak minimálisan adnak számot, és semmiféle elvont reflexiót nem fogalmaznak meg. Dragomán könyvéből azonban, és Fábíán alakjából különösen, tökéletesen hiányzik Bodor figuráinak hátborzongató infantilis bája. Ettől persze még nála is érthetjük úgy, hogy a városba érkezni teljes agyimosást jelent, de ennek a sajátos tudatábrázolásnak a legerősebb hatása mégis az, hogy fokozza a regényvilág absztrakciójának mértékét, s mi tagadás, idővel ez számomra egyre terhesebbé, kimódoltabbá vált.

A PUSZTÍTÁS KÖNYVÉ-nek cselekménye az európai epika egyik legősibb alapmintájára épül: az idegenből érkező hős először nem ismeri, majd felismeri, végül végrehajtja küldetését, s ezzel egyszerre váltja meg magát és a közösséget. A *quest* alapparatóívját a huszadik századi regény előszeretettel használja fel és forgatja ki A KASTÉLY-ba soha be nem jutó K. történetétől a SÁTÁNTANGÓ önmagába forduló cselekményéig. Ugyanakkor az amerikai filmipar termékei – az olyan közismert korszerűsített mítoszoktól, mint A HALÁSZKIRÁLY LEGENDÁJA az

olyan B-filmekig, mint például az alapanyaghoz némi giccses misztikumot keverő STIGMATA – tömegével nyúlnak a jól bevált epikai mintához, és általában jóval kevesebb gyanúval kezelik, mint a magasirodalom darabjai. Persze nem mindig. Vannak a fent említett filmeknél látszólag jóval csekélyebb intellektuális követeléssel fellépő tömegfilmek – mondjuk a TERMINÁTOR –, melyek alaposan megcsavarják és többértelművé teszik azt a világstruktúrát és szereplőmátrixot, ami a *quest* típusú narratíva velejárója. Hirsch Tibor a *Filmvilág* 1998-as évfolyamában írt rendkívül érdekes sorozatában akciófilmeket, akció-mesefilmeket, számítógépes játékokat elemezve (és Krasznahorkai–Tarr SÁTÁNTANGÓ-ját is merészen bevonva példái közé) azt fejtegeti, hogy multimédia és film összetalálkozása olyan új narráció létrejöttét vázolja fel, melyben az egyenes vonalú *quest* cirkulárisra alakul, a megváltó tette nem kerül sor, vagy ha mégis, akkor nem hoz igazi megváltást. Ezeknek a filmeknek és játékoknak a cselekménye Hirsch elemzésében az élet utáni, túlvilági időt testesíti meg – a kizökkent világot, melynek helyreállítását nem sietteti senki, „*ami rossz, az már nem lehet sem rosszabb, sem véglegesebb*” (*Filmvilág*, 1998/5.).

Dragomán György regényét egyfelől az rokoníthatja ezzel az elbeszélésmóddal, hogy benne is a kétféle idő és a kétféle időszerkezetnek megfelelő kétféle világ – a megváltható és az időn végképp kívül rekedt – szegül szembe egymással. A PUSZTÍTÁS KÖNYVE is arra tesz kísérletet, hogy egyfelől maximálisan kihasználja a *quest* sémájának előnyeit: az egyenes vonalú, krimiszerűen fordultatos cselekmény izgalmát, azt az érzést, hogy a történet tart valami felé, annak ellenére, hogy nagyon hézagosak az információink a szereplők mozgatórugóit tekintve; másrészt viszont kétségbe is vonja ennek az epikai mintának az érvényét vagy értelmét. Amiért nekem a regény ebből a szempontból felemásnak hat, az éppen az, hogy ez a kétségbevonás nem az epikai szerkezet szintjén formálódik meg, hanem steril teoretikus vitákban és kevésbé motivált kinyilatkoztatásokban. A kormányzó például többször is kifejti, hogy függetlenül a városlakók és az ő sorától, a bűn körét nem lehet megtörni; és a megszabadító gyilkosság után Lénával útnak induló Fábíán is hasonló értelmű lakonikus megállapítást tesz a regény utolsó bekezdésében: „*Beült a dzsipbe, Lénára nézett: – Már nem*

életünk – megrázta a fejét, elfordította az indítókulcsot –, halottak vagyunk mind a ketten – mondta, aztán a gázra lépett.” (298.) Ezek a bumfordi, sulykolt dialógusok, együtt Fábíán többekévéből jól azonosítható „bűnével”, lépten nyomon azonnal fenyegetnek, hogy a regény sokértelmű egzisztencialista prózából szimpla moralizálássá válik. A kiszámítottság, a fegyelem unalomba fulladása mellett ez volna a másik legfontosabb ok, amiért Dragomán első kötetét egy nagyon tehetséges ember érdekes könyvének gondolom, de nem igazán jó könyvének.

Az akciófilmek idecitálását azonban nemcsak a narratív minta kérdése teheti indokolttá, hanem az az egyszerű tény is, hogy A PUSZTÍTÁS KÖNYVE hemzseg az akciójelenetektől. Minden napra jut belőlük jó néhány, kezdve attól, hogy a telepen tett első látogatásakor Fábíán feltartóztat és akaratlanul majdnem megöl (vagy ténylegesen megöl) egy hisztérikusan rohanó kisleányt, egészen a végső, mindent betetőző leszámolásig, amikor is négy szereplő feszül egymásnak adózó harcban – tizenhét oldalon keresztül. Ezek a sokszor valóban sebészi részletességgel megírt verekedés- és harcjelenetek képezik a regény legbizarrabb és legeredetibb rétegét: a már-már dekadens módra cizellált, izzig-vérig irodalmi nyelven megteremtett kegyetlen, állatiasan testes-véres, öncélú közdelmek és összecsapások.

„...Fábíán kifújta a levegőt, féloldalt legurult a zsákokról, feltérdelt, aztán ugrott is azonnal, nem várta meg a harmadik ütet, vállal és fejjel a másik gyomrának rohant, érezte, hogy a vascső erőltlenül a hátára csap, aztán hallotta, ahogy a férfi gyomrából és tüdejéből kiszorul a levegő, karjával átkulcsolta és megszorította a derekát, úgy tartotta, hogy a férfi maradjon alul, még vitte őket az ugrás lendülete, a hordókra estek, a férfi tarkója tompa kondulással csapódott a fémnek. Fábíán felhúzta a térdét, keményen a másik heréibe térdelt, hallotta a hordulást, aztán azt is, hogy az elengedett vascső csendülve a hordóknak ütődik és elgurul, a férfi teste megfeszült, próbált összegörnyedni, Fábíán újra a heréibe térdelt, közben egész testével előrevetette magát, és belefejt a férfi fájdalomtól felemelkedő arcába, valami reccsent...” (108.) – és ez csak egyetlen verekedés egyetlen rövid részlete.

Külön említést érdemel a második napon játszódó örült párbaj, amikor Bebe, a sofőr és Ghiárfás egy munkagéppel és egy terepjáróval csap össze játékos és halálos küzdelemben (ha

már a filmes allúzióknál tartunk, itt a MAD MAX groteszk jövővíziója jut az ember eszébe). Túl az akcióanyag szokatlanságán és az írásmód bámulatos érzékletességén, ezek a jelenetek azért is válnak különösen fontosá A PUSZTÍTÁS KÖNYVE-ben, mert egyszer-másszor képesek megnyitni Dragomán könyvének tréfát nem ismerően komor, sokszor fellengzősen komoly(kodó) világát, nemegyszer banális fejtegetéseit a bűnről és a reménytelenségről a groteszk felé. Egy kicsit szétfeszítik ezt a fullasztóan zárt, artistikus felépített világot, csinálnak egy kis rendtelenséget a súlyos, mégis csipkefinom rendben, mint Terminátor a porcelánboltban.

Gács Anna

A KÜLÖNBSÉG

Vallatás a Lubjankán. Lukács György vizsgálati ügyiratai – Életrajzi dokumentumok
Összeállította, szerkesztette Sziklai László,
a jegyzeteket írta V. T. Szereda és A. Sz. Sztikalín.
Fordította Illés László
Argumentum–Lukács Archivum, 2002.
248 oldal, 2200 Ft

Nem volt olyan régen, hogy leírtam az itt következő sorokat: „Talán azért is beszélek olykor, megeshet, a kelleténél keményebb szavakkal szeretett öreg mesterem művéről, mert csalódnom kellett benne. Csalódnom kellett benne: nem megérteni akart, hanem biztos tudásra vágyott. S minthogy egyre kevésbé lehetett biztos benne, hogy az 1919-ben hirtelen döntéssel megszerzett biztos tudása valóban tudás, joggal nevezte magát a végén gescheiterte Existenznek, bukott egzisztenciának. Miért nem eresz akkor? Mert az a tény, hogy Gyuri bácsira, a hamiskán mosolygó szivarozó öregúrra, akihez [...] igencsak közel kerültem, aki valamifajta szeretettel magához engedett, máig is szeretettel gondolok, az ezt a tényt nem magyarázza. De nem tudom a választ. Kétségtelen, volt benne, benne, az eltévedt teoretikusban, valami nagyság. Csakhogy [...] bennem mindig is valami szinte már frivol gyanakvós élt a nagysággal szemben. Miért nem tudok hát szabadulni tőle? Talán éppen azért, mert életútja állandó figyelmeztetés a számomra: vigyázz, komám, ha megfeledekel róla, hogy megérteni akartál, s abban

a hitben ringatod magad, hogy tudásra tettél szert, akkor... Mi van akkor? Ezt még kevésbé tudom. Így hát sokszor szinte dühöngök, és ahelyett, hogy közönnnyel elmennék mellette, mindig újból és újból visszatérek hozzá.” Vajon többet értek-e most Lukácsból, hogy elolvastam a Lubjankán folyt vállalatásának ügyiratait és a hozzácsatolt életrajzi dokumentumokat?

Ha Lukács Georgij Oszipovics kihallgatásainak jegyzőkönyvei nemcsak összefoglalások lennének! 3 óra 30 perc – alig több mint két oldalon, 6 óra 10 perc egy oldalon, 4 óra 45 perc másfél oldalon, másfél óra pár sorban, 4 óra 10 perc most éppen 4 és fél oldalon – hogy Pugacsov állambiztonsági őrmester itt miért foglalja össze kicsit részletezőbben a Lukács által tartott pártsemináriumot, azt nem lehet tudni, talán nagyon érdekelté mindaz, amit Lukács tanított neki, vagy talán bizonyos, hogy felületesen dolgozott – annyi letolták, hogy nyolc nappal később főnöke, Kirillov állambiztonsági hadnagy saját hatáskörébe vonja az ügyet, minthogy „az adott ügyben további nyomozati eljárás vált szükségessé”. Pugacsov egyszer azonban 3 óra 10 perc hosszan kihallgatja még Lukács Georgij Oszipovicsot, a jegyzőkönyv alig több mint egyoldalas. Kirillov először 5 óra 30 percet foglalkozik Lukácssal, a jegyzőkönyv 2 és fél oldalas, aztán egy 5 óra 15 perces kihallgatás következik, jegyzőkönyv 2 és fél oldal, végül még egy, 9 óra 35 perc hosszan, de 3 óra 30 perc szünettel, a jegyzőkönyv itt is csak alig több mint 4 oldal. – Mindösszesen 40 óra 5 perc, ha jól számolok.

Nem lehet igazából tudni tehát, mi történt ez alatt egy gyanúsított, majd vádlott számára végtelennek tűnő idő alatt, nem lehet tudni, pontosan milyen mondatok hangzottak el, mi történt olyankor, ha Lukács éppen nem értette az orosz beszédet; hogy végül is sikerült érthetően kifejeznie magát oroszul, az ezekből a jegyzőkönyvekből is kiténik, hiszen a jegyzőkönyvek szövege egyértelműen arról tanúskodik, hogy egész „pártsemináriumokat” tartott; milyen hangosan és milyen tónusban beszéltek a szemben álló felek, nem látjuk sem a kihallgató, sem a kihallgatott gesztusait, mimikáját, pedig enélkül alig-alig mondhatunk többet a kihallgatásokról, mint hogy 1. Lukácsot provokátorsággal, kémkedéssel, röviden „bűnös tevékenységgel” vádolják, állandóan fi-

gyelmeztetik, hogy ha nem vall, akkor majd „leleplezik”, de hogy valójában mi is lett volna ez a bűnös tevékenység, arról a jegyzőkönyvekben nem esik szó, még utalások is csak gyanús jelekre történnek, nem pedig tényekre (1918-ban túlságosan gyorsan látta be a kommunisták igazát, a Tanácsköztársaság bukása után a vele együtt Magyarországon maradt Korvin Ottót pár napon belül letartóztatták, Lukácsnak meg sikerült kiszöknie Ausztriába, az osztrák rendőrség vele nem bánt olyan szigorúan, mint a többi magyar kommunistával, apjának semmi baja sem történt őmiatta stb.). 2. Lukács minderre „konokul” mindig csak azzal reagál, hogy hibákat elkövetett ugyan, de semmiféle bűnös tevékenységet soha nem folytatott. „*Bűncselekményeket a párt és a szovjet kormány ellen sohasem követtem el, s e kérdésekről abszolút nincs mit bevallanom.*” „*Sohasem voltam provokátor.*” „*A Szovjetunió ellen soha semmiféle kémtvékenységet nem folytattam.*” „*Sohasem álltam semmiféle hírszerzés szolgálatában, és nem folytattam kémtvékenységet.*” „*Soha semmiféle bűnös tevékenységet a kommunista párt és a Szovjetunió ellen nem folytattam.*” „*Nem voltam provokátor a kommunista párt soraiban, és semmiféle kémtvékenységet nem folytattam a Szovjetunió ellen a külföldi hírszerzés javára.*” „*Ismételten kijelentem, hogy nem voltam provokátor.*” „*Ismételten kijelentem, hogy semmiféle kapcsolatam külföldi hírszerzéssel nem volt. Sem provokátor, sem kém nem voltam, és semmiféle bűncselekményt nem követtem el.*” „*Külföldi hírszerzésnek, így a magyar hírszerzésnek sem voltam ügynöke.*” Ennyi. Valamennyi idevágó lejegyzett kijelentését idéztem.

Többet tudok Lukácsról? Vagy – megpróbállok pontosabban fogalmazni – megtudtam bármit is Lukácsról? Én magam talán nem, a naiv olvasó – de vajon miféle „naiv olvasó”-ja lehet ennek a könyvnek?, csakis olyanok fogják olvasni, akik valamilyen értelemben – személyes okból vagy történészként – Lukácsban érdekeltek, a könyv amúgy száraz-unalmas dokumentumok és adatok halmaza, igen lelkiismeretesem összeállítva – talán. De ez a fikatív naiv olvasó is csak annyit: Lukács nagyon okosan viselkedett: nem vallott be semmit, ha „vall”, akkor valószínűleg nem került volna sor Dimitrov közbenjárására Sztálinnal, mert mire sor kerülhetett volna rá, Lukácsot már régen agyonlőtték volna. Nem volt „komoly” ügy. Igaznak tűnik, hogy „*a Lukács-ügy nem a kremleli legfelsőbb vezetés politikai »megrendelésé-*

re» keletkezett, az ilyen ügyeket ugyanis az Állambiztonsági Népbiztoság 3. számú (titkos-politikai) igazgatósága vezette”, nem pedig, mint Lukácsét, a kémelhárítással foglalkozó 2. számú Igazgatóság (115.). Sziklai idézi előszavában Anyát, Jánossy Ferkó akkori feleségét: „Kérdezzük, mi volt. Ő meg mondja nevetve, hogy odatettek elé különböző papírokat, hogy írja alá. »Én meg mondtam nekik, ez itt nem igaz, azt nem írom alá. Üvöltözött a kihallgató, verte az asztalt, de én nem írtam alá semmit. Mondtam nekik, lőjenek le, de ez itt nem igaz, és nem írom alá. Ez ment nap mint nap – végül kiengedtek.« Nem vitás, ha valamit is aláír, az a végét jelentette volna.” (10.) Persze, ez a pár, Anyától idézett sor többet árul el a kihallgatásokról, a kihallgatások légköréről, mint az összes jegyzőkönyv és dokumentum együttvéve. Az utóbbiak csak arra jók, hogy akik eddig nem hitték – jöllehet, ha végiggondolták volna, el kellett volna hinnünk –, most dokumentálva láthatják, Lukács nem „vallott”. Nem vallott mások sem, tehát nemcsak okosan, hanem tisztességesen is viselkedett. Nem vallott Rudas Lászlóra, akivel az NKVD meggyőződése szerint közösen folytatott kémtevékenységet. „Ismerte ön Rudas Vlagyiszlávot? – Igen, ismertem Rudas Vlagyiszlávot.” „És Bécsben lakva találkozott Rudással? – Bécsben Rudással nem csupán találkozottam, hanem együtt is dolgoztunk, sőt egy időben még egy lakásban is laktunk a Lauden utca 10.-ben.” „Milyen volt az ön viszonya Rudással magyarországi és ausztriai közös munkájuk idején? – Rudással csupán munkakapcsolatban álltam.” „Miért tartóztatták le Rudast 1938-ban? [Ott, Moszkvában. – V. M.] – Ezt én nem tudom. – És amikor találkozott Rudással, nem mondta el, miért tartóztatták le? – Nem, Rudas nekem sohasem beszélt tartóztatásáról. – Meglátogatták egymást a lakásukon? – Nem, sem én nem voltam nála, sem ő nem járt a lakásomon.” (Mellesleg: Rudas vallo- másából kitűnik ugyan, mennyire nem állhat- ta Lukácsot, de ő sem nyilatkozott Lukács bű- nös tevékenységéről.) Lukács messzemenőig tisztességes volt, de – lássuk be – a tisztességes itt egyben az egyedül ésszerű magatartás is volt. Belemenni abba, hogy valaki, akivel éve- ken át munkakapcsolatban állott, általa tudottan vagy akár csak feltételezetten „bűnös te- vékenységet” folytatott, akár csak abba is, hogy ma lát olyan jeleket, melyeket annak idején le- hetett volna – akkor azonban kellett volna is! – így értelmezni, éppoly veszélyes lett volna, mint saját „bűnös tevékenységéről” vallani. A ma-

gam részéről nem tudtam hát meg semmit Lukácsról. Hogy okos és tisztességes ember volt, azt tudtam eddig is; azokat pedig, akik ezt nem így akarják tudni, ez a könyv sem fog- ja meggyőzni erről.

Mit vártam, mit várok hát én magam a könyvtől? Azért szeretném látni magam előtt, mint valami lepergetett filmet a kihallgatá- sokat, hogy Lukács egy arckifejezésében, egy gesztusában felfedezni véljek valamit, ami kö- zelebb visz személyiségének megértéséhez? Azt várom, hogy valahol majdcsak kikacsint a képből? Hogy egyszer csak egy mozdulattal, egy fintorral elárulja nekem: „Tudom én, hogy ezek itt mind gazemberek, tudom, hogy ez az egész kommunizmus úgy, ahogy van, ostobaság, de hát mit tegyek? A tisztességes ember, ha egyszer belekez- dett egy játszmaiba, végig is játssza.” Tudom, per- sze hogy tudom, hiába várok valami ilyesmire. Lukács ugyanis csakis azért tagadott „kono- kul”, és csakis azért nem mártott be másokat, mert valóban nem volt sem provokátor, sem ügynök, s jöllehet nagyon utálta, Rudast sem tudta annak. Azt azonban hitte, hogy ha bűnös tevékenységet nem folytatott is, „hibákat” kö- vetett el, mely hibák kivétel nélkül abban áll- lottak, hogy nem ismerte fel vagy éppen me- gfeledezett róla: a pártnak mindig igaza van, akkor is, ha egy adott pillanatban éppenséggel senki sem tudja, mi a párt álláspontja. Majd kiderül, s akkor, a párt álláspontjának fényé- ben az is kiderül, vajon én magam nem té- vedtem-e, nem követtem-e el súlyos hibákat. S még azzal is egyetértett, a TAKTIKA ÉS ETIKÁ-T megtagadván „belátta” már ugyanis: a hiba több, mint bűn, a hibáknak sorsdöntő követ- kezményeik lehetnek, amiért vállalni kell a következményeket. Tessék csak elolvasni, mit mondott 1936-ban a TÖRTÉNELEM ÉS OSZTÁLY- TUDAT-ról. „...nem szabad megengedni, hogy effé- le könyvek hártékony hatást fejtsenek ki.” (160.) De provokátor és kém? – „Nem, kérem, az én nem voltam soha.” Ha nem így gondolta volna, akkor lett volna az, aminek sokan máig is hi- szik – „Hogyan hihetett el, hogyan beszélhe- tett egy ilyen okos ember, egy valaha volt zse- ni anyni ostobaságot?” – cinikus gazember, aki egy életen át, hogy mentse a bőrét, mindig csak hazudozott és alakoskodott.

Egy bizonyos, a legabsztraktabb szinten, éle- te végéig meg volt győződve a kommunizmus igazságáról, éppen ezért lehetett őt szeret- ni annak ellenére, hogy oly sok ostobaságot

hordott össze. A kommunizmus világa szemében nemhogy a „gonosz birodalma” nem volt, nem volt orosz világhatalmi törekvések egy ideig ugyancsak hatékony eszköze sem. A kommunizmus az ő szemében nem volt más, mint az emberiség megváltására tett – ilyen-olyan „efemer” okokból elrontott – kísérlet. S a játszmát, amely ezért a nagy, sorsdöntő, az emberiség „igazán emberi jövőjét” megteremtő ügyért folyik, azt nem lehet holmi csip-csup okokból feladni. Annak, aki nem találkozott vele hétről hétre, s nem szerette őt, Gyuri bácsit, a teoretikus bőrbe bújt hús-vér személyt, tudom, nagyon nehéz, szinte lehetetlen nem gyáva és cinikus fráternek hinnie őt.

Az ügyben ugyanis tényleg valamennyien egyek voltak, egyek voltak vádlottak és kihallgatók. Mindannyian meg voltak győződve róla, hogy – éppen mert az ügy annyira fontos – soraikban szükségszerűen ott bujkálnak a kémekek és a provokátorok, akiket le kell leplezni, szó sincs arról, hogy mindez bornírt és aljas okból kitalált hülyeség volna – de „ez itt *nem igaz, azt nem írom alá* [...] *lőjenek le, de ez itt nem igaz, és nem írom alá*”. Mindannyian meg voltak győződve róla, hogy a párt (Isten) előtt senkinek sincs igaza, hogy senkit sem illet meg a tévedés joga, a párt nem téved, az egyén meg kötelessége odafigyelni a párt szavára és sugallatára. S mégis... mégis van különbség. Nem annyira Pugacsov állambiztonsági őrmester vagy Kirillov állambiztonsági hadnagy, akiket szerencsére csak primitív bürokrata stílusban megfogalmazott jegyzőkönyvszövegekből ismerek, és a vádlott között. Pugacsov és Kirillov bizonyára úgy gondolta: minthogy vannak kémekek és provokátorok, nekik kötelességük leplezni őket, s ha egyszer már Lukácsra vetődött a gyanú árnyéka – hogyhogy őt nem kapták el, másodsorra sem kapták el a magyar ellenforradalmi rezsim kopói, mi lehet az oka annak, hogy az osztrákok Kun Bélát és másokat hónapokra internáltak, Lukácsot meg pár nap múlva szabadon engedték, meg miért is parolázott ez a fickó Schumpeterrel, azzal a burzsoá pénzügyminiszterrel. Miért is ment 1931-ben vissza Berlinbe? ohó, miért jól tud németül!, de hiszen Ferkó is ezért ment rövidesen évekre a gulágra, mindez elég ok, s mindez talán Lukács szemében is gyanús lett volna, ha nem tudja, *ez itt nem igaz, lőjenek le, de ez itt nem igaz* – s aztán Tímár Sztjepan Bojlovcics – ez a szerencsétlen fiatal magyar kommunista, aki,

hogy ne kelljen magyar katonának bevonulnia, átszökött a szovjet határon, még aznap az NKVD kezére került, s aztán mint kémet és provokátort agyonlőtték – ő is rávallott, miért ne lenne éppen Lukács kém és provokátor; lám, milyen „konokul” tagad. A döntő különbség Lukács és Rudas, Lukács és Vágó Béla között áll fenn. Mint mondtam, Rudas éppúgy nem vall Lukácsra, ahogy Lukács órá. De nem jelzett-e Rudas Vlagyiszláv mégis valamit azzal, hogy „elfelejtette”, Lukács igenis „bevallotta” szindikalista hibáit, hogy elfelejtette, hogy ha rövid időre is, de Lukácsot is letartóztatták Bécsben, s elfelejtette azt is, hogy Lukács 1929-től 1931-ig volt már egyszer Moszkvában, elfelejtette, holott abban az időben mindketten a Marxizmus–Leninizmus Intézet munkatársai voltak? Úgy tűnik, Rudas Vlagyiszláv semmit sem tett azért, hogy Lukácsot minden gyanú felett állónak tüntesse fel. Vágó Béla meg láthatóan kéjeleg abban, hogy befeketheti. Igaz, nem a Lubjankán, hanem a Komintern Végrehajtó Bizottsága Személyzeti Osztálya számára írott titkos jelentésében: „*Lukács politikailag bomlasztó erő. [...] Legutóbbi tapasztalataink azt mutatják, hogy ahol politikai hibák, elhajlások és elvtelenség mutatkoznak, ott trockizmus és kémkedés leselkedik.*” (173.)

S itt a recenzióíró elbizonytalanodik. Hiszen tudja, nagyon is jól tudja, hogy Lukács is kíméletlen harcot folytatott nemcsak a saját, hanem mások elméleti hibái ellen is, lásd mondjuk „proletkult”, s ő is tisztában kellett legyen – volt is – azzal, hogy milyen politikai és egzisztenciális következményei lehetnek az ilyen elvi harcnak. Miben állt hát a különbség? Citalhatok én mégannyi ténnyt és szöveget is, soha nem fogom ezt a különbséget bizonyíthatni. Nem tesz semmit. Én tudom, hogy ő nem volt gazember, s nekem ez elég. Hadd idézzem Diderot MINDENMINDEGY JAKAB-ját: „*Jakab: És mégis világos, hogy ő gazfickó, én meg nem vagyok az. – Jakab kicsi ura: Ez igaz, mind a ketten elcsábítottatok a legjobb barátotok szeretőjét. És ő gazfickó, te pedig nem. Hogy lehet ez? Nem tudom. De úgy érzem, hogy ebben a talányban az életnek valamilyen mély titka van elrejtve.*”

Nekem ez elég. Azt a generációs szakadékot ugyanis, amely a Lukácsé meg az enyém között 1968 után már mindenképpen megmutatta magát, és egyre szélesebbre tárult, nem töltheti fel más, mint a személyes szeretet. Va-

lami, aminek racionalitáshoz, érvekhez és ellenérvekhez semmi köze sincs. Az ausztráliai Blue Mountaint kettészeli egy sok száz méter mély és mindkét oldalán függőleges falú szakadék. Állítólag hosszú időn át miatta nem jutott el senki sem a keleti partokról a kontinens belsejébe. Mi már kocsival áthaladtunk a szakadékot átívelő hídon, amikor a part felőli oldalról megközelítettük a sziklaperemet, és beletekintettünk a szakadékba. Aki akarja, tekintheti ezt a hidat az ész diadalának. Akkor is csak azt fogom mondani neki: Lukács egyike volt a legtisztességesebb embereknek, akit csak ismertem. De én sem értem ma már, s nem is fogom már megérteni, hogyan lehetett képes olyan sok ostobaságot összegondolni.

Vajda Mihály

VITA

A MODERN ARANYSZÁJÚ

Perczel István Aranyszájú Szent János-kötetéről – szabadon

„Afki-ámar Elohim lo tochlu mi-qol éc ha-gám?”¹

(GEN 3,1)

Nemrégiben megjelent Aranyszájú Szent János Eunomiosz-ellenes² homíliáinak magyar nyelvű kiadása. A fordítás és a könyv összes többi fejezete Perczel István műve.³ Kiváló munka. Mégsem az írás gerincét alkotó, az Isten meg-

ismerhetetlenségét taglaló homíliák gondolatai és hatástörténete vagy egyéb, e problémához kapcsolódó kérdés fejtegetése lesz e tanulmány tárgya, hanem valami egészen más. Perczel István ugyanis hosszú fejezetet szentel a mű utószavában Aranyszájú Szent János és a zsidók kapcsolatának. *De vajon miért?* Hiszen János abban a korpuszban, amelyet a fordító A FELFOGHATATLANRÓL ÉS AZ EGYSZÜLÖTT DICSŐSÉGÉRŐL címmel adott közre, egy árva szót sem ejt a zsidóság üdvtörténeti szerepéről, egyet sem fogalmaz meg a judaizmussal szembeni főbb keresztény teológiai érvek közül, és a „zsidó” figurájának máig is ható szimbolikus karakterét sem rajzolja meg benne, szemben azazal a homíliasorozattal, amelyet ADVERSUS JUDAEOŚ címen ismerünk, és amelyet melleleg ugyanúgy 386–387-ben adott elő, miként a Perczel által közreadott korpuszt. Ha így áll a helyzet, akkor vajon – tessez fel újra a kérdést – mi készíthette a fordítót arra, hogy terjedelmes fejezetet szenteljen az előbb említett témának?

A kilenc homíliában csak néhány sor foglalkozik a zsidókkal, és ugyanezek a sorok utalnak a zsidók ellen elmondott nyolc beszédre is: „Múltkor, amikor ennek a vitának a küzdőterére bocsátkoztunk [...], és éppen nekikezdtünk a bírközésnek, máris vártak bennünket a zsidók elleni küzdelmek, és nem lett volna biztonságos önnön beteg tagjainkat elhanyagolnunk. Az anomoioszok elleni beszéd ugyan mindig időszerű, ha viszont akkor nem sietünk rögtön a zsidó tűzvészből kiragadni beteg és a zsidó nyavalyától szenvedő testvéreinket, később, amikor elhatalmasodott rajtuk a böjttel kapcsolatos vétküik, már haszontalan lett volna az intés.” (49.) Annak ellenére, hogy ez a néhány sor voltaképpen semmi érdemleges információval nem szolgál János és a zsidók kapcsolatáról, és arról sem, hogy pontosan mit is gondolt és mondott az egyházatya a zsidókról (tűzvész és nyavalya az Aranyszájú számára mindenfajta eretnység és tévelygés is lehet), mégis – úgy látszik – rendkívül kellemetlen helyzetbe hozta a fordítót. Ugyanis mindenki, aki vetett már néhány kósza pillantást a ma fel-

¹ „Igaz-e, hogy azt mondta Isten, a kert egyetlen fájáról se egyél?”

² Eunomiosz radikális ariánus teológus volt a IV. században. A továbbiakban az Eunomiosz-ellenes beszédeket anomoioszok elleni beszédeknek is fogom nevezni, ugyanis Eunomiosz követőit ezzel a gúnynévvel ruházták fel a kor egyházi írói. Az anomoiosz görög szó, jelentése „nem hasonló”. Ez a név Eunomiosznak arra a tanítására utal, hogy a Fiú nem egyenlő az Atyával, hanem alacsonyabb rendű nála.

³ A FELFOGHATATLANRÓL ÉS AZ EGYSZÜLÖTT DICSŐSÉGÉRŐL. Fordította, valamint a bevezetést, a jegyzeteket és az utószót írta Perczel István. Osiris, 2002.

⁴ Nyolc ilyen beszédről tudunk, melyek hírhedtté tették az egyházatya nevét. Ezek a beszédek a Migne Patrologia Graeca 48. kötetében, a 843–942. kolumnákban találhatók. A továbbiakban erre a kiadásra az MPG rövidítéssel utalok.

lehető görög Khrüszosztomosz-kéziratokra, az tudja, hogy ahol az anomoioszok elleni homíliák felbukkannak, ott rendszerint a zsidók elleniek is megjelennek, és fordítva.⁵ Mindez azt jelenti, hogy az a János, akinek az anomoioszok ellen elmondott homíliáit ma úgy tartják számon, mint amelyek az Atya és a Fiú kapcsolatát, valamint az Isten megismerhetőségét úgy tudták megfogalmazni, hogy az azokról elmondottak váltak „a hit mércéjévé a görög, a kopt, a szír, a grúz és az örmény, majd a szláv nyelvű egyházakban is” (8.), és hogy „nincs olyan bizánci teológiai szerző, aki ne idézné ezeket a prédikációkat vagy ne utalna rájuk” (8.), nos ugyanaz a János ugyanabban az időszakban volt képes a zsidók metaforikus karakterét is igen visszataszító formába önteni úgy, hogy annak hatása aztán messze eltávolodott az ókori Antiochiától.⁶

Mindezeket túl Aranyszájú Szent János „életörténetét megszámlálhatatlan változatban írták meg, az a bizánci és szláv keresztények mindennapos olvasmánya lett, és a szentet ábrázoló freskó számos ortodox templom apszisában az oltár mögött látható”. (7.) Vagyis, „János a korai kereszténységnek nemcsak egyik legkiválóbb igehirdetője, de egyik legnagyobb erkölcsi példaképe is volt”. (270.) Ugyanakkor a zsinagógáról – saját összefoglaló megfogalmazását felhasználva – úgy vélekedett, hogy „ha valaki most bordélyháznak, törvényszégek helyének, démonok fészkeinek, az ördög fellegrárájának, lelkek pusztítójának meg mindenféle romlás szakadékaának és mélységének nevezné azt, még akkor is kevesebbet mondana, mint amit megérdemel”.⁷ A zsidók pedig „mindnyájunk pusztulása és az egész világot (oikumené) megfertőző betegség”,⁸ akiket az egyházatya „gyűlöl”,⁹ akiket a keresztényeknek ugyancsak gyűlölniük kell,¹⁰ akiket Isten is gyűlöl,¹¹ és akiket a

mártírok is gyűlölnek.¹² A gyalázkodást még hosszasan lehetne sorolni, ám ezt nem tesszük: talán elegendő itt most Marcel Simon, a téma talán legelismertebb kutatójának véleményét idézni, aki szerint Khrüszosztomosz műveiben a populáris antiszemizmus témái, a speciálisan teológiai „panaszok” és az ennek megfelelő bibliahasználat együttesen olyan erőszakos hévvel és olyan durva nyelvezettel kerülnek elő, „hogy az már-már párhuzam nélküli”. „Ez az antiszemizmus átjárja Khrüszosztomosz minden munkáját, de leginkább nyolc ZSIDÓK ELLEN elmondott homíliáját hatja át.”¹³ Marcel Simon először 1948-ban fogalmazott így, ám a francia teológiai irodalom nem fogadta kitörő lelkesedéssel szókimondását. Miután tehát főként azt vetették a szemére, hogy „nincs semmi a korai kereszténység idején, ami faji gyűlöletből vagy társadalmi konfliktusokból fakadna, ugyanis a szembenállás kizárólag teológiai”, 1964-ben Simon újra kifejti álláspontját: „Természetesen Aranyszájú Szent János nem rasszista. Az általa kifejtett irrevoktív nem megnyilatkozása semmiféle osztályharcnak sem. Ha azonban az antiszemizmuson alapvető és szisztematikusan kifejtett zsidógyűlöletet értünk, és ha ezen belül a gyűlöletet – többnyire – néhány igen éles érvelés és rágalom támogatják, valamint, ha mindezt a judaizmusnak olyan töredékes, tendenciózus bemutatása jellemző, amely eltorzítja annak valóságos képét, akkor Aranyszájú Szent János kiérdemli, hogy minden idők antiszemitáinak első soraiba állítsuk.”¹⁴

Nos, itt van tehát a kezünk ügyében az a kérdés, amelynek kényszerítő ereje – úgy látszik – még az anomoioszok elleni homíliák önértékét is képes volt felülírni, hiszen az utolsó szó Perczel könyvében éppen ezt illeti meg: e problémát lelkialkattól és a keresztény hagyományokhoz való kötődés mértékétől függetlenül más és más hangsúlyokkal fogalmazzák meg a kutatók. Lovsky például világosan adja elő a dilemmát: „olyan mértékadó keresztény szerzők, akiknek az élete különben rendkívül példaadó volt, utat engedtek az antiszemizmusnak, hogy az megcsúfolja a

⁵ L. pl. Wolfgang Lackner: CODICES CHRYSOSTOMICI GRAECI IV. CODICES AUSTRIAE. Éditions du CNRS, Paris, 1981. §§ 15; 28; 30; 49; 78; 115; 116.

⁶ L. Robert Wilken: JOHN CHRYSOSTOM AND THE JEWS. RHETORIC AND REALITY IN THE LATE 4TH CENTURY. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 1983. 161–162.

⁷ L. Adv. JUD. HOM. 6,6 (MPG 48.915).

⁸ L. ibid. 1,6 (MPG 48.852).

⁹ L. ibid. 1,5 (MPG 48.850).

¹⁰ L. ibid.

¹¹ L. ibid. 1,7 (MPG 48.853).

¹² L. ibid. 6,1 (MPG 48.905).

¹³ Marcel Simon: VERUS ISRAEL. A STUDY OF THE RELATIONS BETWEEN CHRISTIANS AND JEWS IN THE ROMAN EMPIRE (135–425.). Angolra fordította H. McKeating, The Littman Library by Oxford University Press, 1986. 217.

¹⁴ Mindkét hivatkozás helye: Simon: i. m. 395.

keresztényi könyörületességet, hitet és reménységet. Miképpen lehetséges ez?¹⁵ Ám ezt a kérdést úgy is meg lehet fogalmazni, ahogyan Perczel teszi, ő ugyanis a következő problémán töpreng el: „igaz-e, hogy a keresztények szívében kezdettől fogva könnyedén megfért a szeretet – bizonyos emberek iránt – és a gyűlölet – mások, nevezetesen a zsidók iránt –, és hogy az Egyház szinte születésétől fogva viseli a zsidógyűlölet szennyfoltját”. (271. Kiem. – V. Gy.) A hangsúlyok eltolódása bizonyára érezhető: Lovsky nem kérdőjelezi meg a korai keresztény zsidógyűlölet tényét: kérdése arra irányul, miképpen lehetséges, hogy példaadó életű keresztény szerzők nemcsak szerettek, hanem tendenciózusan gyűlöltek is – legfőképpen a zsidókat. Perczel István mást kérdez, őt az érdekli, hogy fel lehet-e egyáltalán tenni ezt a kérdést, vagyis hogy igaz-e, hogy az említett példaadó életű keresztény szerzők – és főként Aranyszájú Szent János – valóban gyűlöltek a zsidókat?

Nos tehát, a recenzio első soraiban megfogalmazott kérdésre, vagyis arra, hogy egyáltalán miért is foglalkozik Perczel István Aranyszájú Szent János és a zsidók kapcsolatával, többféle egymást kiegészítő választ adhatunk. A szerzőt egyfelől nyilvánvalóan zavarja az a kutatástörténeti tény, hogy léteznek olyanok (és bizony ők vannak többségben), akik zsidógyűlölettel vádolják Jánost. A szerzőt másfelől nyilvánvalóan az is zavarja, hogy a Khrisztosz-tomosz által elmondott ADVERSUS JUDAEOS homíliák egyáltalán léteznek, de nem elég, hogy léteznek, hanem a történelem minden fennkölt pillanatában ott kísértének az általa (mellesleg általam is) oly nagyra becsült, anomoioszok ellen elmondott beszédek mellett. Harmadszor pedig a szerzőt szemmel láthatóan az is zavarja, hogy némelyek általában vett keresztény antiszemizmusról beszélnek, mintha az a szeretetet és a megbocsátást hirdető, példaadó életű jámbor egyházatyákra is jellemző lett volna. Csakhogy Perczel István – nagyon furfangosan – nem aziránt érdeklődik, hogy miképpen lehetséges a szeretet és a gyűlölet eme sajátos elegye, hanem aziránt, hogy vajon ez az elegy létezett-e valaha is. Vagyis, igaz-e...? Valóban...? Ezzel a kérdéssel azon-

ban lehetőséget sem ad saját magának, hogy arra válaszoljon, amit valóban meg kellene kérdeznie, és amivel a Shoa utáni vallástörténeti kutatás folyamatosan birkózik. Igaz, ő még arra sem ad választ – mint látni fogjuk –, amit egyáltalán képes megkérdezni.

Haladjunk tehát sorjában, és vizsgáljuk meg először azt, miféle érveket sorakoztat fel Perczel István azt bizonyítandó, hogy az ADVERSUS JUDAEOS homíliákra (azok jelenlegi állapotában) nem lehet úgy tekinteni, mint az egyházatyai zsidókkal kapcsolatos véleményének tükrére. Nos, e tétel bizonyítása során először is elhangzik az az érv, hogy „azok, akik olyan könnyen marasztalják el Jánost” a zsidógyűlölet „bűnében”, „egyedül a zsidók ellen mondott nyolc beszédre hagyatkoznak, és azokat eredeti összefüggésükből kiragadva értelmezik”. (271.) Mivel a szerző nem árulja el, kikre is gondol, és azt sem, hogy azok, akik megbolygatják az eredeti összefüggéseket, miként is tesz ki ezt, ezért ezzel az érveléssel itt most nem foglalkozunk. Másodszor Perczel István futólagos megjegyzést tesz arra vonatkozóan, hogy János esetleg „megrendelésre” (271.) készítette az említett prédikációkat. Ezzel az érveléssel később foglalkozunk, mert bár a szerző nem tulajdonít neki túl nagy jelentőséget, mégis, az a tény, hogy egyáltalán elhangzik, érdekes irányba terelheti a további gondolatmenetet.

Az effajta, valójában partikulárisan csak a nyolc ADVERSUS JUDAEOS homíliára vonatkozó argumentumok közül az egyik legjelentősebb az, hogy ezeknek a homíliáknak a mai szövegállapota nem megbízható, mivel – kényes témáról lévén szó – a későbbi másolók nyilván élesítettek a megfogalmazáson. (273.) A másik érv műfajleméleti: János azért mondta el ezt a nyolc beszédet, hogy keresztény közösségének azokat a tagjait, akik a judaizmussal kacérkodtak („judaizáltak”), elriassza ettől a keresztény ortodoxia által elítélt gyakorlattól. Ennek érdekében a pszogosz (ez a latin vituperatio), vagyis a vádbeszéd műfaját alkalmazta, melynek lényege az volt, „hogy a szónok beszédének tárgyát a lehető legjobban befeketítse, minden lehetséges és lehetetlen terhelő körülményt felhozzon ellene, és minden enyhítő körülményt elhallgasson”. (272.) E szerint az érv szerint – bár a szerző erről már nem szól – a ZSIDÓK ELLEN elmondott beszédek nyilván a zsidókat vették célba, hogy

¹⁵ Fadiéh Lovsky: ANTISEMITISME ET MYSTÈRE D'ISRAËL. Albin Michel, Paris, 1955. 114.

a judaizáló keresztények körében az irántuk tanúsított tiszteletet lerombolják. Csakhogy „nem szabad azt gondolni – fogalmaz Perczel – egy-egy, az antik szónoki képzésben részesült emberől, amikor az invekcióra műfajához fordul, hogy pusztán féktelen indulatainak ad hangot. Ezt az orátorok hallgatósága is jól tudta, és annak tekintették az ilyen beszédeket, amik”. (273.)

Ha az imént felvázolt kétfajta érvet, vagyis a történetit (a másolók élesítettek a megfogalmazáson) és a műfajit (az éles megfogalmazás a pszogosz műfajának köszönhető) összevetjük egymással, azt fogjuk találni, hogy ugyanarra a problémára kétféle, egymást kizáró választ tartalmaznak. Ha ugyanis – maradjunk Perczel ködös fogalmazásmódjánál – az egyházatya már eleve a zsidók ócsárlását (vagyis a pszogoszt) végezte el az ADVERSUS JUDAEOS prédikációk elmondásakor, nemigen volt mit élesíteni rajtuk a későbbi másolások során. Ha azonban a későbbi másolók hangolták olyan éktelenül ízléstelenre a szövegek tónusát, akkor azok eredetileg sem voltak pszogosznak tekinthetők. Mi tehát az igazság? Nos, a szövegünk – igaz, kritikai kiadás még valóban nincs – semmiféle bizonyítékot sem szolgáltatnak arra, hogy a korábbi és a későbbi kéziratok közötti különbségek éppen a zsidók mocskolásának intenzitásában fedezhetők fel (ez egyébként már Montfaucon, a jelenleg használatos szöveg XVIII. századi kialakítója nyomán is könnyen ellenőrizhető, aki több mint tizenöt kéziratot tekintett át és lábjegyzetelt a maga kiadásában).¹⁶ Elég intenzív volt az a mocskolás már eredetileg is.

Úgy tetszik tehát, hogy Perczel István a „másolók” érvét afféle bármikor előkapható filológiai „colt” (kézifegyver) gyanánt használta, nem sokat gondolkodva azon, van-e valami haszna az érdemi vita szempontjából. Hiszen ne feledjük el azt sem, hogy a számunkra ma már kényessé vált téma a IV–V. század fordulóján egyáltalán nem számított annak, később pedig annál kevésbé – még eggyel kevesebb ok

a másolói leleményre. Ráadásul a ma leginkább kínosnak érzett metaforák nélkül (csak még néhány példa: khrisztoktonoi-krisztusyilkosok; theoktonoi-istengyilkosok; prophétoktonoi-prófétagyilkosok) a gondolatmenet érezhetően megtörne, érthetatlenné válna: az első homíliát példának okáért teljes egészében interpolációnak tarthatnánk – vagyis semmi okunk nincs arra, hogy későbbi másolók tevékenységét gyanítsuk a durva hangnem mögött. És egy utolsó megjegyzés: Khrüszosztomosz RÓMAI LEVEL-et magyarázó beszédeinek¹⁷ számos darabja kifejezetten a zsidósággal folytatott polémia jegyében született, a homíliák exegetikai műfajának megfelelően azonban ezek szelídebb hangon szóltak. De mi az oka annak, hogy éppen ezeket a szövegeket kerülte el a későbbi másolók „élesítési” igyekezete, hiszen ezeknek valóban szükségük lehetett volna ilyesmire? Úgy vélem tehát, hogy legálább annyira megbízhatunk a zsidók ellen elmondott homíliák Montfauconnál fellelhető szöveganyagában, mint pl. a RÓMAI LEVÉL KOMMENTÁRJÁ-ében (márpedig ebben Perczel – mint látni fogjuk – nagyon is megbízott).

Marad tehát a pszogosz, vagyis a műfaji érv. Ez már jelentős argumentum: valóban bizonyítható, hogy – főként az első homília – számos ponton a kor retorikai fogásait, sokszor valóban a pszogosz műfaji sajátosságait hordozza magában.¹⁸ A kérdés csak az, hogy valóban használhatjuk-e a pszogoszt olyasfajta várszigekeként, amely, ha az adott problémára „ráolvassuk”, magát a problémát is megszünteti, sőt akár úgy is tekinthetünk ezek után a nyolc ADVERSUS JUDAEOS beszédre, mintha azok el sem hangoztak volna. A választ nyilván sejteti a becses olvasó. Perczel gondolatai tehát két pontba csoportosíthatók: a nyolc ZSIDÓK ELLEN elmondott homília nem tekinthető az egyházatya hiteles véleményének, valamint a hallgatói sem tartották annak. Itt főként hermeneu-

¹⁶ Ez a kiadás B. de Montfaucon: S IOHANNIS CHRYSOSTOMI OPERA OMNIA, 12 vols. Paris, 1718–1738 és Venance: 1734–1741 változatlan utánnyomása, melyet Migne közölt a PATROLOGIA GRAECA szorozat 47–61. tomuszaiban 1836-ban. Montfaucon szöveggondozói munkájáról l. Montfaucon MONITUM-át a MPG 48.840–841-ben.

¹⁷ Khrüszosztomosz 32 homíliát mondott el a bibliai RÓMAI LEVÉL-ről, melyek szövegét ma a MPG 60.391–682-ben találhatjuk meg.

¹⁸ Ezt Wilken (i. m. 95–127.) és Ritter (ERWÄGUNGEN ZUM ANTISEMITISMUS IN DER ALTEN KIRCHE: ACHT REDEN ÜBER DIE JUDEN. IN: BLEIBENDES IM WANDEL DER KIRCHENGESCHICHTE, FESTSCHRIFT H. VON CAMPENHAUSEN, ed.: Moeller, Ruhbach, 71–91. Tübingen) meggyőzően bizonyította.

tikai problémákat kell fontolóra vennünk: a hatástörténet szempontjából ugyanis nincs jelentősége annak, hogy az „akár szívből, akár színből” elmondott beszédek valóban az egyházatya gondolatai voltak-e. A hatástörténet ugyanis függetleníti magát ettől az „eredeti, feltételezhető” szándéktól. Márpedig a szövegek fogadtatástörténete arról tanúskodik, hogy igen népszerűek voltak, és – csak egyetlen példát megemlítve – azt is tudjuk, hogy a Kijevi Nagyhercegségben éppen a XII. század első éveiben váltak ismertté orosz nyelven. Ez az időszak az első pogrommal esik egybe.¹⁹ Abban pedig egyetlen előadó sem bízhat, hogy a hallgatósága úgysem veszi majd komolyan. Mindazonáltal nincsenek adataink arról – nem is tudom, miképpen lehetne ezt empirikus eszközökkel mérni –, hogy pontosan hogyan és miképpen fejtették ki ezek a szövegek a hatásukat. A pogrom azonban „biztos pontnak” látszik.

Perczel István minderre azt mondja, hogy „*ha János előre látta volna azt, ami később bekövetkezett, aligha hagyta volna ránk ezeket a beszédeket*”. (273.) Ám ezzel a gondolattal egy kicsit később foglalkozunk. Most tekintsük át – röviden –, hogy Perczel István miképpen is rekonstruálja azt, „*hogyan gondolkozott valójában János a zsidókról*”. (274.) (Most tekintsünk el e célkitűzés hermeneutikailag kissé naiv jellegetől.) Ennek érdekében – mint Perczel mondja – „*János [...] semlegesebb hangvételű, a Szentírás magyarázatának szentelt műveihez kell fordulnunk*”. (274.) Ezek után Perczel István érvzetése kétféle síkon halad tovább: a semlegesebb hangvételű gondolatokról ugyanis – hogy, hogy nem – sorra kiderül, hogy egyfelől azok éppenséggel újszövetségi és főként páli eredetűek, másfelől pedig az is kiderül róluk, hogy a kor talán legmértéktartóbb, zsidókról alkotott elképzeléseit rejtik magukban. De mik is ezek a gondolatok? A legfőbb közülük az ún. „*behelyettesítésmélet*”: eszerint „*Isten elvetette választott népét, és helyettük a pogányokból összegyűjtött Egyhá-*

zat fogadta be”. (274.) Perczel szerint ezt már „*Szent Pál, János legkedvesebb újtestamentumi szerzője is így tanította*”. (274.) A továbbiakban Perczel kifejti, hogy Khriszosztomosz – a kor elterjedt elképzelései ellenére – úgy véli, a „*vére rajtunk és a gyermekeinken*” (MÁTÉ, 27,25) felkiáltással mégsem minden zsidón fogant meg az átok, „*hanem csak azokon, »[...] akik akaratauk öröngése szerint [a fiaik]«*”. (274.) E gondolatnak csaknem másfél oldalt szentel a szerző, de amit itt művel, az bizony Khriszosztomosz retorikai abúzusának legfényesebb darabjait idézi.

Perczel szerint ugyanis „*János műveiben újra meg újra arról beszél*”, hogy ez a történet (ti. a magukra és a fiaikra átkot mondó zsidóké) „*semmi egyéből nem szól, mint Jézusnak a népe iránt érzett megmáshíthatatlan szeretetéről*”. (274.) De lássuk csak, milyen kontextusban idézi Khriszosztomosz a fentebb említett MÁTÉ EVANGÉLIUMA-beli szöveget akkor, amikor kifejezetten a keresztények és a zsidók kapcsolatát tematizálja: „*Most azonban ismét vissza kell térnem azokhoz, akik betegek. Ti magatok ítéltétek meg, hogy kikkel is vállalnak ők közösséget a börtönben: azokkal, akik így kiáltanak: »Feszítsd meg, feszítsd meg!«,²⁰ és azokkal, akik ezt mondják: »Az ő vére mirajtunk és a mi gyermekeinken.²¹ Ha néme-lyeket uruk elleni lázadáson kapnának és elítélnének, akkor te talán vennéd a bátorságot arra, hogy velük tarts, és közösséget vállalj velük? Én ezt nem hinném. Nem furcsa talán nagy igyekezettel elmenekülni azok elől, akik emberek ellen vétkeznek, mindeközben pedig közösséget vállalni azokkal, akik Istent gyalázzák meg? És nem furcsa talán a Megfeszítettet imádni, közben pedig együtt ünnepelni azokkal, akik őt megfeszítették? Ez már nemcsak a butaság, hanem a legnagyobb örültség jele.²² De vessünk egy pillantást egy másik példára is: „A zsidókat azonban különösen gyűlölik a mártírok, hiszen azt feszítették meg a zsidók, akít a mártírok különösen szerettek. A zsidók pedig ezt mondták: »Az ő vére mirajtunk és a mi gyermekeinken.²³ A mártírok viszont a saját vérüket ontották azért, akít a zsidók megöltek. Úgyhogy bizonyára örömmel hallgatnának ezeket a szavakat.²⁴ Akárhogy keresgélek, itt*

¹⁹ L. Peter Hauptmann: RUSSISCHE CHRISTENHEIT UND OSTJUDENTUM. In: KIRCHE UND SYNAGOG, ed.: Rengstorff és Kortzfleisch, vol. 2., Stuttgart, 642. valamint Lazare Landau: POGROM EST UN MOT Russe: LES FONDEMENTS THÉOLOGIQUES DE L'ANTISÉMITISME Russe. In: *Les Nouveaux Cahiers* 104 (Spr 1991) 55–58.

²⁰ JÁNOS, 19,6.

²¹ MÁTÉ, 27,25.

²² ADV. JUD. HOM. 1.5 (MPG 48.850).

²³ MÁTÉ, 27,25.

²⁴ ADV. JUD. HOM. 6.1 (MPG 48.905).

nem találok a „történet” Perczel által említett leglényegét, vagyis azt, hogy János miképpen mutatja be a mátéi idézet alapján „Jézus népe iránti megmásíthatatlan szeretetét”.

Perczel azonban másik műből idéz, mégpedig az *IN PRINCIPIUM ACTORUM* (magyarul *A CSELEKEDTEK ELEJÉRŐL*) címen ismertből. Valójában Khrüszosztomosznak ez az egyetlen beszéde, amelyben az „átokkérés” mellett Jézus imádságát is szerepelteti („Bocsásd meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek.” LUKÁCS, 23,34). Mivel János a szabad akarat gondolatának élharcosa, ezért azt mondja, az átok megfogant ugyan, „*de nem minden gyermekükön, hanem csak azokon, akik az atyai istentelenséget és törvénszegést követik, és mindenkin, akik nem a természetes leszármazás útján lettek fiaik, hanem akik az akarat öröngése szerint: csakis ezek voltak a szenvedésekért felelősek*”.²⁵ Perczel azonban itt megelégedik a szöveg többi részéről. E helyütt ugyanis az egyházatya vitát kezdeményez a „*törvénszegő zsidókkal*” (iudaioi *paranomoi*), akik azt mondják (János szerint minden zsidó ezt mondja), hogy „*Krisztus csak egy hitető és egy közönséges ember volt*”.²⁶ Majd szembeállítja az öröngő zsidókat az emberszerető Krisztussal, aki imádkozott értük a kereszten. Ezután bizonyítja, hogy nem minden zsidó fogant meg az átok, mivel ha mindenkin megfogant volna, „*nem származtak volna a gyermekek közül apostolok; de még ötezren vagy háromezren sem hittek volna*”.²⁷ Ez azt jelenti, hogy „*a vér terhe alati*” még hinni sem lettek volna képesek: egyetlen apostol sem származott volna közülük. Ilyet nyilván nem mondhat az, aki hisz a szabad akaratban, és aki bármiféle erőt is tulajdonít Jézus imádságának. Azt azonban igenis mondja, hogy az átok végül is elérte a zsidó népet, hiszen ennek köszönhető bukásuk és szétszórattatásuk: ezért az iménti engedmény még nem teszi nagylelkűvé Jánost: a iudaioi korpuszáról ugyanis éppen ilyen módon tudja leválasztani az apostolok és a hitre jutottak csoportját. Márpedig nála a iudaioi oppozícióban áll a khrisztianojjal, és mellesleg az egész oikumenével is. János zsidógyűlölő retorikája minden további nélkül „elbírja” azt a gondolatot, hogy a hitre jutott zsidók kikerülnek az átok érvénye alól, ugyanis azok az

emberek immár nem zsidók, hanem keresztyének. A rendszer ettől még ugyanolyan szilárd marad.

A továbbiakban Perczel megemlíti, hogy János „*Szent Pállal együtt úgy gondolja, hogy a zsidóság mint nép valóban vétkes a Krisztus halálában, és hitetlensége miatt szenved a szétszórattatást és a megaláztatást mindaddig, amíg mint nép el nem fogadja a Krisztust, s ennek bekövetkezését a második eljövétel idejére teszi*”. (275.) Valójában ez az *ADVERSUS JUDEOS* homíliák alapgondolata is (egyelőre nem kommentálom azt az állítást, hogy mindez újszövetségi elképzelés lenne). János zsidóellenes polémiájának legfőbb mozzanata ugyanis Jézus istenségének bizonyítása: ezt többnyire úgy teszi, hogy bemutatja, azok, akik az életére törtek (ti. a zsidók), olyan megtorlást kénytelenek elviselni, amilyenre még nem volt példa a történelemben. Ennek a megtorlásnak éppen azért kell az írott történelem során folyamatosan tartania, hogy Jézus istensége és a keresztyénség igaza mindvégig nyilvánvaló legyen. Ez a gondolatmenet aztán minden, a zsidók ellen hozott diszkriminatív intézkedést képes volt szentesíteni (Khrüszosztomosz egyenesen olyan „*vágóbarmok*”-nak nevezi őket, akik már nem alkalmasak a munkára):²⁸ a későbbi keresztyén antiszemitizmus alapja is éppen az a vád lett, hogy a zsidók „*megölték az Úr Jézust*”, és ezért Isten büntetése stíjtja őket. Nincs tehát jelentősége annak, hogy Krisztus második eljövetele idején János nagylelkűen engedi üdvözülni a zsidókat (különben is muszáj engednie, hiszen Pál szavait magyarázza [I. RÓMA, 11,25–26]). Hiszen Khrüszosztomosz antijudaizmusa és aztán az antijudaista érvekre épülő retorikai tornamutatványok eredményeképpen létrejött, határozottan antiszemita színezetű mondanója éppen a között a két – mondhatni, szimbolikus – üdvtörténeti pillanat között fogalmazódik meg, amelyek a khrüszosztomoszi *ekklészia* életere és ideje gyanánt jelölik ki az adott történeti korszakot és magát a teljes *oikumenét*. Az egyik pillanat a Templom és Jeruzsálem 70-ben bekövetkezett pusztulása, a másik pedig éppen a vég, a *szünteleia*, ami után már úgys mindegy, miféle oppozícióba állítható egymással a *iudaizmosz* (vagyis a judaizmus) és a *khrisztianizmosz* (vagyis a keresztyén-

²⁵ L. MPG 51.111.

²⁶ L. MPG 51.110.

²⁷ L. MPG 51.110.

²⁸ ADV. JUD. HOM. 1.2 (MPG 48.846).

ség). Csakis az számít, hogy e két kairosz között mi történik, és hogy a történések miképpen értékelhetők.

Ugyanakkor érdemes szónak tenni még azt a könnyedséget, amellyel Perczel az ÚJSZÖVETSÉG-et feketíti be a fent említett vádakkal annak érdekében, hogy kedvenc egyházi írójának becsületén minél kisebb folt essen. E gesztussal ráadásul az újszövetségi tudományok asztalára tolja át azt a pakkot, amit pedig ő kapott, mégpedig a keresztény zsidógyűlölet problémáját. Ezt a mozzanatot sem tartom szerencsésnek: évtizedek teltek már el annak az erőfeszítésnek a jegyében, amely az ÚJSZÖVETSÉG megértése során olyan alapot kíván teremteni a keresztény teológia számára, amelyen a Shoa után újrafogalmazott, a zsidóság üdvtörténeti szerepét és sorsát tematizáló keresztény álláspont mindenféle erkölcsi fenntartás nélkül megalapozódhat.²⁹ Perczel könnyed gesztusa azonban ezt a célt nem szolgálja, sőt éppen akadályokat gördít elé. Hiszen bármily keveset tehet is az újszövetségi tudomány a keresztény antiszemitizmus ellen, azt mindenképpen meg kell tennie, hogy felmutatja az ÚJSZÖVETSÉG egy, a Shoa utáni legitím olvasatát, ami mellett aztán lehet dönteni, és el is lehet utasítani. Az újszövetségi tudománynak ezen túl az is feladata, hogy bemutassa az ÚJSZÖVETSÉG ama patrisztikus olvasatát, amely a masszív zsidógyűlölet jegyében fogant, de azt is tudatosítja, hogy ez az olvasat tevékenyen hozzájárult írott történelmünk legnagyobb katasztrófájához. Ha valaki csak ezt az utóbbi olvasatot hajlandó ismerni (vagy elismerni), az bizony édeskevés.

A fentebb érintett témák mindegyike hosszas kifejtést igényelne, amire itt most nincs helyünk: ezért végezetül hadd kalandozzanak el e sorok írójának gondolatai Zygmunt Bauman kiváló írása felé,³⁰ aki – véleményem szerint –

sokkoló adalékokkal szolgált a modernitás szociológiájához. Erről sem írnék hosszasan: csak a Milgram-fejezet néhány passzusával kívánok foglalkozni.

Milgram döbbenetes eredményekkel ajándékozta meg a modernitás emberét: a legfélelmetesebb információ, amellyel a holokausztról és végrehajtóiról szerzett tudásunk Milgram nyomán gazdagodik, nem az a lehetőség, hogy ez (a pusztulás) velünk is megeshet, hanem az, hogy velünk is megeshet, hogy megteesszük ugyanezt.³¹ Milgram azt elemzi, hogy miképpen lehetséges mindez. Állítása szerint az embertelenség a társadalmi kapcsolatokban rejlik. Amilyen mértékben racionalizálódnak és válnak technikai jellegűek ezek, olyan mértékben nő az embertelenség társadalmi előállítására való képesség és hatékonyság.³² Ez a fajta „technikalizálódás” azonban legfőképpen a bürokratikus uralom modernizálás által megeremtett rendszereiben mutatkozik ki a maga teljességében. E bürokratikus uralmi rendszer hatékonysága szempontjából a felettesek és a beosztottak közötti kapcsolat jellege perdöntő. E sajátos kapcsolat teszi aztán lehetővé, hogy „a bürokrácia kettős bravúrral dicsekedhet: erkölcsi jelentőséggel ruhazza föl a technikát” (vagyis a parancsnak való engedelmességet és a parancs végrehajtásának minőségét), „s ezt párosítja azzal, hogy elvitatja a nem technikai szempontok (vagyis a valóban erkölcsi kérdések) erkölcsi jelentőségét”.³³ Milgram kísérletében a kísérlet alanya a saját cselekedeteiért viselendő erkölcsi felelősséget a kísérlet vezetőjére ruházta át: hallgatólagosan felhatalmazta a kísérletvezetőt azzal a joggal, hogy olyan dolgokat várjon el tőle, melyeket saját kezdeményezéséből nem tenne, sőt amelyeket inkább egyáltalán nem tenne meg.³⁴ „Ez a föl-, illetve átruházás talán arra a feltételzésre támaszkodik, hogy valamilyen, az alany előtt homályos, ismeretlen és rejtélyes logikánál fogva azok a dolgok, melyek teljesítését a kísérlet vezetője tőle kéri, helyesek, még akkor is, ha a hozzá nem értő, a beavatatlan szemében helytelennek látszanak.”³⁵ Az így kialakuló térben a felelősség szabadon lebeg,

²⁹ Az egyik legmarkánsabb példa erre a német Peter von der Osten-Sacken és műve: GRUNDZÜGE EINER THEOLOGIE IM CHRISTLICH-JÜDISCHEN GESPRÄCH. Chr. Kaiser, München, 1982. Az ún. „Grundzüge” irodalom annyira terjedelmes, hogy az aziránt érdeklődőknek Osten-Sacken idézett művét tudom javasolni. Ennek bevezető szakasza (13–38.) részletesen felsorolja és tárgyalja őket.

³⁰ Uő: A MODERNITÁS ÉS A HOLOKAUSZT. Új mandátum, 2001.

³¹ L. ibid. 214.

³² L. ibid. 217.

³³ L. ibid. 225.

³⁴ L. ibid. 227.

³⁵ L. ibid.

mivel ez a fajta uralmi szerkezet a felelősség elmosásának eszköze. A szabadon lebegő, senkihez sem kötődő felelősség *conditio sine qua non*ja annak, „*hogy olyan emberek, akik rendes körülmények között képtelenek lennének megszegni a hagyományos erkölcs parancsait, engedelmesen, sőt szolgálatkészen kövessenek el erkölcsstelen vagy jogszértő tetteket*”.

Sajátosan modern mentségnek tarthatjuk ezért azt a mondatot, hogy „*parancsra cselekedtem*”, sőt még azt is, hogy „*ha tudom, milyen következményekkel jár, nem teszem meg*”. Márpedig amikor Perczel István az ADVERSUS JUDAEOS homíliák lehetséges mentségeként említi meg mindkettőt (vagyis azt, hogy Khrüszosztomosz esetleg „*megrendelésre*”, vagyis „*parancsra*” készítette el azokat, sőt azt is, hogy „*ha János előre látta volna azt, ami később bekövetkezett, aligha hagyta volna ránk ezeket a beszédeket*”), akkor Jánost – kissé anakronisztikus módon – Milgram

kísérleti szobájának közepére ülteti, miközben a hagyomány meg János személyével együtt helyezi a keresztény zsidógyűlölet jelenségét az ortodox templomok apszisába, az oltár, vagyis a legszentebb hely mögé. Furcsa tehát Perczel válasza a recenzió elején feltett kérdésre, nevezetesen arra a problémára, hogy „*igaz-e, hogy a keresztények szívében kezdettől fogva könnyedén megfért a szeretet – bizonyos emberek iránt – és a gyűlölet – mások, nevezetesen a zsidók iránt?*”. Perczel szerint ez nyilván nem igaz, de ha bármi ezt a látszatot kelti is, az csak olyan problémát jelent, amely Milgram székében könnyedén megoldódik. Az a gondolat azonban, hogy Aranyhajó Szent János csak a „*rendszer*” öntudatlan *áldozata*, sokkal inkább Perczel – öntudatlan – modernitástól áthatott önvallomása. Más mentséget kell találni.

Vattamány Gyula

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Szerencsejáték Rt.
támogatásával jelenik meg

